

משברים ותקומה

מדריך למורה

חורבן וגבורה

נאציזם ושואה

ספר לימוד חלק ב' לחינוך הממלכתי-דתי ע"פ

תכנית הלימודים החדשה

השתתפו בכתיבה: שני פינטו, בקי ינאי, הילה שכטר

בהוצאת מכון הר ברכה

כל הזכויות שמורות

מכון הר ברכה, תשע"ה

מטרות הספר

מדריך למורה זה מלווה את הספר "חורבן וגבורה – נאציזם ושואה". בטרם ניגש למבנה מדריך זה ומטרותיו, נציג את מבנהו של ספר הלימוד ומטרותיו, על פי תכנית הלימודים ועל פי הרציונל שליווה את תהליך העבודה על הספר.

הספר נכתב ע"פ תכנית הלימודים החדשה לחמ"ד. הספר עוסק בחורבן יהדות אירופה, ובהשלכות הכיבושים של גרמניה ובעלות בריתה גם על קהילות יהודיות מחוץ לאירופה.

בספר שלוש חטיבות לימוד :

חטיבה ראשונה - האנטישמיות מתחזקת בגרמניה - (פרקים 1-3) – בחטיבה זו נראה כיצד השפיעו עליית הנאצים לשלטון בגרמניה והתבססותם על מצבם של יהודי גרמניה. נראה את תגובתם של יהודי גרמניה למצב החדש וכן את תגובת יהודי העולם ומדינות העולם. החטיבה עוסקת בשנים 1933-1939.

חטיבה שנייה - שואה וגבורה - (פרקים 4-8) – חטיבה זו עוסקת בליבה של תקופת השואה: מלחמת העולם השנייה וגורל היהודים בארצות שנכבשו ע"י הגרמנים או שהייתה לגרמנים השפעה עליהן.

גם בחטיבה זו נראה את התמודדותם של היהודים בשואה, תגובת מדינות העולם לנוכח השואה ותגובת יהודי העולם. חטיבה זו עוסקת בשנים 1939-1945.

חטיבה שלישית - תקומה וזיכרון - (פרקים 9-10) – חטיבה זו עוסקת בהשלכותיה של השואה בשנים שלאחריה: בשיקום הניצולים לאחר השואה, ובלקחים העולים מן השואה וזכרה של השואה בעולם ובישראל, עד לימינו.

הספר מבקש לשרת מספר מטרות של הוראת היסטוריה בחינוך הממלכתי דתי :

- בתחום הקוגניטיבי :

- היכרות עם הפרדיגמה המרכזית של האירוע ההיסטורי : האירוע, רקעו ותוצאותיו.

- אופני תיאור האירוע, ההבחנה בין מקורות ראשוניים לבין מקורות משניים.

- ניתוח עזרים כתובים וחזותיים בהקשרים שלהם - זמן הכתיבה/ציור/צילום, נקודת המבט של יוצר העזר הכתוב והחזותי.

- בתחום המיומנויות:

פיתוח מיומנויות וכישורים כלליים (כמו: יישום, השוואה, מיון, איתור ואיסוף, קריאה ביקורתית, הסקת מסקנות, הצגת טיעון, שיח טיעוני, שאילת שאלות), וכאלה האופייניים להוראת היסטוריה (כמו: התמצאות בציר הזמן).

- בתחום הערכי:

1. הכרת אירועים היסטוריים מרכזיים והבנת משמעותם כאירועים מכוננים בתולדות ישראל והעמים.
2. הבנת מרכזיותם של ערכי ההלכה ושל האמונה בתולדות עם ישראל.
3. הבנת מרכזיותה של ארץ ישראל בתודעה היהודית לאורך הדורות.
4. הבנת חשיבותה של מדינת ישראל בחיי העם היהודי.
5. טיפוח תודעת השותפות היהודית, ומתוכה פיתוח תחושת אחריות להמשך קיומו של העם היהודי.
6. הבנה כי המציאות בהווה מושפעת מאירועים ותהליכים שהתרחשו בעבר, ושפעולות הנעשות בהווה יש בהן כדי להשפיע על עיצוב העתיד.
7. הכרת מסירות הנפש שליוותה יהודים מאמינים בתקופת השואה, וניתבה את דרכם גם במקומות האפלים ביותר.
8. העמקה בעקרון הבחירה, תוך הבנה שגם בסיטואציות הקשות ביותר, נותרת בידי האדם אפשרות הבחירה, גם אם אפשרות זו כמעט אינה ניכרת.
9. הבנת חשיבותן של העזרה לחלש ומסירות הנפש לזולת, גם במקרים קיצוניים של רעב, מחלות וסכנת חיים.
10. הפנמת משמעות כוחו של היחיד, באמצעות אומץ ליבו ורוחו, להשפיע על גורל הסובבים אותו ואף על מהלך ההיסטוריה כולה (ואף להיפך, כוח ההרס המצוי בידי האדם, שבכוחו להחריב מיליונים ולגרום סבל רב לאנושות כולה).

כל חטיבה בספר נפתחת במבוא קצר המציג את הנושא המרכזי של פרקי החטיבה, ממקד את נושא הדיון העיקרי בחטיבה, ומציג תאריכון שילווה את הלימוד בחטיבה, ומטרתו לסייע לתלמיד לראות את התמונה השלמה של החומר הנלמד.

בסיכומה של החטיבה מופיעים דברים לסיכום הנלמד. מטרת דברי הסיכום היא להעשיר את הנלמד, לעורר את חשיבתו של התלמיד לגבי הנלמד בפרק, ולחבר את החומר הנלמד לעולמו. מטרת דברי הסיכום אינה לסכם את הפרק מבחינה טכנית; זאת עושים סיכומי הפרקים, ומבואות החטיבות שגם הם מציגים תמצות קצר מקדים של הנלמד בפרקי החטיבה. מטרת דברי הסיכום הינה לשפוך אור נוסף על הנלמד.

כל פרק בספר נפתח **במבוא** קצר המכניס את התלמיד לנושא הפרק. מבוא זה מסתיים עם הצגת **שאלה מנחה לפרק** המבוססת על מוקד ההוראה כפי שנקבע בתכנית הלימודים. התשובה לשאלה המנחה תינתן בסוף הפרק, ב**סיכום הפרק**. לאחר השאלה המנחה מצוינים סעיפי הפרק, ו**מושגים** מרכזיים הקשורים אליו. בחלק מן הפרקים, שמתארים אירועים רבים, צורפו גם צירי זמן מפורטים. בסוף כל פרק צורפו **שאלות לסיכום הפרק**, המסייעות בחזרה על הנלמד.

כל סעיף פותח ב**שאלה מנחה לסעיף** שתכליתה למקד את ההוראה. התשובה לשאלה המנחה תינתן בסוף הסעיף, ב**סיכום הסעיף**.

פרקי הספר מלווים בעזרים כתובים (קטעי מקורות, הסבר למושגים חדשים) ובעזרים חזותיים (תמונות, ציורים, מפות, תרשימים וחומר חזותי אחר). שאלות מסוגים שונים וברמות קושי שונות מפוזרות לאורך הפרקים. מטרתן לסייע לתלמיד להפיק תועלת מהעזרים הכתובים והחזותיים, ולקדם אותו על מנת שיתמודד עם שאלות מסדר חשיבה נמוך אל שאלות מסדר חשיבה גבוה. כן שולבו בכל פרק **שאלות למחשבה ולדיון וקטעי העשרה** כדי לאתגר תלמידים מתעניינים וכדי להצביע על רלוונטיות של הנושאים הנלמדים לחיי התלמידים. המורה יבחר באלו מבין העזרים הכתובים והעזרים החזותיים ייעזר במהלך השיעור.

לסיכום, בפרקי הספר לתלמיד תמצאו:

(א) מידע קולח ומאורגן לקריאה	(ז) העשרה לתלמידים
(ב) מטרות הפרק ע"פ תכנית הלימודים החדשה	(ח) תאריכון (ציר זמן)
(ג) רשימת מושגים רלוונטיים לפרק	(ט) שאלות לחזרה
(ד) תרשים מארגן של הפרק	
(ה) מקורות חזותיים מגוונים	
(ו) מקורות מילוליים	

פרקי הספר נכתבו כך שיסייעו לתלמיד להתמודד עם האתגרים שמציבה תכנית הלימודים החדשה :

פתרון	אתגר
שימוש בציר זמן	עיסוק בנושאים היסטוריים, שאינם מסודרים ברצף כרונולוגי
שאלות מקדמות קטעי מקור להעשרה מקורות חזותיים מגוונים	פיתוח אסטרטגיות חשיבה, כישורים ומיומנויות מסדר גבוה
שימוש בתרשימים שימוש בטבלאות	אתגר לתלמידים מתקדמים ונגישות לתלמידים מתקשים

תיקוני טעויות בספר:

בעמ' 39, הוכנסה בטעות הגהה פנימית של עורכי הספר, בסוף הסבר המושג "גסטאפו". עמכם הסליחה.

בעמ' 105, נפלה טעות בתיארוך פקודת הקומיסרים בערב הפלישה לברית המועצות, וצ"ל יוני 1941 במקום אוקטובר 1941. אנא הנחו את התלמידים לתקן בספריהם.

עשינו את כל המאמצים על מנת שהספר ייצא תחת ידינו בהיר ומדויק. אם נפלו טעויות נוספות, נשמח להתעדכן על כך, על מנת שנוכל לעדכן את שאר המורים, ולתקן במהדורות הבאות. תודה.

מבנה המדריך למורה

מטרת המדריך למורה הינה ללוות את המורה בתהליך הוראת החומר בכיתה, לסייע לו להתאים את התוכן לרמת תלמידיו, לעורר את תשומת ליבו לנקודות המהותיות שבספר, ולהציע דרכים להעברה מיטבית של חומר הלימוד בכיתה. לצורך זאת, תמצאו במדריך זה עשרה פרקי הדרכה, שכל אחד מהם מלווה את אחד מפרקי הספר. בכל פרק להלן יופיעו הסעיפים הבאים:

1. תכנית הלימודים	מוקד ההוראה בהתאם לתכנית הלימודים פרק חובה/ פרק בחירה שעות הוראה מומלצות עמודים בספר
2. הטרמה - הצעה לפעילות מקדימה	הצעות לפעילויות מקדימות כגון: קריאת הכותרת והעלאת השערות, שאילת שאלות, אקטואליה, שימוש בתרשים, שימוש במקורות חזותיים ועוד
3. תאריכון (ציר זמן)	נועד למקד את התלמיד בתקופה ההיסטורית בה מתרחשים האירועים
4. ניתוח מושגים מרכזיים	מהם המושגים המרכזיים בפרק? כיצד הם קשורים לנושא הנלמד? הנגשתם לתלמיד באמצעות אסטרטגיות שונות
5. מקורות חזותיים	הספר מלווה בשלל מקורות חזותיים הניתנים לניתוח כדי ללמוד על אופי התקופה
6. נושאים מרכזיים לדיון	נושא הפרק מזמן דיון במושגים היסטוריים: תהליך היסטורי, סיבה ותוצאה, ביטויים לאירועים היסטוריים
7. לתלמידים מתקשים (וגם לאלה שלא)	טבלאות מארגנות לתלמיד, הצעות לבניית קלוז, עבודה בקבוצות/ יחידים ועוד
8. אתגר לתלמידים מתעניינים	מקורות בספר להשוואה, פעילויות חשיבה מסדר גבוה
9. הערות (פדגוגיות או ערכיות)	הפניית תשומת הלב להיבטים פדגוגיים או ערכיים ותורניים המתעוררים במהלך הפרק
10. פעילות סיכום	הצעת סרטונים, הפעלות או נקודות לדיון לסיום הפרק
11. ביבליוגרפיה	הצעה לספרות עזר למורה

פרק 1: האנטישמיות הנאצית

1. תכנית הלימודים

מוקד ההוראה בהתאם לתכנית הלימודים: ייחודה של האנטישמיות הנאצית נגד יהודים ונגד היהדות

פרק חובה

שעות הוראה מומלצות: 2 שעות הוראה.

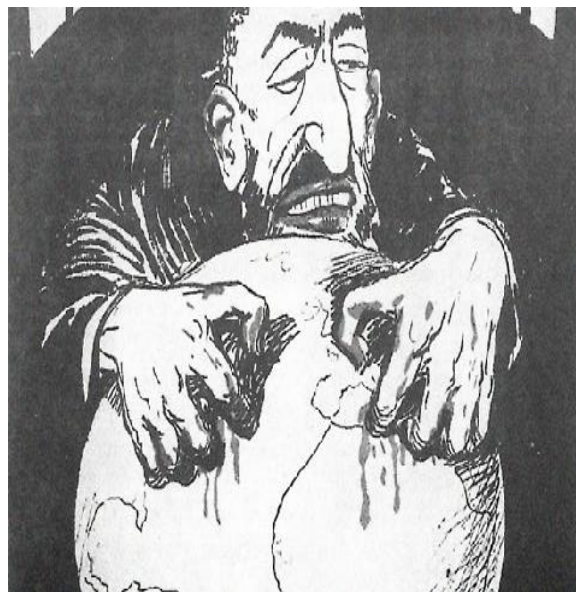
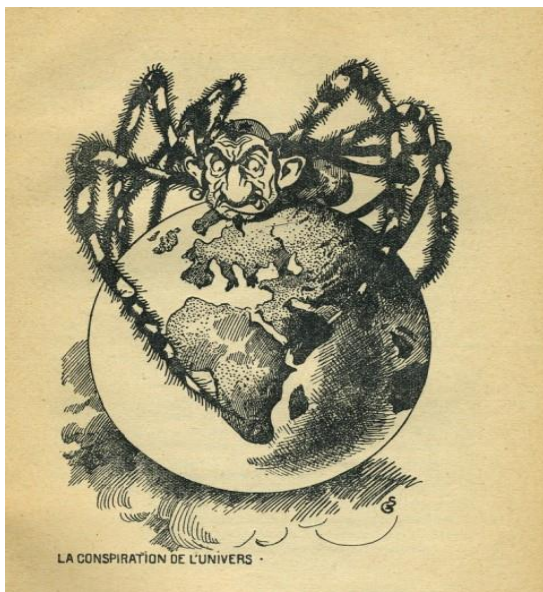
עמודים בספר: 13-26.

2. הטרמה – הצעה לפעילות מקדימה

- כפעילות מקדימה לנושא האנטישמיות, ניתן לשאול את התלמידים, האם האנטישמיות קיימת גם היום? אילו דוגמאות יש להם לכך? מה הרגשות והתגובות שלהם כאשר הם נתקלים במסר אנטישמי? אילו דרכים לדעתם יש לנקוט כלפי אנטישמיות בעולם כיום?
- השנאה ליהודים - מתי החלה? ("הלכה בידוע שעשו שונא ליעקב", ספרי במדבר סט) הבאת דוגמאות לאירועים המבטאים שנאה ליהודים לאורך ההיסטוריה. ניתוח כותרת: האנטישמיות הנאצית- מהי אנטישמיות? במה היא שונה משנאת ישראל המסורתית? מה התחדש בה?
- ניתן להקריין מצגת תמונות של קריקטורות אנטישמיות שונות ולבקש מהתלמידים לתאר מה הם רואים בתמונות? כיצד מוצגים היהודים בקריקטורות השונות? מה הם הטיעונים שעולים מן הקריקטורות כנגד היהודים? על מה, לדעתכם, מתבססים הטיעונים הללו? (אפשר להשתמש ביתרונות השיטה של "כיתה הפוכה" ולערוך מצגת שתשלח לתלמידים לפני השיעור בתוספת מטלה, ובכיתה יוקדש השיעור לדיון במסקנות).
- כדאי למקד את תשומת לב התלמידים למוטיבים חזותיים בולטים, החוזרים על עצמם ברבות מהקריקטורות (כמו האף היהודי המפורסם, זקן ארוך, מטבעות כסף, כדור הארץ שהיהודי מאיים להשתלט עליו, וכדומה). כדאי לשאול את התלמידים מה משמעותם של מוטיבים אלו, ומדוע לדעתם הם מופיעים בקריקטורות. כמו כן, ניתן לדון בשאלה, האם יש קשר בין הביקורת המובעת בקריקטורות, לבין המציאות. שאלה זו ניתן לבחון גם על רקע קריקטורות שהתלמידים מכירים מהמציאות.

דוגמאות לקריקטורות ישנן בספר בעמ' 17, 24 ו- 70; וכן בפרק הבא בעמ' 29.

וכן הקריקטורות הבאות (ניתן למצוא קריקטורות רבות נוספות ברשת):

3. ציר זמן

בראש החטיבה יש תאריכון. ניתן להסב אליו את תשומת לב התלמידים כסיכום לפרק זה על מנת שיראו כיצד הרעיונות האנטישמיים הופכים בהדרגה, תוך מספר שנים, לפעולות מעשיות בשטח כנגד יהודים.

4. ניתוח מושגים מרכזיים

האנטישמיות הנאצית - יש לחבר למושגים המוכרים לתלמידים מהיחידה הקודמת, כמו שנאת ישראל המסורתית והאנטישמיות המודרנית, שאותה המשיכה האנטישמיות הנאצית.

תורת הגזע - המרכיב הייחודי והמרכזי באנטישמיות הנאצית.

להסביר תוך התייחסות למושגים: הגזע העליון - הגזע הארי, תת-גזע - אנטי גזע - הגזע השמי.

תעמולה - הסבר המושג הכללי והדגמתו גם כהקדמה לפרק הבא העוסק יותר בהרחבה בתעמולה של המפלגה הנאצית.

5. מקורות חזותיים

בפרק תמונות רבות המבטאות את השנאה ליהודים.

האם התמונות מבטאות את שנאת ישראל המסורתית או את האנטישמיות המודרנית?

אילו מעקרונות האנטישמיות הנאצית באים לידי ביטוי בתמונות המופיעות בפרק?

6. נושאים מרכזיים לדיון

- החידוש/הייחוד באידיאולוגיה האנטישמית הנאצית בהשוואה לאנטישמיות המסורתית ולאנטישמיות המודרנית.

- הצגת היהדות והמוסר היהודי בתעמולה הנאצית, כאנטיזה וכאויב לאריות ולאנושות בכלל. כדאי להדגיש שהאנטישמיות הנאצית ראתה ביהדות את שורש כל הרע - אך למעשה בכך היא הדגישה שהיהדות היא מקור כל הטוב. המוסריות שביהדות, הדאגה לחלש ולמסכן, הוצגה באנטישמיות הנאצית כשורש החולשה והרוע. ניתן לפתוח דיון סביב הנושא: האם מוסריות ודאגה לחלש ולשונה היא מקור של חולשה, או של כוח?

- מדוע היו היהודים לקבוצת יעד לרדיפה הגרמנית? שאלה זו מתחברת לשאלה – מדוע היהודים היו קבוצת יעד לרדיפה ולשנאה במשך ההיסטוריה כולה? (ניתן לכוון את הדיון להקשר החברתי – השנאה לזר ולשונה, או להקשר האמוני – "עשו שונא ליעקב").

- מה היה הבסיס האידיאולוגי שנתנה המפלגה הנאצית להשמדת יהודים?

- ניתן להרחיב ולעסוק בתופעות אנטישמיות כיום של מפלגות נאו-נאציות ואחרות, ולראות את המגמות והטיעונים הדומים, וכן להמחיש לתלמידים את העובדה שנושא האנטישמיות איננו נחלת העבר וההיסטוריה, לצערנו, אלא חלק מהתמודדות העם היהודי במקומות שונים בעולם גם כיום.

קישור לכתבות שונות ורבות המדווחות על תופעות אנטישמיות בעולם, באתר של ערוץ 7:

<http://www.inn.co.il/Search.aspx?type=0&string=%D7%90%D7%A0%D7%98%D7%99%D7%A9%D7%9E%D7%99%D7%95%D7%AA>

וכן, ניתן לדון בשאלות: איך נלחמים באנטישמיות? וכיצד מעלים את המודעות לתופעה?

ניתן לערוך לתלמידים הכרות עם הפעילות הנעשית בנושא ע"י גופים שונים, כמו: המשרד לענייני ירושלים והתפוצות, מערך ההסברה של משרד החוץ וההסתדרות הציונית העולמית - המחלקה למאבק באנטישמיות. למשל:

חדש: קורס למאבק באנטישמיות דרך האינטרנט

חוקי עזרא

עליה מדאגה באנטישמיות. יעקב תגואל

באנטישמיות, החל מבולגוס, תוכן חדשותי וגמיני ועד לטוקבקים. אטמו במחלקה פעילים בשש שפות שונות לאותו ביטויים אנטישמיים. חזו עם גורמים נוספים, אנו מעירים ומתעוררים בפני אותם בעלי אחרים, ורבים מהם מסירים תוכן אנטישמי. יש לנו הצלחה רבה בתחום זה מזמן אתנו".

בבר מוסף ש"מי שמחפשים היום בגוגל את המילה יהודי באנגלית, עולות בפניו תוצאות מטרידות, כאשר בתוצאה השלישית עולה אתר אנטישמי. לאחר פניות רבות פרסמה גוגל התבטלות פומבית, אין ספק שיש לנו עוד הרבה עבודה". מחלקת הבי-מדיה תקיים קורס למאבק באנטישמיות, שיפתח בקיץ הקרוב בעשרות מנהלים ברחבי הארץ. "הקורס מתאים לאנשים שזוננים ביום ויטלים להילחם באנטישמיות מדינית", אמרים במחלקת הבי-מדיה.

רק בשבוע שעבר יצאה משלחת של סגני ראשי רשויות, מעצבי דעת קהל וראשי מוסדות חינוך לסיוור מקיף בפולין מטעם הסוכנות היהודית. הסיוור נערך תחת הכותרת "ציונות וזכרונות האבקות", ובו הוצגו למשתתפים נדונים קשים על העלייה באנטישמיות ברחבי העולם ובארופה במיוחד לאורך השנים האחרונות.

לסיום, אמר תגואל: "אני מודאג. אטמו במדון חלקלק שיכול להביא לרצח של יהודים אם לא תהיה התעוררות. שישה יהודים נרצחו בשנה האחרונה רק בשל היותם יהודים. אסור להישאר אדישים, ויש לפעול במלאה הנדון מול מקבלי ההחלטות ומול ממשלות ברחבי העולם. לעצמו העולם מותחיל לשכוח, ועליו להעיר אותו. היום יש לנו את מדינת ישראל, שהיא הבית של כל יהודי. עלינו להודות לעולם שיש אנטישמיות חייבים לעצור אותה כבר עכשיו".

מסקר אחר שנערך בקרב 1,200 סטודנטים בפולין, התברר כי 75 אחוזים מהסטודנטים מאמינים שהפולנים סייעו יותר מדי או סייעו הרבה מדי ליהודים במהלך מלחמת העולם השנייה.

אין מלחמים באנטישמיות?

"קורס כול, מעלים את הדברים למודעות. המחלקה בראשותו מקיימת כנסים אזוריים למעוררים יהודיים בארופה ובארצות הברית. לא קל לאוהם ראשי קהילות ושגרירים לומר שהכל בסדר. אין ספק שיש גם החדשה בשל סימפוזיום בת העונה. כנסים מסוג זה גורמים לחברי הקהילה היהודית לעלות לארץ ישראל. לעיתים הם מעדיפים שלא להתמודד עם המציאות כשאתה נציב להם מראה מול הפנים". המחלקה לפעילות בישראל ולמאבק באנטישמיות בהסתדרות הציונית העולמית הקימה מרכז תקשורת שעוסק ביו-מדיה, שעניינו מלחמה באנטישמיות דרך האינטרנט. איתן בבר, שעומד בראש המרכז, מספר ל"בשבע" על המאבק בדידת האינטרנט. "היום עולם האינטרנט מלא

"אני מודאג, העולם מותחיל לשכוח את השואה. אטמו במאבק יומיומי נגד האנטישמיות שמתפשטת ומתרחבת בעולם כולו, כך אנו ראש המחלקה לפעילות בישראל ולמאבק באנטישמיות בהסתדרות הציונית העולמית. יעקב תגואל, בראיון מיוחד ל"בשבע", "אין לי ספק שאני לא אנוגר את האנטישמיות, אבל חייבים לעשות הסל כדי לצמצם ולהפחית את האירועים האנטישמיים. מספר האירועים עלה ב-50 אחוזים בעשור האחרון, וב-30 אחוזים רק בשנה האחרונה".

מה לדעתך סרט עלייה באנטישמיות בעולם? "ישנם מספר גורמים. העיקרי שבהם הוא שחרור וטן והתבטאויות אנטישמיות של פוליטיקאים, כמו אותו חבר מועצת יו"ב ביהודה שחרור מעל בנת הפולמוס כי יש להכין רשימות של יהודים. אמונת מהסוג הזה יכולות להביא לאירועים אנטישמיים".

תגואל מציין כי קיים קשר בין נפגב כלכלי לאנטישמיות. "מדינה שטובת הכלכלי יורד, אטמו נראה בה באופן אוטומטי גם עלייה באנטישמיות. התופעות שמתרחשות בשנים האחרונות מביאות לנו תקופות אפלות בהיסטוריה היהודית".

במסגרת הקורס יתקיימו סדנאות בארופה בשנת 2012, עולה ל"בשבע" ארבעה אנשים שהיהודים באנגלים יותר לישאל את המדען פינצ'ר וב מדי, 53 אחוזים סבורים כי היהודים מביאים יותר מדי על השואה, ו-46 אחוזים מאמינים כי היהודים בארופה לא יכלו לעצור את השואה.

ההסתדרות הציונית העולמית
המחלקה לפעילות בישראל ולמאבק באנטישמיות
www.iZionist.org

7. לתלמידים מתקשים (וגם לאלה שלא)

- ניתן לחלק את הטענות האנטישמיות הנאציות המובאות בפרק לפי טבלה הבאה:

טענות כנגד העם היהודי (היהודים)	טענות כנגד הדת/התפיסה היהודית

ניתן להיעזר בסיכום הבא:

תורת הגזע – הנאציזם אימץ את תורת הגזע. הם האמינו שהחברה מתחלקת לגזעים עליונים

מדריך למורה – חורבן וגבורה (נאציזם ושואה)

ונחותים. אין שוויון בין בני האדם ויש היררכיה (=דירוג) בין הגזעים. סימני הגזע הם תורשתיים ואינם ניתנים לשינוי.

הגזעים מחולקים ל: יוצרי תרבות – הגזע הארי,

נושאי תרבות – שתפקידם לשרת את הגזע העליון,

משחיתי או מחריבי תרבות – שהנחות שבהם (תת-גזע) הוא העם היהודי (השמי), שלו תכונות שליליות, והוא רוצה להרוס את התרבות העולמית שיצר הגזע הגרמני לאורך ההיסטוריה. תפקידו של הגזע הארי להחזיר את השליטה לגזע העליון.

האנטישמיות החדשה הציגה את היהדות כעניין ביולוגי-תורשתי שלא ניתן לשינוי גם ע"י המרת דת (כמו בעבר). האנטישמיות כתנועה פוליטית התפשטה בכל אירופה, אבל האנטישמיות הנאצית לא הייתה רק זרם פוליטי אלא תנועה שמגשימה את עצמה ועשתה שימוש תוקפני וגס באידיאולוגיה שלה. הסיסמה של המפלגה הנאצית הייתה: "כל חבר במפלגה הנאצית חייב להיות אנטישמי".

את הטענות של האידיאולוגיה הנאצית ניתן לחלק ל:

טענות נגד האדם היהודי

* היהודים הם עם טפיל, בניגוד לגזע הגרמני היוצר. הם חסרי יכולת לעבוד וליצור ולכן גם אינם מסוגלים לקיים מדינה משלהם.

* היהודים מזהמים את הדם הארי על ידי נישואי תערובת, כדי לקלקל את הגזע הגרמני הטהור. ערבוב התכונות של הגזע הנחות עם הגזע העליון, פוגע ומחליש את הגזע הגרמני הטהור.

* היהודים עומדים בראש תנועות סוציאליסטיות הרוצות להביא לשוויון ולבטל את עליונות הגזע הגרמני שנועד לשלוט.

טענות נגד הדת היהודית

* היהדות מטפחת את המוסריות, הרחמים, העזרה והצדק- בניגוד לאידיאולוגיה הנאצית שמדגישה את ערך הכוח שמעל לחוק ואת זכותו של החזק לחסל את החלש כדי להשיג את מטרותיו.

* היהדות טוענת שיש מצפון ורגש אחריות לכל אדם על מעשיו. לעומת הנאצים המדגישים את האמונה העיוורת במנהיג ללא תנאי, ללא מצפון.

- שאלות לסיכום הפרק לעבודה בבית או בכיתה:

1. הציגו רעיון אחד של האנטישמיות הנאצית שמקורו באנטישמיות המסורתית, ורעיון

אחד שמקורו באנטישמיות המודרנית.

2. הסבירו שני רעיונות של האידיאולוגיה הנאצית המנוגדים לערכי היהדות.
 3. מהי "תורת הגזע"? הסבירו כיצד תורה זו באה לידי ביטוי בתעמולה הנאצית.
 4. המוסר היהודי הוצג באידיאולוגיה הנאצית כמזיק ומנוגד לה. הציגו את התפיסה המוסרית של האידיאולוגיה הנאצית ותארו אחת מפעולות הנאצים בגרמניה הנובעת מתפיסתם זו.
 5. הסבירו את הניגוד בין המוסר היהודי לבין המוסר הנאצי. כתבו תגובה לטענות הנאצים כלפי המוסר היהודי. הסבירו ונמקו את עמדתכם.
- 8. אתגר לתלמידים מתעניינים**
- לקרוא את הקטע מסיפור הילדים "הפטריה המורעלת" המופיע בעמ' 25-26, למצוא בו את עיקרי האידיאולוגיה הנאצית עליהם למדנו.

9. הערות

פדגוגיות

- ההנחה היא שהתלמיד מכיר את המושג אנטישמיות, למד על האנטישמיות המודרנית – גורמיה וביטוייה, וכן על ההשוואה למול השנאה המסורתית ליהודים. יש לוודא הנחה זו ולחזור על הדברים בקצרה בפתח הלימוד של פרק זה. הלימוד בפרק זה מבוסס על הנלמד בספר הקודם ("מסורת ומהפכות") בפרק 12. כהקדמה לפרק זה מומלץ לוודא עד כמה התלמידים זוכרים את הנלמד משנה שעברה. הבנת תורת הגזע באידיאולוגיה הנאצית הכרחית להבנת האנטישמיות הנאצית, ושם היא הובאה יותר בהרחבה מאשר בפרק זה.

ערכיות

- ניתן להאריך ולהדגים בנושא המוסריות האנושית הבאה לידי ביטוי בערכי היהדות, נגדם יצאה האידיאולוגיה האנטישמית הנאצית. ערכים כמו: דאגה לחלש, רחמים ועזרה לזולת, השלום. ניתן לדון בחשיבותם ובתוצאות העלולות להיגרם כשמבטלים ערכים אלו.

10. פעילות סיכום

כיצד נסחפו אנשים כה רבים אחרי האידיאולוגיה האנטישמית הנאצית שיצאה כנגד עקרונות מוסריים אנושיים? האם מאיימת סכנה של עליית תנועות לאומיות קיצוניות בעולם המערבי ו"שואה" נוספת בתקופה זו? מה האחריות או יכולת ההשפעה שלנו על כך? האם וכיצד אנו יכולים למנוע זאת?

ניתן לנסות ולתת מענה לשאלה זו ושאלות נוספות באמצעות צפייה בסרט "הנחשול" (המבוסס על סיפור אמיתי) באורך של כ- 45 דקות:

<https://www.youtube.com/watch?v=-v2lwr72Ux4>

הנחשול (The Wave), סרט טלוויזיה אמריקני מ-1981 שביים אלכסנדר גראסהוף, המבוסס על הספר "הגל" של רו מורטון. הסרט מתאר ניסוי אמיתי שעשה מורה בבית ספר אמריקני. באמצעות הניסוי הוכיח המורה את הקלות הבלתי נסבלת של יצירת חברה מפלה, פשיסטית ואלימה ואת סכנת הציות העיוור.

כדי להמחיש את השפעת התעמולה הנאצית על ההמונים ניתן להקרין קטעים מתוך הסרט של לני ריפמןשטאל "ניצחון הרצון", שממחישים את האופן שבו הצליח היטלר "להקסים" את העם הגרמני.

שימו לב: לפני הקרנת סרט בכיתה על המורה לצפות בסרט במלואו, ולבחון את מידת התאמתו לכיתה ולצרכים.

11. ביבליוגרפיה

- יצחק ארד ואחרים (עורכים), **השואה בתיעוד**, ירושלים: יד ושם, תשל"ח.

- ישראל גוטמן, "לאופיה של שואת יהודים בנוסח נאצי", בתוך: שמואל אלמוג (עורך), **שואת ישראל לדורותיה**, ירושלים תש"ס, עמ' 353-387.

- ג'ורג' מוסה, **לקראת הפיתרון הסופי**, תל אביב: האו"פ, 1992.

- דן מכמן, "לבירור התנאים לקיום חיים דתיים תחת השלטון הנאצי", **סיני** צא, ה-ו (תשמ"ב), עמ' רנד-רסט.

<http://www.daat.ac.il/daat/kitveyet/sinay/machman-4.htm>

- על האידיאולוגיה הנאצית באתר יד ושם:

[http://www.yadvashem.org/yv/he/education/pedagogic_center/racism_and antisemit](http://www.yadvashem.org/yv/he/education/pedagogic_center/racism_and_antisemit)

[ism.asp](#)

- האנציקלופדיה של השואה, הערך "תעמולה נאצית", ירושלים: הוצאת יד ושם ותל אביב: ספרית פועלים, 1990, כרך ה' עמ' 1250.

- א' אבישר, "תיעוד ועיצוב של תודעה היסטורית בסרטי תעמולה", **זמנים**, גליון 39-40, חורף 1991.

המאמר מופיע בקישור הבא: <http://lib.cet.ac.il/Pages/item.asp?item=21788&kwd=4761>

פרק 2 : המדיניות של גרמניה הנאצית נגד היהודים (1933-1939)

1. תכנית הלימודים

מוקד ההוראה בהתאם לתכנית הלימודים : שלבים במדיניות האנטי יהודית של הנאצים בגרמניה בשנים 1933-1939.

פרק חובה

שעות הוראה מומלצות : 2 שעות הוראה.

עמודים בספר : 27-44.

2. הטרימה – הצעה לפעילות מקדימה

ניתן להביא לכיתה תמונה בהגדלה של כרוז המודיע על החרם הכלכלי בו נקראו אזרחי גרמניה לא לקנות בבתי עסק בבעלות יהודים, ולדון בכיתה על משמעות הכרוז (ניתן כמובן גם להביא בפני התלמידים מצגת או תמונות מהאינטרנט, בכיתה בה יש ציוד מתאים). האם לדעתכם הציבור הגרמני נענה לחרם? מדוע?

כיצד חש יהודי שרואה כרוז כזה ליד ביתו/חנותו?

3. ציר זמן

יש להתייחס לתאריכון שבתחילת החטיבה על מנת לראות את ההידרדרות ההדרגתית במדיניות נגד יהודי גרמניה, משנת 1933 עם עליית הנאצים לשלטון ועד לתחילת מלחמת העולם השנייה בשנת 1939.

ניתן להתייחס לכך כסיכום לפרק זה.

4. ניתוח מושגים מרכזיים

חוק החזרת הפקידות המקצועית על כנה - מה תוכן החוק? מה משמעותו? באילו תחומים פגע בעיקר?

חוקי נירנברג - יש להתייחס לטבלה המוצגת בעמ' 34, וכן, למושג **מישלינג** = בן תערובת.

אריזציה - לקשר למושג "הגזע הארי" מהפרק הקודם ולהסביר על תהליך החרמת הרכוש היהודי והוצאת היהודים מהחברה וממוסדותיה.

ליל הבדולח - בשמו הגרמני: קריסטלנאכט-Kristallnacht. למה נקרא כך? תמונה בעמוד 41.

5. מקורות חזותיים

בפרק מקורות חזותיים רבים.

ניתן להתבונן יחד בתמונות בעמוד 28, 29, 30, 32, 35, 36 ו-41, ולדון בשאלה:

מה נעשה ובאילו תחומים התנהלה הפעילות נגד יהודי גרמניה?

בעמ' 34 – טבלה הממחישה את חוקי נירנברג. מה ההשלכות והמשמעויות של חוקים אלו? האם הם מהווים הקצנה ועליית מדרגה במדיניות הנאצית כלפי יהודי גרמניה? נמקו.

6. נושאים מרכזיים לדיון

- באילו דרכים יושמה האידאולוגיה האנטי יהודית בגרמניה?

(יש להתייחס ל: תעמולה נאצית אנטי יהודית, חרם כלכלי נגד היהודים, שריפת ספרים יהודיים וגזירת איסור השחיטה, חקיקת חוקי הגזע - חוקי נירנברג, ביטול האמנציפציה, אריזציה, הבידוד החברתי – התרומה מרצון של האוכלוסייה הגרמנית)

- מה היו המטרות במדיניות האנטי יהודית בין השנים 1933-1938?

(יש להתייחס ל: השפלה, בידוד והגירה, חקיקה ונישול)

- שנת 1938-1939 כשנת המפנה וההסלמה – כיצד הדבר בא לידי ביטוי?

7. לתלמידים מתקשים (וגם לאלה שלא)

- ניתן ללמד את הפעולות שנעשו כחלק מהמדיניות הנאצית כנגד יהודי גרמניה ע"פ חלוקה לתחומי חיים:

מדריך למורה – חורבן וגבורה (נאציזם ושואה)

פגיעה בתחום הכלכלי	פגיעה בתחום החברתי	פגיעה בתחום ההשכלה והתרבות	פגיעה במעמד המשפטי	פגיעה בגוף ובנפש

- להמחשת תיאור **גירוש זבונשין** והתנאים הקשים בהם חיו הפליטים היהודים, ניתן להקריא לתלמידים את מכתבו של יהודי בשם **אוטו בוכהולץ** מזבונשין מיום 19 בדצמבר 1938:

יקירי,

בוודאי כבר נודע לכם מפי צילי מה עלה בגורלי. ב- 27 באוקטובר שנה זו, ביום חמישי ב- 9 בערב, באו שניים מן המשטרה הפלילית, דרשו את דרכוני, הגישו לי לחתימה צו גירוש וציוו עלי להתלוות אליהם מיד. צילי וברנר כבר היו במיטה. אני אך זה סיימתי את עבודתי וישבתי לסעוד, אך נאלצתי להתלבש מיד וללכת אתם. מרוב התרגשות בקושי דיברתי מלה. לעולם לא אשכח רגע זה בחיי. מיד לאחר מכן הוכנסתי לבית סוהר, בדומה לפושע מסוכן, היה זה עבורי ליל בלהות. ביום שישי ב-4 בצהריים הובלתי לתחנת הרכבת המרכזית, תחת משמר כבד של המשטרה והס"ס. כל אחד מאתנו קיבל שתי כיכרות לחם עם מרגרינה, ואחר כך הועמס לקרון. זה היה מראה זוועה. נשים וילדים ממררים בבכי, מחזות קורעי לב. ואז הובלנו בקרונות סגורים אל הגבול, תחת משמר משטרה קפדני ביותר. הגענו אל הגבול בשבת, בשעה 5 בצהריים, וגורשנו אל מעבר לגבול. כאן שוב נגלה לעינינו מראה זוועות. שלוש יממות שלמות עברו עלינו – 8,000 איש – ברכבת ובאולמות התחנה. נשים וילדים שהתעלפו או יצאו מדעתם, מקרי מוות, פנים צהובות כשעווה. בית קברות מלא גוויות. גם אני נמנית על המתעלפים. מאומה, פרט ללחם יבש של אסירים, ובלי שום שתייה. לא ישנתי כלל, שני לילות ביליתי ברכבת ולילה אחד באולם הנוסעים, ושם התמוטטתי. לא נותר מקום לעמוד. אוויר מזוהם. נשים וילדים מתים למחצה. ביום הרביעי הגיעה סוף סוף עזרה. רופאים אחיות עם תרופות, לחם בחמאה, מאת ה"וועד היהודי" בוורשה. ואז שוכנו בצריפים (אורות צבאיות) שרופדו בקש, שעליו יכולנו לשכב...

(מקור: יצחק ארד, ישראל גוטמן ואברהם מרגליות (עורכים), השואה בתיעוד. מבחר תעודות על חורבן יהודי גרמניה ואוסטריה פולין וברית המועצות, יד ושם, ירושלים תשל"ח, עמ' 1)

- כדי להמחיש את תיאור האירועים ב"ליל הבדולח" ניתן להביא בפני התלמידים את סרטון ההסתדרות הציונית העולמית (כ- 5 וחצי דקות) או חלקו, בנושא:

- שאלות לסיכום הפרק לעבודה בבית אובכיתה:

*** חלק מהשאלות חוזרות על עצמן בניסוח שונה. כדאי שהתלמידים יכירו את הניסוחים השונים, והמורה יחליט אלו שאלות יענו התלמידים בכתב.

1. ציינו שתי דוגמאות למדיניות האנטי-יהודית של הנאצים בשנים 1933-1937, והסבירו במה הן מבטאות את ייחודה של האנטישמיות הנאצית. (שאלה זו מסכמת את פרק 1 + 2)
2. הפגיעה ביהודי גרמניה בשנים 1933-1939 הייתה בתחום הפוליטי, בתחום הכלכלי ובתחום חברתי-התרבותי.
הביאו דוגמה אחת לפגיעה בשניים מתחומים אלה (סך הכול – שתי דוגמאות).
3. ציינו שני צעדים שנקטו הנאצים נגד יהודי גרמניה עד 1937.
הסבירו כיצד כל צעד שציינתם הרחיק את היהודים מהחיים הציבוריים.
4. הציגו את עיקרי תוכנם של "חוקי נירנברג" (ספטמבר 1935).
הסבירו כיצד שינו חוקים אלה את מעמדם של יהודי גרמניה.
5. בשנת 1938 החריפו הנאצים את מדיניותם נגד היהודים.
הסבירו כיצד מגמה זו באה לידי ביטוי בשתי פעולות של הנאצים.
6. הציגו שתי פעולות של הנאצים נגד יהודי גרמניה בשנת 1938.
הסבירו מדוע כל אחת מהפעולות שהצגתם מבטאת חרפה במדיניות האנטי-יהודית.
7. הסבירו מהו "ליל הבדולח", מדוע הוא מהווה נקודת מפנה במדיניות הנאצית כלפי יהודי גרמניה?
8. "ליל הבדולח" פגע ביהודים יותר מהצעדים שקדמו לו. הביאו שני הסברים לקביעה זו.
9. לפניכם שלושה צעדים בהם נקטו הגרמנים כפגיעה ביהודים: חוק האריזציה, ליל הבדולח, יום החרם הכללי.

א. בחרו בצעד אחד מתוך הצעדים הללו. הציגו את הצעד שבחרתם, והסבירו כיצד תרם צעד זה לפגיעה ביהודים.

ב. הסבירו מדוע לדעתכם חשוב כיום ללמוד על פגיעתה של גרמניה הנאצית ביהודי גרמניה.

10. יש הטוענים כי ההידרדרות במצב היהודים בגרמניה בשנים 1933-1939 לא הייתה מתאפשרת ללא תרומתה מרצון של החברה הגרמנית.

א. הציגו את הדילמה שעמדה בפני האוכלוסייה הגרמנית בנוגע לשיתוף פעולה עם השלטון הנאצי בפגיעה ביהודים.

ב. כיצד הייתם אתם מכריעים בדילמה זו? הציגו את הערכים שעמדו בבסיס הכרעתכם זו.

11. סדרו את האירועים הבאים על פי סדר התרחשותם: חוקי נירנברג, יום החרם, גירוש זבונשין, חוק החזרת הפקידות המקצועית על כנה, ליל הבדולח, עליית היטלר לשלטון.

(השאלה האחרונה מטרתה ליצור 'סדר בראש', ולסכם את החומר הנלמד. יש להדגיש שאין לראות בארגון האירועים ע"פ סדר כרונולוגי רק סיכום קליל. הארגון ע"פ הסדר הכרונולוגי מאפשר הבחנה בתהליכים רבים: בהסלמה, בסוגים שונים של הגבלות ופגיעות ביהודים. זו הזדמנות להראות שלציר הזמן יש סוג של היגיון: אפשר להבחין באמצעותו במבנה של סיבה ותוצאה, בהדרגה – עולה או יורדת – הקצנה וכדומה).

8. אתגר לתלמידים מתעניינים

- להרחיב בנושא של תעמולה ואמצעי תעמולה (במדינות דיקטטוריות ובמדינות דמוקרטיות, וכן תעמולה בשעת מלחמה).

ניתן לצפות יחד במקבץ שידורי תעמולה שנעשו לקראת בחירות וכדו', וכן לדון בשאלה: מה לגיטימי ומה לא לגיטימי בדרכי תעמולה ובלוחמה פסיכולוגית?

- לתת לתלמידים לערוך השוואה בין חוקי נירנברג לבין חוקי הגזע באיטליה שפורסמו ב-1938 ע"י המפלגה הפשיסטית. ניתן לקרוא את תמציתם בקישור הבא:

<http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=14528>

- לשכתב את סיפור ליל הבדולח כיומן הנכתב ע"י הרשל גרינשפן או ע"י יהודי בעל עסק בגרמניה

שנפגע או ניזוק במהלך ליל הבדולח.

- ניתוח מקורות היסטוריים כתובים וזיהוי רכיבים וקשרים:

ניתן לחלק את התלמידים לקבוצות, ולהפנות אותם לחיפוש עדויות על ליל הבדולח (בספריה ובאינטרנט)

כדוגמת הסרטון הבא המביא עדויות מווירצבורג:

<https://www.youtube.com/watch?v=WPRSFxX0BHM>

וכן, עדויות רבות באתר הארגון ליוצאי מרכז אירופה:

<http://www.igun-jeckes.org/?CategoryID=203>

עדות נוספת כמקור אפשרי:

המקום: מנהיים. עיר נמל חשובה על נהר הריין במדינת בדן-ווירטמברג שבגרמניה המערבית. במנהיים הוקם בית מדרש שבראשו עמדו רבנים ידועי שם, כמו הרב יעקב עטלינגר והרב יצחק אונא (שלימים עלה לארץ ישראל). בית מדרש זה שימש מרכז ליהדות האורתודוקסית עד לימי השואה. בתקופה הראשונה לאחר עליית הנאצים לשלטון ב-1.4.1933 - "יום החרם" בגרמניה, הושחת פנים בית הכנסת במנהיים, ובלייל הבדולח נשרף כליל. בשנת 1938, לאחר ליל הבדולח, נאסרו רוב הגברים, ונשארו בה רק כ-2000 יהודים. בשנת 1940 נשלחו כ-2000 איש למחנה הריכוז גירס בצרפת, וכעבור שנה גורשו המעטים שנותרו למחנה ההשמדה אושוויץ.

מכתבו של הרב ד"ר לויצר אל הרב ד"ר אונא בירושלים:

בקס (BEX) יום ד' כ"א בכסלו תרצ"ט (14.12.1938).

אדוני הנכבד, חבר יקר נ"י!

זה עתה קבלתי את מכתבך היקר מיום י"א בכסלו. כבר מזמן הייתי כותב לך, אך "ליבי בל עמי", ועדיין לא אוכל לעצור כח כדי להעלות על הכתב כל מה שהתרחש באותו יום שחור - "ממש חורבן הבית". אני יודע רק מה שאירע אצלי, אחרים יודעים, מה קרה עוד בעיר. בשעה 6 בבקר של יום 10 בנובמבר, כשעמדתי להתלבש, נשמעו שלש יריות תותח כסימן של שעת האפס לקראת... שמעון שלנו וכן העוזרת היהודית שלנו נכנסו לבהלה. הרגענו אותם. באותו רגע שמענו חבטות חזקות ופריצת דלתותיהם של ביתנו ושל בית הכנסת, קולות ניפוץ וריסוק בבית התפילה, שם נופץ הכל לרסיסים, אפילו לוחות השיש לפני ארון הקדש נופצו, ספרי התורה נגררו החוצה ונשרפו. בני אדם (ביטוי זה אינו הולם) עברו וצחקו כפי שנאמר "שחקו עלינו". טלפנתי לקונסול שלי, הוא הבטיח לי עזרה, אך היא לא באה, טלפנתי פעמים אחדות למשטרה, שהבטיחה עזרה גם

היא, אך לשוא. לבסוף ענתה לי המשטרה, שאין ביכולתה להגן עלי, כי אין לה די אנשים, ועלי לשאת בגורלם של שאר היהודים. למטה בחצר השתוללו הפורצים והאספסוף במדים, לא יכולנו לצאת מן הבית. בית הכנסת, חדר הלימוד וכו' כבר נחרבו. ברחוב לפני חנותו של מר אופנהיימר נשרפו לעינינו ספרים וספרי תורה. יושבי ביתנו התאספו אצלנו. אמו של מרקס חשה מעין התקף לב. אשתי הזמינה מכונית והובילה אותה ויחד אתה את כל האחרים לבית החולים. כך נמלטו מן הבית כל האחרים. אנחנו עם כמה בחורי ישיבה נשארנו עוד כלואים. השלמנו את גורלנו ואמרנו את "השמות", ויחד אתנו ילדינו. שמעון הוסיף עוד "אבינו מלכינו קרע רע גזר דיננו".

(מתוך: **למען האחדות והיחוד**, משנתו וחיינו של יצחק בן מוהר"ר משה אונא, ירושלים, תשל"ה, עמ' 157).

על התלמידים להכין רשימת עובדות החוזרות על עצמן בעדויות השונות בנוגע לאירועי ליל הבדולח.

- יש להסביר את ההבדלים בין עובדות לדעות, ובין עמדות מפורשות להנחות סמויות, ולבקש מהתלמידים לזהות אותם בעדויות ובמקורות שונים.

ניתן להשתמש במקורות המובאים בספר כגון: עמ' 32-33, 35, 36, 40-41, 44.

- שנת 1938 מבטאת מפנה במדיניות הנאצים כלפי יהודי גרמניה.

הצג שתי הוכחות המחזקות טיעון זה.

9. הערות

פדגוגיות

- יש להסביר את המושג "תעמולה" ולהבחין בין תעמולה לגיטימית (הנעשית גם כיום במשטרים דמוקרטיים) לבין תעמולה שאינה לגיטימית, כמו התעמולה הנאצית.

- כדאי להשתמש בעיסוק בתעמולה בראשית הסעיף הראשון כדי להדגיש את העובדה שתעמולה, אמונות נפוצות, או תפיסות המקובלות בחברה, יכולות להשפיע מאוד על האדם הפרטי. כדאי להשתמש בפרק זה כדי לטפח את יכולת החשיבה העצמאית של תלמידינו, ואת יכולתם לפעול לפי מצפונם, גם כנגד המקובל בחברתם. ניתן להדגים זאת בפעולות אנטי חברתיות שכיתה שלמה יכולה לנהוג בהן כלפי תלמידים בודדים, וכדומה.

- הלימוד בפרק זה מבוסס על הנלמד בספר הקודם, בפרק 12, על התבססות הנאצים בשלטון. יש לוודא שהתלמידים זוכרים בקווים כלליים את הנלמד, ולהדגיש כי ככל שהתבססו הנאצים בשלטון – מצבם של היהודים בגרמניה החמיר.
- חשוב להדגיש את ההדרגתיות במדיניות הנאצית כלפי יהודי גרמניה בשנים הנדונות בפרק.
- עניין תרומתה מרצון של החברה הגרמנית יכול לשמש להדגשת הנושא שעלה בפרק הקודם, על עמידתו של הפרט כנגד החברה, בכוח מצפוני.

ערכיות

- ניתן לראות בפרק את ההשפעה של האידיאולוגיה על התהליך ההיסטורי: האידיאולוגיה הנאצית מיושמת לפעולות ממשיות כנגד היהודים בגרמניה, שהן שלב מקדים לפרוץ מלחמת העולם השנייה והפעולות כנגד יהודי אירופה בכלל.
 - האנטישמיות כתופעה ייחודית מבטאת את הייחודיות של העם היהודי וייעודו, על דרך השלילה.
- מה דעתכם על מעשה כזה? מה היו ההשלכות של מעשה זה?

10. פעילות סיכום

דיון בשאלות, לסיכום הפרק:

- האם לדעתכם יכולה הייתה החברה הגרמנית למנוע את השואה?
- מה לדעתכם יכולות להיות הסיבות לאדישות שגילתה החברה הגרמנית, או לשיתוף הפעולה שלה עם הנאצים?
- מתוך דיון זה ניתן לפתח דיון כללי יותר בנושא כוחה של חברה והיכולת שלה להשפיע על ההנהגה ועל מהלך ההיסטוריה.

11. ביבליוגרפיה

- מיכאל מאיר (עורך), **תולדות יהודי גרמניה בעת החדשה**, כרך ד, ירושלים תשס"ה, עמ' 221-193.

- לותר גרוכמן, "חוק הגנת הדם" והמערכת המשפטית: על חוקי נירנברג ועל השפעתם", **בשביל הזיכרון**, 40 (תשס"א), עמ' 4-12.

http://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%206640.pdf

- אברהם ברקאי, "השנה הגורלית 1938: סיום גזל הרכוש היהודי", **בשביל הזיכרון**, 30 (תשנ"ח), עמ' 8-22.

http://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%205617.pdf

- דוד בנקיר, "1938: מדיניות חוץ, הקצנה פוליטית ואנטישמית", **בשביל הזיכרון**, 30 (תשנ"ח), עמ' 4-8.

http://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%206588.pdf

- מרטין גילברט, **ליל הבדולח: כרוניקה של חורבן**, תל אביב תשס"ז.

פרק 3 : התגובות למדיניות הנאצית

1. תכנית הלימודים

מוקד ההוראה בהתאם לתכנית הלימודים: תגובות יהודי גרמניה ותגובות יהודי העולם למדיניות הנאצית.

פרק חובה

שעות הוראה מומלצות: 3 שעות הוראה.

עמודים בספר: 45-66.

2. הטרימה – הצעה לפעילות מקדימה

ניתן לפתוח את השיעור בקריאת הקטע מתוך הספר "אני אדם" של נעמי שמואל המופיע בעמ' 50-51, ולדון בתחושות והמחשבות שיש ליהודים (ילדים ומבוגרים) החיים בחברה הגרמנית באותה תקופה. כיצד עליהם להגיב?

ניתן גם להביא בפני הכיתה עדויות של יהודים מאותה התקופה, למשל מתוך סדרת הדיסקים של יד ושם "אתם עדי".

3. ציר זמן

גם בפרק זה, יש להפנות לתאריכון שבתחילת החטיבה ולהראות כיצד משתנות תגובות היהודים בהתאמה למדיניות הנאצית המדורגת.

ניתן להכין/לרשום על הלוח ציר זמן עם האירועים האנטישמיים כלפי יהודי גרמניה בשנים 1933-1939 (כסיכום לשיעורים הקודמים) ובהתאמה להוסיף בשנים אלו את התגובות למדיניות זו.

4. ניתוח מושגים מרכזיים

"האגודה המרכזית של יהודים גרמנים בני הדת היהודית" – מה ניתן ללמוד מהשם שנבחר לאגודה על תפיסת העולם של חבריה? כיצד הגדירו את יהדותם? מה הייתה מטרת האגודה?

"ברית חיילי החזית היהודיים" – במה היה שונה מיוחד ארגון זה מהאגודה המרכזית? האם

הצליח בפעילותו?

"הנציגות הארצית של יהודי גרמניה" - יש לפרט את פעולותיה בתחומים השונים: כלכלית, חינוכית ותרבותית.

ועידת אוויאן - מה היו הנימוקים השונים של מדינות העולם לסירובן לפתוח את שעריהן לפליטים יהודים?

ניתן להתייחס לקריקטורה בעמ' 62. מה היו המסקנות המעשיות מוועידה זו? מה הסיק היטלר מוועידה זו?

ועידת מינכן - מי השתתף בה? כיצד ביטאה את מדיניות הפיוס של מדינות העולם כלפי גרמניה? מה הסיק היטלר מוועידה זו?

5. מקורות חזותיים

התמונה בעמ' 48 – קורס סנדלרות, ברלין 1935.

מדוע היו צריכים יהודים ללמוד מקצועות חדשים? מי ארגן קורסי הסבה מעין זה שמוצג בתמונה? מה ניתן ללמוד על התפיסה של היהודים הללו לגבי גרמניה והמשטר הנאצי?

התמונה בעמ' 52 - ילדים יהודים בחנוכה.

ניתן לקרוא גם את המקור בעמ' זה מתוך זיכרונותיו של המורה היהודי קורט ברגל ולשאול: עם מה נאלצו להתמודד הילדים היהודים בבתי הספר הכלליים? מה המענה שניסו לתת יהודי גרמניה לילדיהם?

המפה בעמ' 54 – יעדי ההגירה היהודית מגרמניה 1933-1939.

מה היו יעדיה המרכזיים של ההגירה היהודית מגרמניה בשנים הללו?

באיזו מידה הייתה ארץ ישראל יעד להגירה ע"פ הנתונים?

שלוש התמונות בעמ' 56.

כיצד באה לידי ביטוי, בכל אחת מן התמונות, מגמת ההתחזקות של התנועה הציונית בגרמניה?

תמונה בעמ' 60 על החרם הכלכלי על גרמניה, מתוך עיתון "הדיילי אקספרס" הבריטי.

מה ניתן ללמוד מן הכותרת שבחרו לתת לכתבה זו?

התמונה בעמ' 64 – ועידת מינכן.

איזו אווירה משתקפת מן התמונה? נסו למצוא את המרכיבים בתמונה שיוצרים אווירה זו. כיצד מרמזת התמונה על יחסם העתידי של בעלות הברית להשמדת היהודים?

6. נושאים מרכזיים לדיון

- האם ראו היהודים את הכתובת על הקיר?

בהקשר זה ניתן לקרוא יחד את המקור בעמ' 49 – "שאוהו בגאון את הטלאי הצהוב" – מהי הביקורת העולה מדבריו אלו של רוברט ולטש כלפי יהודי גרמניה? כיצד הוא מצפה מהם לנהוג?

- מגמת ההיאחזות בגרמניה כמולדת – מה גרם ליהודים להרגיש קשרי שייכות לגרמניה? ניתן לדבר באופן כללי על הקושי לעבור למדינה חדשה. אם יש תלמידים עולים חדשים בכיתה ניתן לשמוע מהם חוויות וקשיים בהיקלטותם ובהשתלבות משפחתם בארץ.

כדאי לקשר את מגמת ההיאחזות בגרמניה כמולדת, לנלמד מהספר הראשון לגבי היהודים בגרמניה בתקופת ההשכלה עם קבלת האמנציפציה. למשל, הוויתור על אוטונומיה של הקהילה כדי להשתייך למדינה ולא לקבוצה לאומית-דתית נפרדת.

- מאבק היהודים על זכויותיהם מול המדיניות הגרמנית והתארגנות מחדש ע"י הקמת הוועד המרכזי – ניתן לדון עם התלמידים בשאלה האם מאבק זה מבטא עוצמה או חולשה?

- התלבטויות בדבר היעד להגירה – מה היו יעדי ההגירה המרכזיים? מדוע היו שהעדיפו לעלות לא"י ומדוע היו שהעדיפו להגר למדינות אחרות בעולם?

- התחזקות התודעה היהודית והתנועה הציונית בקרב יהודי גרמניה – הפרדוקס בכך שדווקא המפלגה הנאצית "הזכירה" ליהודים רבים את יהדותם, אותה זנחו, והחזירה

אותם אל שורשיהם.

- פעילות תנועות הנוער בגרמניה – כוחו של הנוער ויכולתו להשפיע על מהלכים היסטוריים.
- תגובת יהודי העולם – כיצד בא לידי ביטוי הערך של ערבות וסולידריות יהודית?
עד כמה באמת יכלו לעזור יהודי העולם ליהודי גרמניה? האם עשו יהודי העולם מספיק?
- תגובת מדינות העולם: ועידת אוויאן, ועידת מינכן – מה הסיקו הגרמנים מתוצאות הוועידות? מה הסיקו היהודים? כיצד הובילו מסקנות אלו למלחמת העולם השנייה?
ניתן לחבר את הדברים לאיום האיראני כיום (למשל), ולתגובת העולם והאמצעים המופעלים ולא מופעלים כנגד איום זה.

7. לתלמידים מתקשים (וגם לאלה שלא)

- דף סיכום בנושא:

תגובות יהודי גרמניה למדיניות הנאצית בשנים 1933–1939

רקע: היהודים בגרמניה היו מעורבים מאוד בחברה הגרמנית, הם התבוללו בחברה והשתלבו בה בעקבות האמנציפציה. בגרמניה צמחו תנועות ההשכלה והרפורמה. היהודים ראו עצמם כגרמנים והיו מעורבים בכל התחומים, לדוגמה: בפוליטיקה – שר החוץ ולטר רתנאו (שנרצח ב-1922) היה יהודי, במדע – אלברט איינשטיין שזכה בפרס נובל וכו'.

השתלבותם של היהודים עמדה בניגוד ל"תורת הגזע", ועם עליית הנאצים לשלטון הם החלו במדיניות אנטישמית (עליה למדנו בפרק הקודם) כשמטרתה העיקרית: להפריד את היהודים מהחברה ומהתרבות הגרמנית.

ניתן להצביע על מספר תגובות עיקריות של יהודי גרמניה למדיניות הנאצית, חלקן נובעות מתוך רצון להישאר ולהיאחז בגרמניה, וחלקן – מתוך מגמה לעזוב את גרמניה ולבנות עתיד במקום חדש:

נאמנות למולדת – רוב יהודי גרמניה, בעיקר בשנים הראשונות לעליית המפלגה הנאצית לשלטון,

קיוו שהשלטון הנאצי הוא זמני, ולא יחזיק מעמד הרבה זמן. יהודים אלה חשבו שלהיות חלק מהחברה הגרמנית ולהראות את הנאמנות שלהם לגרמניה היא התגובה המתאימה.

"האגודה המרכזית של יהודים גרמנים בני הדת היהודית", ו"ברית חיילי החזית היהודיים" חיזקו עמדה זו.

הן ניסו להילחם באנטישמיות אך תוך קריאה ליהודי גרמניה שלא לעזוב אותה.

הקמת "הנציגות הארצית של יהודי גרמניה" – כאשר התחזקה המדיניות נגד היהודים היה צורך להתאחד ולהתארגן מחדש. יהודים רבים נזקקו כעת לתמיכת הקהילות היהודיות לכן הוקמה "הנציגות הארצית של יהודי גרמניה".

מטרת הארגון: לשפר את חיי היהודים בגרמניה שנפגעו ולתמוך בהם בתחומים השונים, כגון: **כלכלה:** * הקמת לשכת עבודה- סיוע במציאת עבודה חדשה והקמת מרכזי הסבה מקצועית (ללימוד תעסוקות חדשות).

* תמיכה כספית וסיוע לנזקקים.

חינוך: הקמת מוסדות חינוך והשכלה לצעירים יהודים שלא יכלו להמשיך ללמוד בבתי"ס הכלליים בשל ההשפלות שזכו להם שם, ואף בשל סילוקם מהם.

תרבות: * הוקמה "האגודה לתרבות של יהודים גרמנים"- האגודה ארגנה פעולות תרבות ע"י אמנים יהודים לקהל יהודי, ובהן: הצגות תיאטרון, סרטים, קונצרטים, הרצאות ותערוכות אומנות.

*הוצאת ספרים ותקליטים של יוצרים יהודים.

חיזוק התודעה היהודית – האנטישמיות הנאצית חיזקה את התודעה היהודית והגאוה והכבוד הלאומי בקרב יהודי גרמניה. הקהילות היהודיות התחזקו, יהודים רבים החלו ללכת להתפלל בבתי כנסת ולשמוע שיעורים בנושא ההיסטוריה היהודית.

תכנית הלימודים בבתי הספר היהודיים שילבה כעת לימודי יהדות, תנ"ך, תולדות ישראל ועברית.

הגירה – ההגירה הייתה סימן לראיה מציאותית של המצב, שאין תקווה ליהודים בגרמניה. יהודים היגרו לארה"ב, אמריקה הדרומית והמרכזית, אוסטרליה, מערב אירופה וא"י (ראו מפה עמ' 54).

- ההגירה היהודית מגרמניה בשנים 1933-1939.

הסתכלו בנתוני ההגירה בעמ' 54 שבספר והשלימו:

מדריך למורה – חורבן וגבורה (נאציזם ושואה)

השנים בהן היה מספר המהגרים היהודים מגרמניה הגדול ביותר הן :

מה אירע בכל אחת מהשנים שציינתם שהיווה הגורם המרכזי, לדעתכם, להגירה הגדולה בשנה זו? (ניתן, אם כי לא הכרחי, לחזור בהקשר זה גם על הנלמד בספר הקודם, בפרק 8 – על עליית הנאציזם לשלטון בגרמניה).

הקשיים להגר:

- המחשבה שהשלטון הנאצי הוא זמני.
- פטריטיות גרמנית – רבים מיהודי גרמניה הזדהו עם המולדת והתרבות הגרמנית והרגישו שהנאמנות למולדת מחייבת לא להגר אלא להתמודד דווקא בימי משבר ומצוקה, ולא לזנוח את הישגי האמנציפציה עליהם נאבקו אבותיהם.
- מבוגרים רבים פחדו מהמעבר למדינה חדשה - חשש להתנתק מהבית ומהמשפחה, הבדלי שפה ותרבות.
- הנאצים הקשו על ההגירה, בעיקר בתחום הכלכלי, ומי שהיגר נאלץ לוותר על חלק מרכושו.
- המכשול העיקרי להגירה היה סגירת השערים של מדינות העולם החופשי בפני הפליטים היהודים הנרדפים. גם לא"י הבריטים לא נתנו להיכנס בקלות.

ובכל זאת, עד לפרוץ המלחמה, כ- 250 אלף יהודים, יותר ממחצית מיהודי גרמניה, היגרו ממנה.

שאלה לתלמידים: מדוע בכל זאת היגרו רוב יהודי גרמניה? אל מול הרשימה שלמעלה, המפרטת את הגורמים שעייבו את ההגירה, הציגו את הגורמים שדחפו את יהודי גרמניה להגירה.

חיזוק התנועה הציונית – התנועה הציונית שהייתה קטנה מאוד בגרמניה, גדלה בקצב מהיר ביותר, ותנועות הנוער הציוניות בגרמניה פרחו. הוקמו חוות הכשרה ציוניות בהן הוכשרו צעירים ומבוגרים לעבודה חקלאית, ולמדו יהדות ועברית. ההגירה לא"י הייתה פתרון למצב הקשה וחיזקה את הגאווה היהודית. רוב המהגרים עלו לא"י בזמן העלייה החמישית (1929-1939), שאף נקראה על שמם - "עליית הייקים".

הם עלו בסיוע הסוכנות היהודית שחתמה על "הסכם ההעברה" עם גרמניה (באמצעותו יכלו העולים מגרמניה להציל את רכושם בתמורה לרכישת סחורות גרמניות), וכן, ארגון "עליית הנוער"

מדריך למורה – חורבן וגבורה (נאציזם ושואה)

שהעלה 5000 צעירים יהודים, שניצלו בדרך זו משואת יהודי אירופה.

- ניתן לנהל מעין דין בכיתה בנושא התגובות השונות למדיניות הנאצית ולבקש ממספר נציגים בכיתה להביע את דעתם בנושא, כשכל נציג מייצג גישה או תגובה אחרת: נאמנות לגרמניה המולדת, חיזוק התודעה היהודית, הגירה, עלייה לא"י.

בזמן הדיון יש לכתוב על הלוח כל טיעון מרכזי ומתחתיו בנקודות את הנימוקים העיקריים שהועלו.

בסוף הדיון בין הנציגים ניתן לערוך הצבעה בכיתה לגבי התגובה הנכונה ביותר לדעתם, ולבקש מכל תלמיד לכתוב את דעתו בדרך של טיעון ונימוקים, על בסיס הדברים שהועלו בכיתה ונכתבו על הלוח.

יש בכך כדי להקל על התלמידים ולכוון אותם בבניית טיעון.

- במסגרת כתיבת הטיעון כדאי להיעזר גם בכלים הנלמדים במסגרת שיעורי השפה, וכך ליצור חיבור בין מקצועות הלימוד של התלמידים. כרטיסיית ניווט לכתיבת טיעון מצורפת כנספח בסוף המדריך.

- דף השלמה (קלוז) לסיכום הנושא של מדיניות הפיוס (מתוך סעיף ג' בפרק):

מדיניות הפיוס של המערב (בריטניה וצרפת)

מדיניות הפיוס = תפיסה מדינית של המערב לפיה, יש לעשות מאמץ כדי לרצות את היטלר ולמנוע מלחמה נוספת.

הגורמים למדיניות הפיוס:

1. טראומת מלחה"ע הראשונה: הזכרונות המרים של ההרוגים והחורבן לאחר מלחה"ע הראשונה חיזקו את הגישה של "פציפיזם" = התנגדות עקרונית ל_____, וניסיונות לעשות הכל כדי לא להיגרר שוב ל_____.

2. חוסר מוכנות למלחמה – בריטניה וצרפת לא התאוששו עדיין מתוצאות מלחה"ע הראשונה: ממשלות התחלפו במהירות, הכלכלה לא שוקמה וכו'. מנהיגי בריטניה וצרפת שחששו מעוצמתה של גרמניה (ובעיקר של חיל האוויר שלה, שבו השקיעה גרמניה את מירב כוחה), היו נחושים להימנע ממלחמה נוספת, ולכן ניסו לפייס את _____.

3. חשש מהתפשטות הקומוניזם – בריטניה וצרפת קיוו שגרמניה תעשה בשבילן את העבודה ותתעמת עם המהפכה הקומוניסטית שהייתה ב_____ ואיימה להתפשט אליהן.

מדריך למורה – חורבן וגבורה (נאציזם ושואה)

מדיניות הפיוס באה לידי ביטוי בוועידת _____ (יולי 1938) ובוועידת _____ (ספטמבר 1938).

תרמילון: רוסיה, מינכן, מלחמה, גרמניה, אלימות, אוויואן.

- שאלות לעבודה בביתבכיתה לסיכום הפרק:

*** חלק מהשאלות חוזרות על עצמן בניסוח שונה. כדאי שהתלמידים יכירו את הניסוחים השונים והמורה י, והמורה יחליט אלו שאלות יענו התלמידים בכתב.

1. מה עשו יהודי גרמניה לאחר עליית השלטון הנאצי כדי לאפשר את הישארותם בגרמניה למרות הפגיעה בזכויותיהם? בתשובתכם הביאו שתי פעולות.

2. הציגו את הפעילות המאורגנת שיזמו יהודי גרמניה בשנים 1933-1939, והסבירו כיצד פעילות זו סייעה להם להתמודד עם המציאות שנכפתה עליהם?

3. "שאוהו בגאון – את הטלאי הצהוב". (רוברט וולטש, אפריל 1933).

מה הייתה הכוונה של וולטש בקריאה זו, ומה היה הרקע לקריאתו?

4. תארו שתי תגובות של יהודים על הרדיפות נגדם בגרמניה בשנים 1933-1937, והסבירו את הגישה שממנה נבעה כל תגובה.

5. ציינו שני קשיים שהיו ליהודים שרצו להגר מגרמניה בשנות ה-30, והציגו דרך אחת שהקלה על ההגירה.

6. בטבלה שלפניכם מוצגים נתונים על ממדי ההגירה של יהודי גרמניה בשנות ה-30.

השנה	מספר המהגרים היהודים מגרמניה
1933	37,000
1934	23,000
1935	21,000
1936	25,000

מדריך למורה – חורבן וגבורה (נאציזם ושואה)

23,000	1937
40,000	1938
78,000	1939

על פי הטבלה ציינו שתי שנים שבהן היו ממדי ההגירה גדולים במיוחד, והסבירו את הסיבה לגידול זה בכל אחת מן השנים שציינתם.

7. הסבירו מדוע התחזקה הזהות היהודית אצל היהודים בגרמניה אחרי עליית הנאצים לשלטון. הציגו ביטוי אחד לכך.

8. הציגו שני טיעונים שהועלו בוועידת אוויאן (1938) בנוגע לקליטת פליטים יהודים. הסבירו כיצד השפיעו תוצאות הוועידה על גורלם של יהודי גרמניה? כיצד פירשו הנאצים את תוצאות הוועידה?

9. מדוע כונסה ועידת מינכן (1938), מי השתתף בה, ומה הוחלט בוועידה זו?

10. הציגו שתי סיבות למדיניות ה"פיוס" של מדינות המערב לנוכח תוקפנותה של גרמניה הנאצית.

11. במה התבטא המפנה במדיניות החוץ הנאצית בשנת 1938, ובמה הוא התבטא ביחס כלפי היהודים?

(שאלה זו מסכמת את פרק 2 + 3)

12. הציגו ביטוי אחד להתנהלותו של היישוב היהודי לנוכח המדיניות של הנאצים נגד יהודי גרמניה בשנים 1933-1939.

13. עם הגעת הידיעות על המדיניות האנטי-יהודית הנקטת כלפי יהודי גרמניה, החלו יהודי העולם לפעול למענם בדרכים שונות: ארגון הפגנות ועצרות תפילה, ניסיונות לחרם כלכלי על גרמניה, סיוע ותמיכה ליהודי גרמניה, שתדלנות וגיוס שלטונות מדינותיהם למען יהודי גרמניה.

א. הציגו שתי פעולות שעשו יהודים למען אחיהם בגרמניה.

ב. הציגו שלושה מניעים שונים אשר לדעתכם הובילו את יהודי העולם להתגייס לעזרת יהודי גרמניה. כיצד אתם הייתם נוהגים במצב בו יהודים נמצאים בצרה?

ג. מהם הערכים שלדעתכם הובילו את יהודי העולם להתגייס לעזרת אחיהם? אילו ערכים מהם אתם מזהים בחייכם, או הייתם רוצים לאמץ? נמקו והדגימו.

8. אתגר לתלמידים מתעניינים

- השוואה בין מקורות: התלמידים יקראו את המקור בעמ' 49 "שאוהו בגאון את הטלאי הצהוב" של רוברט ולטש, ואת המקור בעמ' 52 של ויקטור קלמפרר.
- איזו גישה עולה מכל אחד מן המקורות ביחס ל: גרמניה, ההגדרה העצמית היהודית, המדיניות הנאצית ועוד.
- בניית טיעון: "היהודים לא ראו את הכתובת על הקיר"
- א. הסבירו טענה זו ובססו אותה על פי ראיות העולות מן המקורות בפרק זה או ממקורות אחרים.
- ב. ניסוח טענה נגדית - נסחו טענה נגדית לטענה זו, ובססו אותה באמצעות ראיות העולות מן המקורות בפרק זה או ממקורות אחרים.
- בנושא ההגירה היהודית מגרמניה אל ארצות העולם החופשי ניתן להרחיב לגבי הקשיים והמכשולים ולהדגים את אדישות ארצות העולם וסגירת שעריהם מסיפורה של האנייה "סנט לואיס" (תמונה בעמ' 55).
- [http://he.wikipedia.org/wiki/%D7%A1%D7%A0%D7%98_%D7%9C%D7%95%D7%90%D7%99%D7%A1_\(%D7%A1%D7%A4%D7%99%D7%A0%D7%94%D7%A1%D7%A0%D7%98_%D7%9C%D7%95%D7%90%D7%99%D7%A1\)](http://he.wikipedia.org/wiki/%D7%A1%D7%A0%D7%98_%D7%9C%D7%95%D7%90%D7%99%D7%A1_(%D7%A1%D7%A4%D7%99%D7%A0%D7%94%D7%A1%D7%A0%D7%98_%D7%9C%D7%95%D7%90%D7%99%D7%A1))
- בהקשר של העלייה לארץ ישראל בשנים שבהן היטלר ביסס את שלטונו בגרמניה (1936-1933) ניתן להרחיב ולהציג בפני התלמידים את סיפורה של התזמורת הפילהרמונית הישראלית, שהוקמה על ידי מוזיקאים מהשורה הראשונה בגרמניה שהוזמנו לארץ על ידי ברוניסלב הוברמן, לאחר שפוטר ממשותיהם בגרמניה, וכך ניצלו חייהם. כן ניתן להדגים נקודה זאת גם באמצעות עליית ספורטאים במיוחד מגרמניה ואוסטריה, וכן מפולין, רומניה ובולגריה, באותה תקופה בקירוב, בחסות משחקי המכבייה ה-2 שנערכו בארץ ב-1935. המכבייה למעשה הצילה את חייהם.
- ניתן להרחיב בנושא "הסכם ההעברה", ולהציג את הוויכוח הציבורי שהתנהל סביב הסכם זה.

מה האינטרס של כל אחד מן הצדדים לחתום על הסכם זה?

אפשר לפתוח לדיון כיתתי את השאלה האם נכון היה לחתום על הסכם זה או לא?

קישורים בנושא הסכם זה :

http://he.wikipedia.org/wiki/%D7%94%D7%A1%D7%9B%D7%9D_%D7%94%D7%A2%D7%91%D7%A8%D7%94

http://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%201201.pdf

- להרחבת הנושא של ועידת אוויאן ניתן להביא בפני התלמידים את החלטות הוועידה.

<http://www.yadvashem.org/yv/he/holocaust/about/related/docs/42.pdf>

וכן, להביא מקורות ועדויות של נציגים שנכחו באירוע או הגיבו בעקבותיו ולדון במסקנות העולות מתוך המקורות, לדוגמה :

* דבריה של **גולדה מאיר** שהייתה משקיפה בוועידה :

"הייתה זאת חוויה נוראה, לשבת שם באולם המפואר ולראות כיצד הנציגים קמים בזה אחר זה ומכריזים, כי ברצון היו קולטים מספר ניכר של פליטים, אך לדאבונם, אין באפשרותם לעשות כן. רק מי שהתנסה בדבר דומה, יוכל להבין אלה רגשות מילאו אותי באוויאן – תערובת של צער, זעם, תסכול וחרדה".

* דבריו של **חיים וייצמן**, יו"ר ההסתדרות הציונית :

"דומה כי רק לעיתים נדירות בהיסטוריה קרה שמאמץ בינלאומי מיוחד ותקיף מסוג זה הביא לתוצאות מעטות כל כך ואפילו מזיקות... העולם מתחלק לשני סוגי מדינות- מצד אחד מדינות המבקשות להיפטר מהיהודים ולגרשם, ומצד שני מדינות שאינן מוכנות לקבלן".

* בישיבת הנהלת הסוכנות היהודית ב-26.6.38 אמר **מנחם אוסישקין** : "ועידת אוויאן מדאיגה אותנו מאוד... יש סכנה שארץ ישראל תרד מעל הפרק גם אצל העם היהודי".

* באותה ישיבה (של הנהלת הסוכנות) אמר **דוד בן-גוריון** : "... חשש הוא שבשעה זו עלולה הועידה לגרום נזק עצום לארץ ישראל ולציונות... יש למעט ככל האפשר את דמות הועידה ולגרום לכך שהיא לא תחליט על שום דבר".

הסבירו את חששם של מנחם אוסישקין ודוד בן גוריון מוועידת אוויאן וציפיותיהם. האם גם הם היו מאוכזבים מתוצאותיה כפי שהתאכזבה גולדה מאיר?

- "באויאן התנפץ המיתוס על הכוח היהודי הבינלאומי והשפעתו בעולם" (היטלר).

הסבירו את טענתו של היטלר, וכתבו האם לדעתכם מסקנה זו של היטלר נכונה. נמקו את דעתכם.

9. הערות

פדגוגיות

- הפרק מתבסס על ידיעת הפרק הקודם: המדיניות הנאצית, שפרק זה עוסק בתגובות כלפיה. רצוי לעשות חזרה על הפרק הקודם בתחילת לימוד פרק זה בדרך של סיכום המדיניות על גבי ציר זמן. זאת מפני שפרק זה מקביל מבחינת ציר הזמן לפרק הקודם (1933-1939).

- לפני הלימוד על "ועידת מינכן", במסגרת מדיניות הפיוס של העולם (סעיף ג) יש להזכיר לתלמידים את שנותיה הראשונות של גרמניה הנאצית: על ההתעלמות המופגנת מהגבלות חוזה ורסאי ועל סיפוח אוסטריה (על כך למדו בשנה שעברה, בספר הראשון- פרק 12).

ערכיות

- זהו פרק חשוב מאוד, מכיוון שהוא מבטא יותר מכל את משבר ההתבוללות, ואת חוסר המוצא של הקיום היהודי בגולה. יש להדגיש לתלמידים עד כמה האמינו יהודי גרמניה שהם מעורים בחברה הגרמנית ויכולים להיטמע בה, עד שבאה המציאות וטפחה על פניהם בצורה הנוראה ביותר. אפשר לפתח דיון בכיתה - מה היו המכשולים בפני הפתרון הראוי לבעיית הגלות: עלייה לארץ ישראל. הדיון עשוי להציג את הפרק לפני התלמידים מנקודת מבט שונה.

(מובן שאין להציג תפיסה זו כסותרת את האפשרות של כל יהודי באשר הוא לחיות בכל מקום שיחפץ, במיוחד כאשר ישנם תלמידים רבים שלהם קרובי משפחה בגולה).

- הסעיף השלישי, הדן בתגובת העולם לתוקפנות הגרמנית, גם אם הוא נראה שולי ביחס לדברים השונים בפרק, מזמן דיון בנושאים חשובים מאוד. האם ניתן לעשות הכול למען ערכים נעלים? האם האמצעים מקדשים את המטרה? והאם אדם יכול לדאוג לאינטרסים שלו ושל הקרובים אליו, גם על חשבון אינטרסים של אדם אחר? האם תמיד צריך לנהוג כשורה, או שעם "שועלים" – יש לנהוג כ"שועל"? בהקשר זה כדאי לציין את הפסוק "עם-נבר תתברר, ועם-עיקש תתפתל" (תהלים יח, כז), ולדבר על הצורך לנהוג גם לפי המציאות, ולא רק לפי הערכים התיאורטיים. שהרי צרפת ובריטניה נהגו כביכול על פי עקרונות מוסריים נעלים, של שלום ושל צדק, אך "שכחו" שמולם ניצבת מדינה שאין בכוונתה כלל להתנהל על פי עקרונות אלו, ועמה יש לנהוג בצורה אחרת לחלוטין. להתנהלותן המוסרית לכאורה של בריטניה וצרפת היו השלכות נוראות. אם כן, יש תמיד להתבונן ולבחון את המציאות לאשורה, ולהתנהל לפיה, ולא רק על פי עקרונות תיאורטיים כלשהם. המציאות היא זו שצריכה להכתיב את ההתנהלות בפועל, והחכם עיניו בראשו. ניתן

לפתח דיון בנושא זה, שיקרב את הנושא לתלמידים, אם מבחינה פוליטית, אם מבחינה אישית.

- נקודה נוספת העולה מתוך הפרק היא: הערבות ההדדית.

ניתן להרחיב בנושא זה, על פי המקורות הבאים:

הנוסח המקורי מופיע במדרש ספרא על ויקרא (כו, לו): "וְכָשְׁלוּ אִישׁ-בְּאָחִיו - אינו אומר 'איש באחיו' אלא 'איש בעוון אחיו'. מלמד שכל ישראל ערבים זה בזה".

על כלל זה אמר הרב משה צבי נריה: "מטבע לשון זו היצוקה לנו מימי קדם - אין זו רק מימרה נאה בעלמא, רעיון של אגדה שיש עמו זירוז של מוסר. צא ובדוק במקורות ותמצא שזהו יסוד איתן ומוצק, בנין אב בהלכה, וממנו פינה לכמה גופי תורה. ולכשתדייק תשכח (=תמצא) שנעוץ כאן כל המערך הפנימי של משמרת התורה והמצווה ביחיד ובציבור" ("צניף מלוכה", כפר הרואה תשנ"ה, עמ' 56).

לכלל זה משמעות מיוחדת על תפיסת היחיד את עצמו ואת אחריותו לזולת, כפי שעולה מהמדרש באוצר המדרשים, ילמדנו, עמ' 225:

"שכל ישראל נקראו נפש אחת... ואם חטא אחד מהם - כולם ערבים זה בזה. למה הדבר דומה? לבני אדם שהיו באין בספינה, נטל אחד מקדח והתחיל קודח תחתיו. אמרו לו: שוטה! אתה קודח תחתך, והמים נכנסין וכולן אבודין".

בהקשר זה ניתן להביא את הקטע הבא, אותו כתבה הסופרת בינה אופק, בשנת 1980:

"לפני שבועיים ביקרתי בבית ספר בניו יורק ושוחחתי עם תלמידי אחת הכיתות. סיפרתי להם על ישראל וביקשתי לשמוע את דעתם על הבחירות לנשיאות בארצם, על משבר הדלק, על המלחמות המתחוללות בעולם, על ארגון האומות המאוחדות ועל בעיית בני הערובה האמריקנים.

'מהי תחושתכם', שאלתי, 'נוכח העובדה, שחמישים ושניים מאחיכם מוחזקים למעלה משנה בשבי בלתי חוקי, ומדינתכם, הנחשבת לחזקה ביותר בעולם, אינה מסוגלת לשחררם?'

קם אחד הנערים ואמר: 'את טועה מאוד. אלה אינם אחי, ולא אכפת לי מה יקרה להם!'

הבטתי סביבי: שאר בני הכתה הנהנו בהסכמה, ונער אחד הוסיף: 'זה היה מזלם הרע ששהו באותה עת באיראן. גם אם היו שם 520 איש זה לא היה אכפת לי. בכל יום נהרגים יותר אנשים בתאונות דרכים. מה זה עסקי?'

'ואם היה אבא שלך שבוי ביניהם?' שאלתי. 'אז היה אכפת לי, כמובן', ענה הנער, 'אבל לא הייתי מצפה שמישהו ינקוף אצבע למען שחרורו'.

'אם כך', אמרתי, 'כל אחד חי לעצמו בלבד?'. 'בדיוק', אמרו כולם, 'כל אחד מתעניין בעסקים של עצמו. לא עושים טובות ולא מצפים לטובות'.

מדריך למורה – חורבן וגבורה (נאציזם ושואה)

סיפרתי להם על מבצע אנטבה. רובם לא שמעו על כך כי בני הנעורים בארצות הברית כמעט שאינם מתעניינים בנעשה בעולם.

הם התפעלו והתלהבו ממסירות הנפש היהודית-ישראלית. אבל כולם החליטו שלא כדאי להסתכן בשביל הזולת. באותו רגע חשתי געגועים עזים ואהבה אין קץ לארצנו הקטנה והאמיצה, שבה אנו מתחלקים זה עם זה באושר ובאסון, במסירות נפש שאין דוגמה לה בעולם, ואמרו חז"ל: 'כל ישראל ערבים זה לזה'.

כמה מחממת את הלב הידיעה כי אצלנו אכפת מאוד וזה הסוד, סוד הקסם של העם היהודי."

לסיום, אפשר להציג בפני התלמידים כתבות שונות על אירועים מהעשורים האחרונים, ובעיקר ממלחמות ישראל, בהם יהודי העולם עמדו לצד מדינת ישראל, וכן על מחויבותה של מדינת ישראל גם ליהודי העולם, כפי שבאה לידי ביטוי בפועלה של הסוכנות היהודית, ההסתדרות הציונית העולמית וגופים נוספים.

- כדאי לבקש מהתלמידים לכתוב מה הם היו עושים לסייע ליהודים ולהציל אותם לו היו חיים בתקופת השלטון הנאצי.

10. פעילות סיכום

חלוקת הכיתה לשלוש קבוצות ע"פ שלושת סעיפי הפרק:

1. יהודי גרמניה

2. יהודי העולם

3. מדינות העולם

כל קבוצה תקבל כרטיסיה עם שאלות מנחות לסיכום ודיון:

א. סכמו את תגובותיהם העיקריות של בני הקבוצה שקיבלתם, למדיניות הנאצית.

ב. האם לדעתכם הגיבה קבוצה זו באופן ראוי? אם לא – כיצד לדעתכם היה עליה לפעול?

ג. נסו להסביר, מדוע הגיבה הקבוצה בצורה זו דווקא, על פי הסיטואציה ההיסטורית שלמדתם עליה.

ד. האם בכוחה של קבוצה זו היה, לדעתכם, למנוע את השואה? נמקו דבריכם.

לאחר העבודה בקבוצות כדאי לעשות כינוס כללי של הכיתה ולהעלות את המסקנות בפורום הכללי.

11. ביבליוגרפיה

- מיכאל מאיר (עורך), **תולדות יהודי גרמניה בעת החדשה**, כרך ד, ירושלים תשס"ה, עמ' 310-222.

- דוד בנקיר, "חיי היהודים בגרמניה בזמן השלטון הנאצי, 1933-1939: סיכום קצר", בתוך: הנ"ל, **היטלר השואה והחברה הגרמנית – שותפות ומודעות**, ירושלים תשס"ח, עמ' 209-218.

- אברהם ברקאי, **לבטי זהות על סף החידלון: האגודה המרכזית ויהודי גרמניה**, ירושלים תשע"ג.

- דורון נידרלנד, "דפוסי ההגירה של יהודי גרמניה 1933-1938", **בשביל הזיכרון**, 30 (תשנ"ח), עמ' 34-37.

http://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%202229.pdf

- דליה עופר, "עליית הנוער ותנועות הנוער בגרמניה בשנות השלושים", **בשביל הזיכרון**, 21 (תשנ"ז), עמ' 4-11.

http://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%2006684.pdf

- שרה קפלן, "דיונים הלכתיים סביב 'גזירת השחיטה' בגרמניה הנאצית - היבטים היסטוריים", **מכלול**, יט (תש"ס), עמ' 55-68.

<http://www.daat.ac.il/daat/kitveyet/michlol/kaplan.htm>

פרק 4 : מלחמת העולם השנייה

1. תכנית הלימודים

מוקד ההוראה בהתאם לתכנית הלימודים : מלחמת העולם השנייה

פרק חובה

שעות הוראה מומלצות : 3 שעות הוראה.

עמודים בספר : 73-89.

2. הטרמה – הצעה לפעילות מקדימה

- לכתוב על הלוח את הכותרת : מלחמת העולם השנייה, ולערוך "סיעור מוחות" עם התלמידים לגבי מלחמה זו – מה הם יודעים עליה?

תוך כדי סיעור המוחות לערוך על הלוח, בשיתוף עם התלמידים, רשימה של המדינות המרכזיות שהשתתפו במלחמה ע"פ החלוקה ל: "מדינות הציר" ו-"בעלות הברית".

3. ציר זמן

יש להתייחס לציר הזמן המופיע במבוא לחטיבה השנייה. אפשר לבקש מהתלמידים למצוא את נקודות המפנה במלחמה (כסיכום, לאחר שכבר למדו עליהן, או כפתיחה, ואז יש לבקש מהתלמידים לשער זאת).

4. ניתוח מושגים מרכזיים

הסכם ריבנטרופ-מולוטוב - מה היה האינטרס של כל צד בהסכם (גרמניה, ברה"מ) לחתום על הסכם זה? כיצד הסכם זה היווה צעד מקדים לפתיחת מלחמת העולם השנייה?

מדינות הציר ובעלות הברית - ניתן לבקש מהתלמידים לערוך רשימה של מדינות הציר ושל בעלות הברית מתוך עיון בפרק.

ממשלת וישי - בתמונה בעמ' 75, שימו לב לכיתוב המלווה את התמונה. מה מסמל שינוי הסיסמה הלאומית, ומה משמעות הסיסמה החדשה?

מבצע ברברוסה - כיצד השפיע מבצע זה על גורל היהודים?

קרב אל-עלמיין – כיצד הביא קרב זה למפנה במהלך מלחמת העולם השנייה?

אפשר לקרוא לתלמידים את שיחת ההכנה לקרב זה של מונטגומרי, המפקד הבריטי – מופיע במקור עמ' 82. וכן ישנה תמונה מהקרב בעמוד זה.

5. מקורות חזותיים

- המפות בעמ' 81.

מה היחס בין שטח מדינות הציר לשטח בעלות הברית לפני מלחמת העולם השנייה, ובמהלכה (שנת 1942)? באיזה יבשת חל שינוי משמעותי? מה ניתן ללמוד מכך על הישגי מדינות הציר בשנות המלחמה הראשונות, על דרכי הכיבוש, על יחס המדינות הנכבשות, על ההתנגדות לכיבוש הנאצי? ועוד.

- מפה בעמ' 84.

מהם המהלכים העיקריים שנעשו ע"י בעלות הברית עד לניצחון?

- תמונה בעמ' 85 למעלה – הנפת דגל ברה"מ על בניין הרייכסטאג הגרמני.

מתי צולמה תמונה זו? מה מבטאת הנפת הדגל?

6. נושאים מרכזיים לדיון

- מה היו המהלכים העיקריים של גרמניה בשנים 1939-1941 שהביאו להצלחתה הגדולה במלחמה?

-הצדדים במלחמה: בעלות הברית, גרורות הציר ומדינות נייטרליות.

מי המדינות בכל צד? מה המשמעות של "מדינה גרורה"? האם במלחמת העולם השנייה שמירה על נייטרליות נחשבת מעשה מוסרי? נמקו דעתכם.

- הישגי בעלות הברית בצפון אפריקה (אל-עלמיין), ברוסיה (סטלינגרד), מתקפה בדרום איטליה,

מדריך למורה – חורבן וגבורה (נאציזם ושואה)

הפלישה לנורמנדי. כיצד הביאו הקרבות הללו למפנה במלחמת העולם השנייה? מהו הקרב המשמעותי ביותר, לדעתכם, ומדוע?

- הטלת פצצת האטום על יפן- כיצד הביא מהלך זה לסיום המלחמה? האם היה זה מהלך נכון?

אפשר להראות את הסרטון (כ-10 דקות) או חלק ממנו: פצצת האטום על הירושימה- זהו סרטון ערוך מתוך שחזור ממוחשב של הטלת הפצצה שנעשה ע"י תחנת הטלוויזיה BBC- בקישור הבא:

<https://www.youtube.com/watch?v=zslwb0A8xzs>

סוגיית השימוש בפצצת אטום- האם מוסרי במצבים מסוימים להשתמש בנשק מסוג זה? לדוגמה: אם הייתה ארצות הברית מסיימת את פיתוח הפצצה 6 שנים קודם לכן, האם נכון היה להטיל פצצה כזו על ברלין, להביא למותם של עשרות אלפי תושבים ולמנוע בכך את מלחמת העולם השנייה על עשרות מיליוני הרוגיה?

ניתן להרחיב ולדבר על קיום הכור בדימונה למטרת הגנה, וכן, על האיום האיראני בנושא זה. האם איום הגרעין האיראני הוא איום קיומי על מדינת ישראל?

7. לתלמידים מתקשים (וגם לאלה שלא)

- על התלמידים למספר את רשימת האירועים הבאים לפי סדר התרחשותם:

1. _____ פלישת גרמניה לבריה"מ – מבצע ברברוסה
2. _____ הסכם שביתת נשק בין צרפת (המרשל פטן) לגרמניה והקמת ממשלת וישי.
3. _____ הקרב באל-עלמיין שבמצרים (הבריטים בולמים את התקדמות הגרמנים).
1. _____ הקרב בסטלינגרד (בחזית הרוסית) וכניעת הכוח הגרמני שם.
2. _____ התקפה אווירית כבדה (בליוץ) של גרמניה על בריטניה.
3. _____ יפן נכנעת. מסתיימת מלחמת העולם השנייה.
4. _____ פלישת גרמניה לפולין – "מלחמת בזק".
5. _____ ארה"ב ובריטניה מכריזות מלחמה על יפן (המלחמה הופכת למלחמת עולם).
6. _____ הפלישה לנורמנדי שבחופי צרפת ע"י בעלות הברית.

7. _____ הגרמנים כובשים את דנמרק, נורבגיה, הולנד ובלגיה (כמעט ללא מאמץ).
8. _____ יפן במתקפת פתע על כוח הצי האמריקאי שחנה בנמל פרל-הרבור שבהוואי.
9. _____ היטלר מתאבד בבונקר וגרמניה נכנעת.
10. _____ ארה"ב מטילה פצצות אטום על הירושימה ונגסאקי (יפן).
11. _____ ועידת יאלטה – דיון של ראשי בעלות הברית על הסדר העולמי החדש (הקמת האו"ם).

לאחר שנבדוק את התשובות בכיתה, כל תלמיד יכתוב במחברתו את רשימת האירועים שמספר ע"פ סדר התרחשותם וכך יהיה לו סיכום של מהלכי המלחמה העיקריים.

- דף מושגים עיקריים מהפרק:

התלמידים ישלימו את שם המושג המתואר בעזרת התרמילון:

1. _____ - היטלר שלח את שר החוץ שלו למוסקבה, על מנת שיגיע להסכם אי לוחמה לעשר שנים בין גרמניה וברית המועצות. ההסכם נקרא על שם שרי החוץ של שתי המדינות. בהסכם הוחלט גם על חלוקתה של פולין כשלל בין גרמניה לרוסיה.
2. _____ - המדינות שלחמו נגד בעלות הברית במהלך מלחמת העולם השנייה. במרכזן: גרמניה הנאצית, איטליה הפשיסטית והאימפריה היפנית. בשיא כוחה של הברית שלטו כוחותיה בשטחים עצומים, שכללו חלקים ניכרים מאירופה, מאסיה, מאפריקה ומהאוקיינוס השקט.
3. _____ - כינוי לקבוצת המדינות שלחמו נגד מדינות הציר במהלך מלחמת העולם השנייה. בעלות הברית המקוריות הן בריטניה, צרפת ופולין. במהלך המלחמה הצטרפו אליהן מדינות רבות, ארה"ב בראשן. הן הצליחו לבלום את התפשטותן של מדינות הציר ולנצח את מלחמת העולם השנייה ב-1945.
4. _____ - לאחר שממשלת צרפת נמלטה מפני הגרמנים והתפטרה, ראש הממשלה החדש, המרשל פטן (שהיה גיבור מלחמת העולם הראשונה) חתם על הסכם שביתת נשק עם הגרמנים. לפי ההסכם, הגרמנים שלטו בצפון צרפת, ובחלקה הדרומי הוקמה מדינת חסות ובה הממשלה הצרפתית שיתפה פעולה עם גרמניה באופן מלא עד שחרור צרפת.

על ידי בעלות הברית.

5. _____ - הפלישה של גרמניה לברח"מ ב-1941. מבחינת היטלר, המלחמה בסובייטים לא הייתה רק עוד דרך להרחיב את שטחי המחיה של גרמניה, אלא גם מלחמת חורמה בקומוניזם שנוא נפשו, שבתעמולה הנאצית נחשב לאידיאולוגיה של יהודים. פלישה זו היוותה גם את אות הפתיחה לרצח המוני של יהודים.

6. _____ - ב-7 בדצמבר 1941 פתחה יפן במתקפת פתע על כוח הצי האמריקאי שחנה בנמל בהוואי. יפן רצתה להשיג עליונות באזור האוקיינוס השקט ע"י

נטרול כוחה של ארצות הברית. ההפתעה של האמריקאים הייתה גמורה. עשרות כלי שיט ומאות מטוסים אמריקאיים נפגעו. בעקבות מתקפה זו, ארצות הברית ובריטניה הכריזו מלחמה על יפן, וגרמניה ואיטליה הכריזו בתגובה מלחמה על ארצות הברית. המלחמה הפכה למלחמת עולם.

7. _____ - הבריטים הצליחו לעצור את התקדמותם המהירה של הגרמנים בצפון אפריקה, ולמנוע מהם להמשיך ממצרים לכיבוש ארץ ישראל. נקודת המפנה הייתה בקרב זה שנערך במצרים, וממנו התקדמו הכוחות הבריטים עם הכוחות האמריקאים לשחרורה של כל צפון אפריקה ב-1943.

8. _____ - קרב המפנה החשוב ביותר במלחמה. נערך בחזית הרוסית. הגרמנים שהגיעו לשם בקיץ 1942 לא הצליחו להשלים את כיבושה של העיר. למרות ששלטו ברוב שטחה וניסו בכל כוחם להשתלט על שאר השטח, הם נהדפו שוב ושוב על ידי הרוסים, שלא הסכימו לוותר והמשיכו לשלוח עוד ועוד תגבורות של חיילים למערכה. כשהגיע החורף הצליחו הרוסים להטות את המערכה לטובתם, בתנאי השטח המוכרים להם. בפברואר 1943, נכנעו שרידי הכוח הגרמני, כתשעים אלף חיילים מתוך שלוש מאות אלף, ונפלו בשבי הסובייטי. מכאן החלו כוחות ברית המועצות להתקדם מערבה, ולכבוש שוב את השטחים שנלקחו מהם.

9. _____ - בפברואר 1945, עוד בעיצומה של המלחמה, נפגשו ראשי בעלות הברית (רוזוולט נשיא ארצות הברית, צ'רצ'יל ראש ממשלת בריטניה וסטלין מנהיג ברית המועצות) כדי לחלק ביניהן את אזורי ההשפעה באירופה, ולדון על הסדר העולמי לאחר המלחמה. בוועידה זו (שנקראה ע"ש העיר בברח"מ בה נערכה) הם החליטו שגרמניה וברלין בירתה תחולק ביניהם, וכי גם צרפת תשתתף בחלוקה לאזורי שליטה. פולין תקבל שוב את החלק המזרחי של גרמניה. הצבא הגרמני יפורק, מנהיגי גרמניה והמשתתפים בפשעי מלחמה יועמדו לדין, והנאציזם ייעקר מהשורש. כמו כן, הוחלט להקים את האו"ם – ארגון האומות המאוחדות (במקום חבר הלאומים, שלא תפקד במלחמה), במטרה לשמור על האיזון ועל השלום בעולם.

תרמילון: קרב אל-עלמיין, ממשלת וישי, מדינות הציר, ועידת יאלטה, מבצע ברברוסה, הסכם

ריבנטרופ-מולוטוב, הקרב בסטילנגרד, מתקפת פרל הארבור, בעלות הברית.

- שאלות לסיכום הפרק לעבודה בבית בכיתה :

1. פרטו את תוכנו של "הסכם ריבנטרופ- מולוטוב", והציגו מניע אחד של כל צד לחתום על ההסכם.

2. הציגו שני מניעים של הגרמנים לכיבוש ברית-המועצות (יוני 1941), וציינו מהו המפנה במדיניות של הנאצים כלפי היהודים עם כיבוש זה.

3. הסבירו מה אירע בכל אחד מהקרבות הבאים וכתבו מדוע הוא מהווה נקודת מפנה במהלך מלחמת העולם השנייה: מבצע ברברוסה, המתקפה על פרל הארבור, קרב אל-עלמיין.

8. אתגר לתלמידים מתעניינים

ניתן להביא בפני התלמידים לבחירה את אחת מהמשימות הבאות :

- אתם עיתונאים הסוקרים את אירועי המלחמה. ערכו ראיון עם חייל בצבא בעלות הברית, ערב הנחיתה בנורמנדי. מהן תחושותיו? מהי משמעות הקרב לגביו? כיצד הוא נערך מבחינה נפשית לפלישה?

- סקרו במסגרת מאמר מערכת של עיתון אמריקני את המתקפה על פרל הארבור. מה משמעותה? כיצד השפיעה על המדיניות האמריקנית, ועל תחושותיו של הציבור האמריקני ככלל?

- כתבו מכתב מאת חייל ברית המועצות הנלחם באזור סטלינגרד, בעת המפנה במלחמה. כיצד הוא מתאר את מצבו הפיזי והנפשי? מהי מטרת הלחימה בעיניו? כיצד הוא צופה את הבאות?

- ערכו נאום שנושא מפקד בריטי בפני חייליו, ערב הקרב באל-עלמיין. כיצד הוא יציג את הקרב הקרוב בפני חייליו? כיצד יבהיר להם את משמעותו וחשיבותו? כיצד יחזקם ויעודדם?

- לפניכם מספר ציטוטים שנאמרו ע"י אישים שונים במהלך מלחמת העולם השנייה או לאחריה.

הסבירו כל אחת מהטענות/המסקנות שלפניכם, ונסו להסביר כיצד הגיע הדובר לטענה או מסקנה

זו? על איזה רקע נאמרו הדברים? מה אפשר ללמוד מן הציטוט על גישתו של הדובר למלחמה?

- "מעולם לא היו רבים כל כך חבים כה הרבה למעטים כל כך" (צ'רציל על טייסיו)
- "לעולם לא ניכנע... עד אשר ירצה הא-לוהים ולמועד הנכון ייצא העולם החדש, בכל כוחו וגבורתו, להציל ולשחרר את הישן" (צ'רציל)
- "האלימות תמיד פונה נגד עצמה" (מוסוליני)
- "אם נמשיך להילחם פירוש הדבר יהיה לא רק קריסתה והחרבתה של האומה היפנית, אלא גם השמדתה המוחלטת של התרבות האנושית" (הקיסר היפני)

9. הערות

פדגוגיות

1. בפרק זה ישנה חשיבות מיוחדת לציר הזמן וללמידה במקביל אליו לאורך כל הפרק, להבנת סדר העניינים והתרחשויות, ולהבנת המהלך הכולל של מלחמת העולם השנייה.
2. חשיבות מיוחדת ישנה בפרק זה גם לשימוש במפות ולתרגול מיומנות של קריאת המפה והבנתה, לצורך הבנת המהלכים במלחמה והשפעתם על תוצאותיה.

ערכיות

כסיכום לפרקים 3-4 מומלץ לערוך דיון על המדיניות הפייסנית של מדינות העולם כלפי גרמניה הנאצית. ניתן לקשר זאת למדיניות פייסנית הננקטת בדורנו בהקשרים שונים, על מנת לעורר דיון מפרה בכיתה.

10. פעילות סיכום

כפעילות סיכום, ניתן לצפות עם הכיתה בחלקים מהסרט 'להציל את טוראי ריאן' (Saving Private Ryan). בסרט, המתרחש על רקע הפלישה לנורמנדי, מקבלת קבוצה של שמונה חיילים משימה למצוא חייל בשם ריאן, שנשאר בן יחיד לאמו לאחר ששלושת אחיו נהרגו במלחמה בתוך שבוע, ולהחזירו הביתה בשלום. הסרט מדגיש את הלחימה הנואשת של צבאות בעלות הברית, את הכמות הבלתי נתפסת של חיילים שמתו במלחמה הזו, את הזילות שנוצרה כתוצאה מכך בחיי האדם, ואת הקרבתם של מיליוני אנשים למען חירות העולם.

בעקבות הסרט, ניתן לעורר דיון על שאלת ההקרבה של חיי אדם במלחמה: הסרט מעורר שאלות קשות על נכונות הקרבת מספר חיילים למען חייל בודד, גם אם הוא נותר שריד אחרון למשפחתו; אולם שאלה זו, המרכזית בסרט, הינה ספציפית, בסרט עולה גם השאלה הרחבה יותר, בהקשר

לפקודות שניתנות במלחמה, ויובילו בוודאות למות החיילים, אך יצילו את פני המערכה. האם מותר למפקד לשלוח חיילים אל מותם הוודאי, לשם השגת מטרות צבאיות? עוד ניתן ללמוד מן הסרט על נוראותיה של המלחמה, ועל מצבם של צבאות בעלות הברית באותו הזמן שהיה כמעט חסר סיכוי.

בפרקים הבאים תעלה בחריפותה העובדה שהעולם התעלם מהשמדת העם היהודי בשואה; כאן כדאי להאיר את התגייסותו של העולם למלחמה נואשת למען החופש. גם אם, כמובן, אין בכך כדי לחפות על ההתעלמות הנפשעת מרצח היהודים, הדגשת עניין זה עשויה להציג את התמונה השלמה. יש להזכיר שוב שהמלחמה הייתה נראית נואשת וחסרת סיכוי, ומה שברור לנו ממרחק הזמן – שהיטלר ינוצח – כלל לא היה ברור בשלב הזה של המלחמה. כך שדבריהן של בעלות הברית, על כך שיש להקצות את כל המשאבים ללחימה, ואי אפשר בו זמנית לפעול נגד השמדת היהודים – אינה חסרת בסיס לחלוטין (אם כי כאמור, אין בכך הצדקה מלאה להתעלמותן, כפי שנעסוק בכך בהמשך הספר).

יש לשים לב שחלקים רבים בסרט קשים מאוד לצפייה. בעיקר העשרים הדקות הראשונות של הסרט, שמתארות את הפלישה לנורמנדי, מציגות תמונות קשות מאוד. יש לשקול האם אפשרי ורצוי להביא זאת לפני התלמידים בכיתה. גם אם כן, יש להזהיר את התלמידים קודם לכן שהסרט קשה לצפייה.

11. ביבליוגרפיה

- "מלחמת העולם השנייה", האנציקלופדיה העברית, כרך כג, עמ' 676-710.
- ריצ'רד אוברי, **למה ניצחו בעלות הברית**, תל אביב תשנ"ט.
- איאן קרשאו, **הכרעות גורליות: עשר ההחלטות ששינו את העולם 1940 – 1941**, תל אביב 2007.
- אנדרו רוברטס, **סערת מלחמה: היסטוריה חדשה של מלחמת העולם השנייה**, תל אביב תשע"ב.

פרק 5: השואה

1. תכנית הלימודים

מוקד ההוראה בהתאם לתכנית הלימודים : גורל היהודים במלחמת העולם השנייה

פרק חובה

שעות הוראה מומלצות : 6 שעות.

עמודים בספר : 91-141.

2. הטרמה – הצעה לפעילות מקדימה

ניתוח התמונה שבשער הפרק: התמונה מציגה חיילים גרמנים בדרך לפולין, 1939. על הרכבת הכיתוב "אנו נוסעים לפולין כדי להכות ביהודים".

המורה ישאל את התלמידים על תחושותיהם בהקשר לכיתוב על הרכבת. ניתן לשאול כיצד במדינה נאורה ומשכילה כגרמניה, בה יהודים מרגישים חלק מהתרבות הגרמנית, חיילים כותבים כך כנגד היהודים? המורה יפתח דיון בכיתה על התמונה וישאל בין היתר את השאלות הבאות: אילו תחושות עולות מהתמונה? אילו ערכים יש לבני אומה הכותבים דבר שכזה? כיצד לדעתכם קרה שבגרמניה הנאורה כותבים כיתוב שכזה?

3. ציר זמן

בסיכום הפרק (עמ' 138) מופיע ציר זמן סינכרוני המתייחס לשואת יהודי אירופה, במקביל לאירועי מלחמת העולם השנייה. כדאי לוודא שהתלמידים יודעים לקרוא ציר זמן זה, ומבינים שמדובר באירועים שהתרחשו במישורים שונים במקביל.

שימו לב שכל פרקי החטיבה השנייה, העמוסה בפרטים ובאירועים, מתרחשים במקביל, על אותו ציר זמן. ניתן ליצור עם התלמידים ציר זמן המסנכרן את כל אירועי החטיבה, במישורים השונים בהם התרחשו אירועים אלו – מלחמת העולם השנייה, השואה, ההתמודדות היהודית עם אימי השואה, ותגובת העולם ויהודי העולם למאורעות אלו. את הציר ניתן לבנות עם התלמידים במהלך לימוד החטיבה, או כפעילות מסכמת. לבניית ציר מעין זה משמעות רבה מבחינת לימוד ההיסטוריה, כפעילות שמסייעת להבהרת הדברים ולסידורם, ולניתוח מעמיק יותר של יחסי הסיבה והתוצאה בין האירועים. בסוף המדריך מצורף ציר זמן מוכן למילוי בידי התלמידים, לתקופה של החטיבה השנייה.

4. ניתוח מושגים מרכזיים

פרק זה מבוסס על מושגים אותם למד התלמיד בפרקים הקודמים כגון: "ליל הבדולח" כחלק משנת המפנה של 1938, מכאן הגרמנים עוברים לאלימות פיזית גלויה כלפי היהודים.

5. מקורות חזותיים

הפרק עמוס בתמונות המתארות את הזוועות של יהודי פולין בשואה. בעת ההתייחסות אל התמונות חשוב כי המורה ייתן דעתו לתלמידים אותם התמונות מציפות רגשית וקשה להם להתמודדות עם התמונות. השתדלנו ככל האפשר לשים את ליבנו לעניין זה במהלך בחירת התמונות, אלא שלא ניתן בנושא קשה כל כך להימנע באופן גורף מתמונות קשות. ניתן להביא לכיתה תמונות או סרטים ולאפשר לחלק מהתלמידים, שהדבר קשה להם, לא לשהות בכיתה, ולעסוק באותו הזמן במשימה אחרת, כניתוח סיפור המקביל לתחום המודגם באותה העת בכיתה, וכדומה.

הערה חשובה נוספת, לגבי תמונות מהגטו: חלק לא מבוטל מהתמונות שבידינו צולמו על ידי גרמנים, חלקן אף מבויות על ידם. אפשר בהדרכה נאותה להקנות לתלמידים כלים לאוריינות חזותית. הכלים הללו יאפשרו להם לנתח את התמונות ולהצביע על התמונות המבויות ולנסות לשער מהו המסר שביקשו הצלמים הגרמנים להעביר, על ידי שאלות כמו: מי צילם? מה הייתה מטרת הצלם? איך מתיישב צילום התמונה והדבקתו באלבום מחד גיסא, עם המגמה הגרמנית להסתיר ולטשטש את ההשמדה, מאידך גיסא?

- ניתן להיעזר במאמרו של ברוך בלוך "צילום וצלמים במחנות הריכוז ובגטאות במלחמת העולם השנייה":

<http://bezalel.secured.co.il/zope/home/he/1227877517/1232550050>

ניתן לבחור את התמונות המראות את השפלתם של יהודי פולין עם כניסת האויב הנאצי – תמונות עמ' 92-96, ולשאל את התלמידים: באלו אמצעי השפלה נקטו הגרמנים כנגד היהודים.

תמונות המציגות את התפקיד המיוחד אליו נקלעו ילדים קטנים במהלך המלחמה (ראה בסעיף פעילות בנושא) – תמונות עמ' 100, 102. על תמונות אלו המורה ישאל: כיצד נראים ילדים אלו? כיצד הם מרגישים? מה התפקיד אותו קיבלו במהלך המלחמה?

תמונות מן המחנות – מלבד התמונות בעמ' 118, מומלץ להביא תמונות נוספות בפני התלמידים, מאתר יד ושם (קישור להלן). בעקבות תמונות אלו ישאלו התלמידים כיצד נראים החיים במחנה ע"פ התמונות? ניתן לבקש מהתלמידים לחפש תמונות נוספות מהמחנות ובאמצעותן לתאר את החיים במחנה.

מדריך למורה – חורבן וגבורה (נאציזם ושואה)

- כדי להעשיר ולגוון בתמונות מומלץ מאוד להיעזר באתר יד ושם:

<http://www.yadvashem.org/yadvashem/hebrew.asp>

טבלה עמ' 129 – באילו מדינות התאפשר רצח המוני של יהודים, ובאילו לא? הסבירו על פי הנלמד בפרק.

6. נושאים מרכזיים לדיון:

- כיצד ייתכן שבגרמניה הנאורה והמשכילה, בה היהודים מרגישים חלק מהעם הגרמני, קורה דבר שכזה כנגד היהודים?

- האם הפתרון הסופי היה ידוע מראש או שנוצר תוך כדי מלחמה? יש להעלות נושא זה לדיון בכיתה, ואף להביא בפני התלמידים מחקרים מרכזיים בעניין, ולאפשר להם לבחון אותם, להשוות ביניהם, ולחוות את דעתם. להרחבה בסוגיה זו ניתן להיעזר בקישורים הבאים:

- <http://lib.toldot.cet.ac.il/pages/item.asp?item=8435>

- http://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%201406.pdf

- <http://www.moreshet.org/?CategoryID=194&ArticleID=441>

7. לתלמידים מתקשים (וגם לאלו שלא):

1. ע"פ התמונות המוצגות בסעיף זה, תארו שלושה סוגים של השפלות כנגד יהודי פולין עם פלישת הנאצים.

2. הפתרון הסופי – לסיכום התהליך לקראת הפתרון הסופי התלמידים ימלאו את הטבלה הבאה:

שיטת הרצח	מקום הרצח	תקופת השימוש בשיטת הרצח	חסרונות ויתרונותיה מבחינת הגרמנים	השיטה
בורות ירי	השטחים הכבושים בברית המועצות	מבצע ברברוסה נתן את אות הפתיחה לרצח המוני ביהודים, והרצח באופן זה נהג עד	עבודה מלוכלכת לחיילים הגרמנים, מצריך תחמושת רבה, פומביות הרצח, היעדר	

מדריך למורה – חורבן וגבורה (נאציזם ושואה)

מנגנון שליטה מרכזי	לראשית ההשמדה בגז והקמת מחנות ההשמדה		
מהיר יותר- בדרך זו הומתו חולי הנפש בגרמניה	מהשימוש במשאיות הגז והקמת מחנות ההשמדה, כמעט עד סופה של המלחמה	הגנרלגוברנמן בפולין	המתה בגז

סרטון המציג את הפתרון הסופי :

<http://toldotofakim.cet.ac.il/ShowItem.aspx?ItemID=f7990202-4050-49c3-bcc5-Obdaaa7f6044&lang=HEB> (הסרטון נועד להמחשת הדברים בכיתה. מובן שגם כשמציגים סרטים בפני התלמידים, יש לשים לב לרגישותם של חלק מהתלמידים לתכנים הקשים).

3. - הביאו דוגמה למדינה גרורה, והציגו את גורל היהודים בה.

- הציגו שני גורמים שהשפיעו על מידת היישום של הפתרון הסופי בשתיים ממדינות אירופה.

- ספרו את סיפורה של משפחת אולמה או של הגברת פאיו.

4. לאורך כל תקופת השואה נמצאו בקרב העמים חסידי אומות העולם שפעלו למען הצלת יהודים. בחרו חסיד אומות עולם אחד עליו למדתם, והסבירו מדוע בחרתם דווקא בדמות זאת. הציגו את הדמות בה בחרתם: הזמן, המקום, ופעולת ההצלה שלה.

א. עם מה לדעתכם התמודדה הדמות שבחרתם כאשר ניסתה להציל יהודים?

ב. אילו תכונות אופי לדעתכם צריך אדם על מנת להתמודד עם קשיים אלו? הציגו לפחות שלוש תכונות, בססו את הדברים על הידע מחומר הלימוד ומידע כללי.

ג. הציגו את הדילמה שעמדה בפני חסיד אומות העולם בבואו להציל יהודים. כיצד במציאות כיום ניתן להדגים את הדילמה המתוארת? מה לדעתכם תהיה ההכרעה הטובה ביותר? נמקו.

5. יחס האוכלוסייה המקומית ליהודים השפיע השפעה מכרעת על גורלם בשואה. ניתן להבחין בשלוש תגובות מרכזיות: משתפי פעולה עם מעשי הנאצים, צפייה באדישות ובשתיקה, מעשי הצלה והגשת עזרה ליהודים.

בחרו תגובה אחת, הסבירו והדגימו אותה על פי מה שלמדתם. הביעו את עמדתכם המנומקת כלפי דרך תגובה זו.

8. אתגר לתלמידים מתעניינים:

א. את/ה נער/ה יהודי/יה בפולין ורואה מחלון ביתך את תמונות היהודים המושפלים (עמ' 92-96). תארו את האירוע, וכתבו מהן תחושותיכם בעקבות האירועים.

ב. למדו עוד על ילדים בגטו מתוך האתר הבא: <http://ghetto.galim.org.il>. האתר הוא מעין סיור ילדים בתוך המחנה; הסיור מעניק המחשה לחיי הילדים במחנה. ניתן "לסייר" עם התלמידים כפעילות סיכום, או לבקש מהתלמידים בעקבות הסיור לספר את סיפורו של הילד במחנה בהתבסס על הסיור הווירטואלי ועל הנלמד בכיתה.

ג. קראו עוד על מאבקן הייחודי של הנשים בגטו, ועל גורלן של הנשים בגטו קרקוב במאמרה של ד"ר פליציה קראי: <http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=20459>. מה היו תחומי ההתמודדות הייחודיים לנשים דווקא? כיצד השפיעו אלו על אופי מאבקן של הנשים בגטאות?

ד. הציגו סיפור נוסף של חסיד אומות עולם (היעזרו באתר יד ושם)

9. הערות:

פדגוגיות:

פרק זה, מבחינה כרונולוגית, מבוסס על הפרק הקודם. יש להצביע בכל החמרה במצב היהודים על הקשר בין התפתחות המלחמה לבין השלב החדש במדיניות האנטי-יהודית.

ערכיות:

בכיתה עשויה לעלות השאלה: כיצד הקב"ה אפשר רצח המוני של יהודים בשואה? הצענו מקורות לדיון בנושא להלן, בפרק האחרון. על מנת להעשיר יותר את הדיון בנושא, ניתן לפנות אל רב המוסד ו/או אל המורה למחשבת ישראל. ניתן אף לבקשם להעביר שיעור העוסק בשאלה זו מהבחינה האמונית במקביל לעיסוק בה בשיעורי ההיסטוריה.

10. פעילות סיכום:

צפייה ביקורתית בסרט הנער בפיג'מת הפסים. הסרט מדבר על ילד, שאביו קצין נאצי, המתחבר אל שמואל, ילד יהודי במחנה. חשוב כי המורה יבהיר לתלמידים שהצפייה הינה ביקורתית – האם

יכולה להיות חברות כזו? (בספר, בפרק 10, ישנה ביקורת על הסרט). הסרט יכול גם לשמש בסיס לשאלה, האם העם הגרמני ידע על הזוועות ושתק?

בחרנו סרט זה מפני שאין בו תמונות קשות, באופן יחסי, ומפני שהוא יוצר קשר רגשי עם הדמויות. מצד שני, יש לעודד צפייה ביקורתית בסרט ולעורר את השאלות הקשות על המוצג בו: האם ייתכן שהילד יראה כך, יעבוד כך, וישרוד בצורה כזו במחנה נאצי? האם הסיפור עצמו ייתכן? ויותר מכל: האם איננו מצטערים יותר, בסיומו של הסרט, על מותו של הילד הגרמני? הרי הילד הגרמני הוא הדמות המרכזית יותר בסרט, והצופים נחשפים לחייו, משפחתו, תחביביו וכדומה – כאשר הילד היהודי מוצג רק כקורבן וכאסיר. למעשה, הסרט מעביר בצורה חזקה את הזילות של החיים היהודיים בתקופת השואה. בעיני הצופים הגרמניים (וגם בעיני רוב העולם), ממש כמו שקורה לנו הצופים בסרט, הטרגיות של הסרט הינה מותו בטרם עת של הילד הגרמני. אובדנו של הילד היהודי, לעומת זאת, הוא כמעט מובן מאליה, וצפוי כבר מראשית הסרט, ועל כן כמעט לא מעורר תחושות מיוחדות.

מובן שבמקרה של הקרנת סרט לתלמידים, הכרחי כי המורה יצפה בסרט לפני השיעור, ולא יסתפק בקריאה של התקציר, על מנת שיוכל לבחון מראש בביקורתיות האם הסרט מתאים לכיתתו, וכן על מנת שהכנתו לניתוח הסרט בכיתה בידי התלמידים תהיה מיטבית.

11. ביבליוגרפיה

- דן מכמן, "תופעת הגטו בשואה – ניסיון לתת הסבר חדש", **בשביל החינוך – סדרה חדשה**, 16 (כסלו תשע"ד), עמ' 2-9.
- גיא מירון (עורך), **בשביל הזיכרון – סדרה חדשה**, 12 (תמוז תשע"ב) – שבעים שנה למבצע ריינהרד.

http://www.yadvashem.org/yv/he/education/units/for_memories/magazine12.pdf

- דן מכמן, "הפתרון הסופי של שאלת היהודים – התגבשותו ויישומו: מצב המחקר", **בשביל הזיכרון**, 42 (תשס"א), עמ' 4-21.

http://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%201406.pdf

- כריסטיאן גרלאך, "ועידת ואנזה, גורל יהודי גרמניה והחלטתו העקרונית של היטלר להשמיד את כל יהודי אירופה", **בשביל הזיכרון**, 42 (תשס"א), עמ' 22-40.

http://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%201670.pdf

- ז'אן אנצ'ל, "מסעות הרצח ההמוני של הרומנים בטרנסניסטריה, 1941-1942", **בשביל הזיכרון**, 38 (2000), עמ' 23-37.

http://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%201398.pdf

- דניאל בלטמן, "צעדות המוות : רוצחים וקורבנות", **בשביל הזיכרון**, 23 (1997), עמ' 1, 16-22.

http://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%20701.pdf

פרק 6: התמודדות היהודים עם מציאות החיים בימי השואה

1. תכנית הלימודים

מוקד ההוראה בהתאם לתכנית הלימודים: התמודדות היהודים עם מציאות החיים בימי השואה – דילמות ודרכי התמודדות בתנאים תת-אנושיים

שעות הוראה מומלצות: 9 שעות

פרק חובה

עמודים בספר: 143-210.

2. הטרמה - הצעה לפעילות מקדימה

דיון סביב דבריו של ויקטור פרנקל המובאים במבוא. המורה ידגיש לתלמידים כי ההתמודדות כפי שויקטור פרנקל מציג היא לאו דווקא בדרך של התנגדות מזוינת, אלא בדרך של שמירה על יישות עצמאית. המורה ישאל את דעתם של התלמידים בעניין. דבריו של ויקטור פרנקל מזמנים דיון על מהותה של ההתנגדות: האם רק התנגדות מזוינת נחשבת להתנגדות? האם השואה יצרה התנגדות המיוחדת רק לה? המורה יציג יחד עם התלמידים את עמדתו של פרנקל כי גם שמירה על ישות עצמאית היא התנגדות.

ניתן להביא בהקשר זה את שירו של חיים גורי "התנגד מי...". (קישור לשיר: [http://www.yadvashem.org/yv/he/education/units/for_memories/magazine10_educ.p\(df](http://www.yadvashem.org/yv/he/education/units/for_memories/magazine10_educ.p(df)

3. ציר זמן

יש לשים לב שציר הזמן לפרק זה מופיע בהקדמה לחטיבה, בצמוד לציר הזמן של הפרק הקודם. האירועים שלובים זה בזה, ויש ללמד פרק זה מתוך התבססות קבועה על אירועי הפרק הקודם: ההחמרה במצב היהודים צמצמה בדרך כלל את אפשרות התגובה שלהם, ותבעה מהם דרכי התמודדות חדשות.

4. ניתוח מושגים מרכזיים

יש לשים לב שפרק זה מבוסס גם על מושגים אותם למד התלמיד בפרקים הקודמים כגון: גטו, מחנות השמדה, וכדומה.

5. מקורות חזותיים

- הצעה לפעילות סביב המקורות החזותיים שבפרק: בפרק תמונות של יהודים שהיה להם תפקיד כזה או אחר במהלך המלחמה – כמו הרב זמבה, מרדכי אנילביץ'. התלמיד יבחר את אחת הדמויות וירחיב עליה ע"פ הנקודות הבאות: מהי דמות היסטורית, קורות חיים, תרומה לדורו, תרומה לדורות. אם הזמן יאפשר זאת, תלמידים יוכלו להציג את דמויותיהם בכיתה.
- להציע בפני התלמידים לעיין בתמונות הילדים שבפרק, המופיעות בעמ' 149, 173, 179, 181, 197. כמיליון וחצי ילדים יהודים נרצחו בשואה. באמצעות התמונות לעורר את השאלה, מה הייתה חווייתו הייחודית של ילד בן התקופה? עם אלו אתגרים נאלץ להתמודד? אילו תפקידים היה עליו לקחת על עצמו? כיצד התמודדו הילדים? ניתן לחבר את העיסוק בנושא זה לעיסוק בתמונות הילדים בפרק הקודם, ולייחד שיעור נפרד או פעילות נפרדת לעיסוק בחוויותיו של הילד היהודי בשואה.
- ניתן גם למקד את התלמידים בתמונה מסוימת, כמו התמונה של ילדי גטו לודז' במסיבת פורים, ולעורר דיון על בסיס הנלמד, שהקשר לתמונה: התמונה הינה של מסיבת פורים, אך אלו רגשות היא מעוררת – צער? כעס? חרדה? חוסר אונים? יש לקשר את התמונה לרקע הידוע לתלמידים על גטו לודז' – הצלה באמצעות עבודה, ניסיון להמשיך ככל הניתן את חיי הגטו, עולם כמנהגו נוהג. האם הדבר סייע לילדים? ניתן לעמת את התמונה הזו עם תמונת הילדים היוצאים מהגטו לדרכם האחרונה, בפרק הקודם, בעמ' 108.

6. נושאים מרכזיים לדיון:

- אילו ערכים נחוצים להתמודדות יומיומית בחיי הגטו?
- במה שונה ההתנגדות המזוינת היהודית מזו של עמים אחרים תחת כיבוש נאצי? מדוע רוב היהודים לא התנגדו התנגדות מזוינת?
- בסעיף מוזכרות דוגמאות ליהודים שמסרו את נפשם על קיום תורה ומצוות, גם במקרים שבהם ההלכה אסרה עליהם לעשות זאת. ניתן לעורר דיון בכיתה סביב השאלה, האם אכן מותר היה להם לעשות זאת? האם במקרים כאלו הם נהגו למעשה, שלא כשורה?

לצורך הדיון הכיתתי ניתן להשתמש במקור הבא:

היה זה בגטו לודז', אביו החסיד רבי מרדכי בונם ז"ל (שהיה מגדולי תלמידי חכמים בלודז' ונכדו של הצדיק ר' מ"מ [מנחם מנדל מקוצק] זצ"ל) שמר בקפדנות רבה שלא להיכשל במאכלי אסורות, גם בגטו המורעב. כתוצאה מכך הוא נחלש, חלה וגווע מרעב ממש. בעת מחלתו נכנס לבקרו ידיד נפשו ושאר הרב הצדיק רבי נחמיה'לה אלתר הי"ד (מרבני לודז' ואחיו של הרבי מגור זצ"ל). גער בו ר' נחמיה'לה על שום שאינו מציית לפקודת הרופא ואינו אוכל את מעט בשר הסוס – שחילקו אז בגטו במנות קטנות, 100 גרם לחודש לנפש. הלוא "ונשמרתם לנפשותיכם" כתיב, טען רבי נחמיה'לה, כלפי ר' מרדכי בונם. בבכי מר פרץ ר' מרדכי בונם, הליט את פניו והתייפח: "אוי לי למה שהגעתי". אולם חזקו עליו דברי השידול והלחץ של ידידו. לאחר שנרגע במקצת, החלו שני הידידים להתווכח, להתפלפל ולצטט מן המקורות, באיזו דרך עדיף לאכול ולבלוע את הבשר הטרף, אם על ידי תערובת או בדרך אחרת. לבסוף הגיעו למסקנה שעדיף לבלוע במנות קטנות (פחות מ"כשיעור"). אולם כשניסה ר' מרדכי בונם ואילץ את עצמו לבלוע את פירור הבשר הראשון, נתכרכמו פניו מרוב התרגשות, פלט וירק חזרה את מה שניסה לבלוע, פרץ בבכי [...] וזעקת שבר פרצה מגורו: "מוטב לי למות כיהודי כשר ולא להטמטם בבשר טרף!" כשנרגע קצת, התנצל בפני ידידו הדגול ואמר לו: "ניסיתי, רציתי לקיים מצוה לשמוע דברי חכמים, אבל מה אעשה, פשוט לא יכולתי, גם אם מצד הדין וההלכה הדבר מותר – אני לא הייתי מסוגל לכך".

(עדותו של אלחנן אייבשיץ, בתוך: יהושע אייבשיץ, בקדושה ובגבורה, תל אביב תשל"ט, עמ' 306-307)

7. לתמידים מתקשים (וגם לאלו שלא):

סעיף א- הציגו את המלכוד שבהנהגת היודנראט. הדגימו דבריהם באמצעות דמויותיהם של רומקובסקי ושל ד"ר אלקס. אם הזמן יאפשר זאת, ניתן להציג בפועל את דמויותיהם של רומקובסקי וד"ר אלקס כדמויות המציגות את הקונפליקט שבתפקיד היודנראט.

הציגו שני תפקידים של ההנהגה הרוחנית בגטו.

הציגו את תפקידן וחשיבותן של תנועות הנוער בגטו.

סעיף ב- הסבירו את המושג קידוש החיים. מיינו את הדוגמאות לקידוש החיים ע"פ תחומי חיים.

סעיף ג- הציגו שתי דרכי התמודדות מזוינת של היהודים אל מול הגרמנים. כתבו להיכן אתם הייתם מצטרפים, נמקו את דבריהם.

8. אתגר לתלמידים מתעניינים:

א. קראו ספר על קורות הפרטיזנים היהודיים, כמו למשל הספר "משפחת אנשי היער" של נחמה טק. היעזרו בספר שקראתם ותארו את החיים במחנה, דרך מכתב של פרטיזנית המנסה לשכנע את קרובי משפחתה להצטרף אליה ליער.

ב. ערכו פרוטוקול של ישיבה במחנה פרטיזנים, שבה נערך דיון בשאלה, האם לצרף עוד יהודים לא-לוחמים לקבוצה. הסבירו את הסוגיה לכל צדדיה. מהי עמדתכם? נמקו.

ג. תעדו דיון בין אם לבתה העוסק בדילמה האם להימלט מהגטו לפני המרד או להישאר כדי להצטרף למרד. מהן התחושות הטעונות העולות בדיון זה? האם ניתן לדעתכם להכריע בדיון כזה בצורה ברורה ומוחלטת? נמקו עמדתכם.

ד. אילו ערכים משתקפים בדמויות כמו נחמיה ביילסקי? אילו נימוקים ערכיים מובילים את הדמויות הללו בהכרעותיהן? כיצד לדעתכם חשו בסוף המלחמה? האם פעלו נכון? לו הייתם פוגשים אותם מה הייתם שואלים אותם?

ה. תארו את המרד בגטו ורשה ואת הלכי הרוח בקרב יהודי הגטו, מנקודת מבטו של נער שכותב יומן במסתור. מהן תחושותיו לגבי המרד? האם הוא חושב על גורלו?

ו. עיינו בתמונות בעמ' 182, 185, 187. תארו את תחושותיהם של היהודים המקיימים מצוות בסתר. מהי משמעות הדבר בעיניהם?

9. הערות:

פדגוגיות:

- שאלה שעשויה לעלות בכיתה: מדוע היהודים לא התנגדו?

לצורך מתן תשובה ניתן להיעזר במקורות הבאים:

ראיון נדיר עם יצחק צוקרמן: [הטלוויזיה החינוכית: ראיון נדיר עם יצחק \(אנטק\) צוקרמן](http://www.23tv.co.il/1474-he/Tachi.aspx) ניתן להיכנס דרך הקישור הבא (בפרק 4): <http://www.23tv.co.il/1474-he/Tachi.aspx>

תשובות של שלושה רבנים לשאלה:

<http://zachor.michlalah.edu/inquiry/arch.asp?num=632&mesT=2&month=92&sortT=3>

ניתן להשתמש בסרטים הבאים להמחשת הנלמד ולהעשרת הלימוד בכיתה:

סרטון על הפרטיזנים היהודים:

<http://toldotofakim.cet.ac.il/ShowItem.aspx?ItemID=3d6ebc91-3309-42e5-ba6a-d863ac23d03c&lang=HEB>

סרטון על המרד בגטאות :

<http://toldotofakim.cet.ac.il/ShowItem.aspx?ItemID=052d044d-a530-440c-8f28-73585861edd2&lang=HEB>

על החיים בגטו: הספר או הסרט "יעקב השקרן", ובעקבותיו ניתן לדון על מטרות הגרמנים בהקמת הגטאות ועל התמודדות היהודים עם החיים בגטו.

על התנגדות היהודים ניתן לצפות בסרטים הבאים: "הבריחה מסוביבור", "התנגדות". סרטים אלו מציגים התמודדות יהודית בדרכים שונות. יש לשים לב לקטעים הבעייתיים מבחינה הלכתית בסרטים הנ"ל, ולשקול אילו קטעים להביא בפני התלמידים. בנוסף, יש לשקול הבאת הקטעים הקשים לצפייה לתלמידים, זאת בהתאמה לבשלות הנפשית של תלמידי הכיתה ולרגישותם. הערה זו נוגעת לסרטים נוספים שהוזכרו בספר עצמו, כמו "רשימת שינדלר" ו"הפסנתרן".

ערכיות:

- מומלץ לנהל דיון בכיתה, האם דרך המרד הייתה נכונה. כל עמדה תוצג על ידי קבוצת תלמידים. (חיי אדם, פגיעה במכונת המלחמה הגרמנית). איזו עמדה העדיפו הנאצים לעודד? כיצד הם עודדו בפועל עמדה זו? דיון זה עשוי לסכם את פרקים 5-6.

- בסעיף העוסק בתגובתם המעשית של הרבנים לשואה, הוזכר אך בקצרה שחלק מהרבנים עזבו את קהילותיהם. המורה יבחר אם להרחיב בסוגיה זו בפני התלמידים. אם השאלה תעלה מכיוון התלמידים, בגלל ידע קודם, יש מקום לעסוק בנושא זה בהרחבה. המקורות הבאים עשויים לסייע בהבהרת הדברים.

לאחר השואה, נשמעה האשמה כנגד האדמו"רים על שגרמו למות חסידיהם, בכך שלא עודדו אותם לעלות לארץ מבעוד מועד; ובהאשמה יותר חמורה – שהרדימו אותם בדברי תקווה ועידוד, ואת עורם מילטו.

לגבי ההאשמה שלא עודדו את חסידיהם לעלות, היו אדמו"רים שעודדו את חסידיהם לעלות, כמו הרבי מהוסיטאין שעודד נמרצות את חסידיו לעלות, ואמר שיעלו אפילו יחפים (תפיסתו הייתה ציונית ביותר); גם הרבי מגור עודד לעלות, גם אם לא באופן נחרץ כל כך. אך היו אחרים שהתנגדו לציונות ולגמרי לא עודדו לעלות, כמו הרבי מבעלז והרבי מסטאמר. לאחר השואה, הרבי מבעלז הביע צער רב על כך שלא עודד לעלות לארץ, ואילו הרבי מסטאמר המשיך להאשים את הציונות, גם לאחר המלחמה.

לגבי ההאשמה שהרדימו את חסידיהם ונמלטו, יש לציין שהרבי מבעלז לא הפקיר את חסידיו. כשהוא יצא מפולין כל קהילתו ומשפחתו כבר נרצחו. ואמנם כשהיה בהונגריה אמר שלא ייפגעו שם מהנאצים, אבל כך היה מקובל אז על רבים. רבים מהאדמו"רים שידעו שבני קהילתם הולכים לרציחה, הלכו איתם ולא ניסו למלט עצמם, לא הסכימו שינסו להציל אותם, ואמרו שמה שיקרה לכולם יקרה גם להם. האדמו"ר מגור (הרב אברהם מרדכי אלטר, בעל האמרי אמת), היה מנהיגה של הקהילה החסידית הגדולה ביותר בפולין. עוד לפני המלחמה עודד האדמו"ר את חסידיו לעלות לארץ ישראל, ואף ביקר בעצמו בארץ ישראל ורצה להשתקע בה, אך חזר לפולין מפני לחצם של חסידיו. אחרי שהתחילו הנאצים לרדוף אותו אישית, הוא עזב את פולין יחד עם כמה מבניו וחתניו ועלה לארץ ישראל, בראש חודש ניסן ת"ש.

כשהיה האדמו"ר מבעלז בהונגריה, באמצע מסע ההימלטות, דרש אחיו בשמו ליהודי הונגריה שהם לא ייפגעו מהנאצים (כפי שסברו אז רוב האנשים שם). על דרשה זו נטען נגדו:

מקור: עדותו של איש הזונדר-קומנדו

המקום: אושוויץ. הזמן: סוף חודש מאי, לערך, שנת 1944. העד הרושם: איש הזונדר-קומנדו באושוויץ שנספה שם. העדות: דברי הרבנית מסטרופקוב.

בסוף מאי, לערך, בשנת 1944 היה משלוח מקאשוי. בקרב היהודים השונים היתה הרבנית הזקנה מסטרופקוב, יהודיה בת 85. היא מצהירה: הנה רואה אני סופם של יהודי הונגריה. הממשלה אפשרה לחלקים גדולים מהקהילות היהודיות להימלט. העולם שאלו בעצת האדמו"רים, והם הרגיעו תמיד. הרבי מבבלז אמר שהונגריה תצא בחרדה בלבד. והנה הגיעה השעה המרה, שלא היתה עוד בידי היהודים כדי להושיע את עצמם. אכן מן השמים הסתירו מהם, אבל הם עצמם ברחו ברגע האחרון לארץ ישראל, את נפשם הצילו ואת העם עזבו כצאן לטבח. ריבונו של עולם! ברגעי חיי האחרונים אני מתחננת לפניך, מחל להם על חילול השם הגדול.

(מתוך: <http://www.daat.ac.il/daat/hungary/document/48.htm>)

מקור שני, מאת בעל "אם הבנים שמחה":

מרחפת עלינו אימה ופחד כאשר אנו רואים בשעה שאני כותב את הטורים הללו, שכל האדמו"רים של מדינתנו עושים השתדלות לברוח מכאן לארץ ישראל מפחד הסכנה מחמת המציק ואינם מביטים בזה על מה שמפילין לבם של ישראל, כאשר שומעים מההמון שמרננים ואומרים: 'הרבי'ס בורחין, ומה יהי עמנו?'

(אם הבנים שמחה עמ' שיב)

בכיתה שבה השאלה אינה עולה מעצמה, לא נראה שכדאי להדגיש תופעה זו, ולעוררה. אך צריך להיות מוכנים לשאלה זו. כמו כן יש להדגיש שבעיה זו לא התעוררה בהתנהלותם של הרבנים

שהאמינו בתחיית האומה בארצה, ודחפו נמרצות את קהל מאמיניהם לעלות לארץ – רבנים אלו הצילו חיי רבים.

10. פעילות סיכום

לסיכום, ניתן לערוך בכיתה דיון על סוגיית ההתנגדות: האם יש דרך התנגדות "טובה" או "נכונה" יותר מחברותיה? האם לכל היהודים היו אותן האופציות להתנגד? (חישבו למשל על אמא לילדים קטנים – האם יש בידה את אותן אפשרויות ההתנגדות הפעילה שיש לבחור צעיר וחסר עול משפחתי על צווארו?). כדאי לכוון את הנלמד בנושא זה לחייהם האישיים של התלמידים. התלמידים יעברו במהלך חייהם מאורעות, קשים יותר או פחות. החיים הם לא "גן של שושנים". באמצעות הדיון בסוגיה זו אפשר לתרום להכנתם של התלמידים להתמודדויות שילוו אותם במהלך החיים: **תמיד יש איך להתמודד, תמיד יש במה לבחור**. אף פעם אתה לא חסר אונים באמת. גם אם האדם מאבד כביכול הכול, וגם אם הוא מושפל עד עפר, תמיד נותרת בידו האפשרות לבחור כיצד לראות את הדברים, מה לחשוב, את מי לאהוב. המחשבה והרגש יישארו תמיד בשליטתנו – וזוהי אפשרות הבחירה האחרונה, שתמיד קיימת.

הפרק מפגיש את הלומד עם שאלות ערכיות שונות הרלוונטיות גם לחייו כיום. להלן הצעה לפעילות סיכום שמחברת בין התלמידים לבין הנושא. ניתן לבחור את אחת מהאפשרויות המוצעות.

1. "לו הייתי יכול לפגוש דמות בהיסטוריה..." – בחרו אחת מהדמויות שהנהיגו את הקהילה היהודית בזמן השואה. הציגו את הדמות שבחרתם והמקום בו פעלה.

א. ציינו והציגו פעולת הנהגה אחת כלפי הקהילה של הדמות אותה בחרתם. מה הייתם בחורים לשאול את הדמות לגבי פעולה זו? מה לדעתכם הייתה משיבה הדמות על שאלתכם?

ב. הציגו דילמה אחת איתה התמודדה הדמות שבחרתם. הציגו מה הייתה הכרעתה בדילמה זו. כיצד אתם הייתם מכריעים בסוגיה זו? נמקו את תשובתכם.

ג. אילו תכונות מנהיגותיות אתם רואים בדמות זאת? אילו תכונות הייתם רוצים לאמץ בחייכם? נמקו תשובתכם.

2. מציאות החיים הנוראה של השואה הציבה את היהודים מול התמודדות יומיומית ודילמות איומות. דרכי ההתמודדות של היהודים היו רבות ושונות, בהן: שמירה על חיי הדת, תיעוד, חינוך הילדים, פעילות עזרה וסעד, מרד בגרמנים, ועוד.

בחרו שתי דרכי התמודדות איתן אתם מזדהים. הציגו דרכי התמודדות אלו, והסבירו מדוע בחרתם דווקא בהן.

- א. כתבו אילו תכונות אופי נדרשות בכדי להתמודד בדרכים אלו. מה עמדתכם לגבי דרכי התמודדות אלו?
- ב. כיצד אתם בוחרים להתמודד מול מצבי חיים קשים/מורכבים בחייכם?
- ג. באיזה אופן למידת דרכי ההתמודדות השונות עשויה להשפיע על חייכם? הדגימו.

11. ביבליוגרפיה

- ישעיהו טרונק, **יודנראט**, ירושלים תשל"ט
- אסתר פרבשטין, **בסתר רעם**, ירושלים תשס"ז
- ישראל גוטמן, **יהודי ורשה: גטו – מחתרת – מרד**, ירושלים תשע"ג
- מיכל אונגר, **לודז' – אחרון הגטאות בפולין**, ירושלים תשס"ה
- יהודי צפון אפריקה בתקופת השואה, יד ושם, ירושלים, תשס"ו
- http://education.yadvashem.org/zayin-tet/pdf/north_africa.pdf
- תקליטור המבואות לספרות הרבנית, מכללה ירושלים, תשס"ז
- <http://zachor.michlalah.edu/prefaces/>
- ישראל גוטמן, "אשוויץ- תולדותיו וייחודו", **בשביל הזיכרון**, 28 (תשנ"ז), עמ' 4-16.
- http://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%20704.pdf
- מרדכי פלדיאל, "חסידי אומות העולם בתקופת השואה", **בשביל הזיכרון**, 29 (תשנ"ח).
- http://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%202332.pdf
- דן מכמן, "ההנהגה היהודית בשואה", **בשביל הזיכרון**, 36 (תש"ס), עמ' 4-12.
- http://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%201688.pdf

פרק 7: העולם החופשי נוכח גורל היהודים בשואה

1. תכנית הלימודים

מוקד ההוראה בהתאם לתכנית הלימודים: תגובת העולם החופשי נוכח השואה

שעות הוראה מומלצות: 2 שעות

פרק בחירה (במקום פרק 8)

עמודים בספר: 211-224.

2. הטרמה - הצעה לפעילות מקדימה

דיון בשאלה – כיצד הייתם מצפים שהעולם וארגוניו השונים (כמו הוותיקן) יגיבו לשואה? איזו מדינה או איזה ארגון הייתם מצפים שיגיש סיוע ליהודים בזמן השואה? ניתן להביא לכיתה אוסף של כותרות או כתבות העוסקות בקריאה של ארגונים בינלאומיים או ממשלות למען מיעוטים או בודדים הסובלים מעוול כלשהו. זו תהיה נקודת ההתחלה. לאור הכותרות הללו אפשר להציב את השאלה, ולהרחיב את הדיון אודותיה.

כדאי להקדים לתלמידים, שכשם שציפו מבעלות הברית שיעצרו את רצח היהודים באמצעים צבאיים (זה אמור להיות מובן יותר לתלמידים, ללא צורך בהסבר נוסף), כך ציפו ממוסדות דתיים והומניטאריים באירופה שיפעילו את סמכותם המוסרית כדי לסייע ליהודים.

למוסדות אלו אף הייתה יכולת השפעה. כך למשל לכנסייה הקתולית הייתה יכולת השפעה רבה על גורל היהודים. גינוי רשמי של פעולות הנאצים מטעם הוותיקן יכול היה להשפיע על עשרות מיליוני נוצרים באירופה לסייע לשכניהם היהודים הנרדפים לנגד עיניהם, וכן יכול היה להשפיע על מדיניותה של גרמניה עצמה, כפי שקרה בקשר לאותנסייה. היא יכלה גם להורות לכנסיות המקומיות שבכל ארץ וארץ, להעניק מקלט ליהודים הנרדפים. יתרה מזאת: במדינות קתוליות, כמו סלובקיה וקרוואטיה, הייתה לראשות הכנסייה השפעה פוליטית של ממש. אלא שהכנסייה מעולם לא גינתה באופן רשמי את השמדת היהודים. האפיפיור באותה תקופה, פיוס ה-12, לא הזכיר מעולם את היהודים, כמפורט בפרק בעמ' 222.

3. ציר זמן

יש לשים לב שציר הזמן לפרק זה מופיע בהקדמה לחטיבה, זאת מכיוון שאירועי הפרק צריכים להילמד בצמוד לאירועי השואה. כל החמרה במדיניותם של הנאצים כלפי היהודים הייתה אמורה

לכאורה לגרור בעקבותיה תגובה חריפה של העולם; אך לא כך קרה, והעובדה הזו מדגישה את חוסר היחס מצד העולם כלפי מצב היהודים.

4. ניתוח מושגים מרכזיים

הפרק מתבסס על מושגים מרכזיים שנלמדו בפרקים הקודמים כמו מבצע ברברוסה, תכנית השמדת היהודים = הפתרון הסופי. על המורה לוודא כי מושגים אלו ברורים וזכורים לתלמידים.

5. מקורות חזותיים

עמ' 214 – ידיעה בעיתון לונדוני – תמונה זו ממחישה היטב את התייחסותו של העולם החופשי לידיעות על הזוועות בעם היהודי. התלמידים יענו על השאלה המצורפת לתמונה וכמו כן המורה יכול לדון עם התלמידים, מה הניע את עורך העיתון לשים ידיעה זו במקום כל כך שולי. מה אפשר ללמוד מכך על היחס לזוועות שמצאו את יהודי אירופה מצד העולם החופשי?

עמ' 221 – מה אתם למדים מתמונה זו על התעמולה הנאצית?

6. נושאים מרכזיים לדיון:

הפרק דן בשאלה מדוע מדינות העולם החופשי נמנעו מלהציל יהודים בשואה. ניתן לדון בנימוקים השונים אותם העלתה ארה"ב בשואה: האם אכן יש להם ביסוס אמיתי? האם הם מהווים "הצדקה" להתעלמות מגורל היהודים?

ניתן להרחיב את הדיון לשאלה הכללית, האם אדם חייב לדאוג לרווחתם של אזרחי כל העולם? עד כמה רווחתם תופסת מקום, ביחס לרווחת משפחתו, או ביחס לרווחת אזרחי מדינתו-שלו?

7. לתמידים מתקשים (וגם לאלו שלא):

1. שרטטו ציר זמן וציינו עליו (או, לחילופין, סמנו על ציר הזמן הקיים בראשית החטיבה) מתי הגיעו ידיעות לעולם החופשי על הנעשה ביהודי אירופה.

2. ציינו שני נימוקים של העולם החופשי לאי הצלת יהודים בשואה.

סכמו את הפעולות שעשתה בריטניה וארה"ב למען היהודים. חוו דעתכם על פעולות אלו.

מדריך למורה – חורבן וגבורה (נאציזם ושואה)

3. סכמו את פעולותיהם של ארגונים שונים למען היהודים.

הארגון	עשייה למען היהודים
הכנסייה והאפיפיור	
הצלב האדום	

4. כבר בסוף שנת 1942 התפרסמו בעולם והתבררו כנכונות השמועות על הרצח ההמוני שמבצעת גרמניה ביהודים.

א. תארו את הדילמה שעמדה בפני ארצות העולם החופשי לנוכח ידיעות אלו. הציגו אחת מפעולותיהן בהתאם להכרעתם בסוגיה זו. הביעו את עמדתכם המנומקת כלפי הכרעתם זו.

ב. כיצד לדעתכם במציאות כיום ניתן להדגים את הדילמה המתוארת? מה לדעתכם צריכה להיות ההכרעה? נמקו.

8. אתגר לתלמידים מתעניינים:

א. ענו על השאלות הנלוות לקטעי המקור שבפרק.

ב. הינכם יהודים הגרים בארה"ב, ומגיעות אליכם ידיעות על הזוועות בקרב יהודי אירופה. כתבו מכתב לארגונים ולממשל בארה"ב המנמק את הצורך לסייע ליהודים.

9. הערות:

פדגוגיות:

להמחשת הנלמד, ניתן לצפות בסרט "טיסה אחת בשבילנו" (הסרט מופיע בארבעה חלקים) להלן קישור לחלק הראשון דרכו ניתן להגיע לשאר החלקים.

<https://www.youtube.com/watch?v=nY2CwcXjRc>

הסרט מציג את טיעוניה של ארה"ב, המעצמה הגדולה, מדוע אינה מפציצה את אושוויץ. הסרט גם מציג את ההוכחות הברורות כי העולם ידע ובחר אחרת.

ערכיות:

- מפרק זה עלולות כמה שאלות לדיון, מהי הערובה למניעה של התנהלות אדישה ומתעלמת כמו זו של בעלות הברית ביחס להשמדת היהודים? מה הופך מדינה ל'מוסרית', ולמוגנת מפני ליקויים מעין אלו שנלמדו בפרק (ובפרקים נוספים בספר)? האם הדמוקרטיה היא תריס בפני העריצות והשחיתות?

- הלימוד מזמן גם דיון בשאלה, האם גם אנו לא נשארים אדישים לסבל בני אדם הרחוקים מאיתנו. ניתן להמחיש זאת בכיתה בהקשר הדומה לשואה, ולתאר למשל זוויות הקורות בזמן הזה ממש במדינות רחוקות בעולם (כמו למשל באפריקה) – האם הדבר באמת פוגע בשלוותנו? אך יש לסייג את הדברים בשאלה, האם יש לנו מה לעשות בעניינים אלו, האם יש לנו דרך לסייע לפתרון הבעיה. האם מדינות העולם החופשי היו במצב דומה בתקופת השואה? ניתן להמשיך את סיכום הפרק ברוח זו, בהתבסס על קטע המקור המובא בסוף הפרק, בעמ' 223-224:

בפרקים הקודמים ראינו עדויות רבות לאדישותה של החברה המקומית (בגרמניה ובמדינות שתחת השפעתה) לנעשה מול עיניה. בפרק זה למדנו על אדישותו של העולם החופשי, רחוק מההתרחשויות עצמן. כשלומדים על הדברים ממרחק הזמן, העובדות מזעזעות: במשך שש שנים נרצחים שישה מיליון איש, והעולם עומד מנגד ואינו עושה דבר. מדוע עמד העולם מנגד? מדוע לא נחרד לנוכח הידיעות המזוועות שהגיעו לאוזניו? מדוע לא נזעק לעזרה?

רוב בני האדם נוטים להתעלם מדברים שקורים בקצה השני של כדור הארץ. קל להיות אדיש לאירועים שלא קשורים לאדם ישירות, ולא משפיעים על גורלו. האם אנו מזדעזעים ודואגים לגורלם של קורבנות אסונות טבע או פשעי אנושות, אשר מתרחשים בצד האחר של המפה? האם אנו לא מוודאים שאין מישחו מוכר לנו ברשימת הנפגעים, ונושמים לרווחה? העובדה שככל שדבר קרוב אלינו הוא משפיע עלינו יותר, היא טבעית ואנושית; אך השואה היא תמרור אזהרה בפני התוצאות המחרידות שעלולות להיגרם מאדישות.

10. פעילות סיכום:

נראה שפעילות טובה לסיכום יכולה להיות פתיחת הדיון הרלוונטי לחיי התלמידים, כפי שהוצע לעיל, הדן בשאלה עד כמה אדם "חייב" לדאוג לרווחתם של שאר תושבי כדור הארץ. ניתן לכוון את התלמידים במהלך הדיון להפריד בין מאורעות שיש בידינו לסייע להם, לבין כאלו שלא; ובין אדם שיש לו יכולת השפעה, כמו למשל פוליטיקאי, לבין כאלו שלא – כמו, ככל הנראה, התלמידים. האם היעדר השפעה מאפשר התעלמות מוחלטת מעוולות הקורות בעולם?

פעילות סיכום מעניינת וקלילה יותר (שיכולה לשמש גם כפעילות פתיחה), היא דיון בשאלה כיצד התעמולה, הקומדיה, האנימציה וכדומה הפכו גם הן לדרך למאבק בשלטון הנאצי. ניתן לצפות

בכיתה בסרטונים של וולט דיסני שהופקו בזמן מלחמת העולם השנייה, ולדון בשאלה מהי התועלת שבייצור קומדיות אנטי-נאציות כאלה בעיצומה של המלחמה.

הסרטון הידוע ביותר הינו סרטון על דונלד-דאק, שיצא ב-1943, ומתאר את חוויותיו של דונלד-דאק ב"ארץ הנאצים", כאשר הוא מתעורר לבסוף מחלומו אל מול פסל החירות האמריקני...

<https://www.youtube.com/watch?v=kzH1iaKVSBM>

11. ביבליוגרפיה

- דוד זילברקלנג, "בעלות הברית והשואה - בחינה מחדש", קובץ מחקרים יד ושם, כד (תשנ"ה), עמ' 107-130.
- יצחק מינרבי, "דמותו ופעלו של פיוס ה-12", בשביל הזיכרון, 35 (2000), עמ' 4-11.
http://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%202203.pdf
- רנה בדריקה, "עמדות ראשי הכמורה בצרפת כלפי רדיפת היהודים בתקופת המלחמה", בשביל הזיכרון, 35 (2000), עמ' 38-43.
http://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%202208.pdf

פרק 8: יהודי העולם החופשי נוכח גורל אחיהם בשואה

1. תכנית הלימודים

מוקד ההוראה בהתאם לתכנית הלימודים: יהודי העולם לנוכח הידיעות על רצח אחיהם, יהדות ארצות הברית, הישוב בארץ ישראל, התגייסות יהודים לצבאות בעלות הברית.

שעות הוראה מומלצות – 2 שעות הוראה

פרק בחירה במקום פרק 7

עמודים בספר: 225-244.

2. הטרמה – הצעה לפעילות מקדימה

ניתוח הכותרת – הכותרת יוצרת ציפייה מיהודי העולם החופשי.

מהי הציפייה מיהודי ארה"ב, היישוב בארץ ושאר יהודי העולם החופשי? יש ציפייה שהם יגייסו את כוחם הפוליטי, הכלכלי, התקשורתי, ואפילו כוח צבאי כדי להושיט יד לאחיהם.

לקראת לימוד הפרק כדאי למורה להזכיר את מעמד היהודים בעולם בשנים אלה. (בארץ ישראל – המאבק בבריטים, גזירות הספר הלבן השלישי; באירופה – ועידת אוויאן – העולם לא רוצה ביהודים; סירבו לתמוך בתכניות להצלת יהודים, כמו למשל ב'משאיות תחת דס').

3. תאריכון

הפרק עוסק בכל שנות מלחמת העולם השנייה, אך מטבע הדברים הוא מתמקד בתגובת יהדות העולם להשמדה. הפתרון הסופי החל עם 'מבצע ברברוסה' יוני 1941, ומגיע למלוא עוצמתו עם פריסת מחנות ההשמדה במהלך 1942.

בפרק הקודם (נושא בחירה) ראינו שהמידע על ההשמדה הגיע לבעלות הברית, ובסוף 1942 הם אף הכריזו על כך באופן רשמי.

מאיזה שלב ניתן לדבר על תגובת יהדות העולם להשמדה?

4. ניתוח מושגים מרכזיים

הגיוינט, קבוצת ברגסון, ועד ההצלה המאוחדת והגיוס לבריגדה.

מה היו ארצות המוצא של ארגונים אלה? ארה"ב וארץ ישראל.

(בהערת שולים ניתן לציין את ארגוני העזרה האלה כדוגמה נוספת המראה את התחזקות המוקד האמריקני והיישוב בא"י, שכן הגזענות הנאצית ומלחמה"ע השנייה גרמו להנהגה היהודית והציונית לנדוד מאירופה).

מה היו ערוצי העזרה של ארגונים אלה? עזרה פילנתרופית, עזרה בגיוס דעת קהל, עזרה צבאית. איזה ערוץ היה יעיל לדעתכם?

5. מקורות חזותיים

נתבונן בכרזות הקוראות לגיוס לצבא הבריטי (בעמוד 242). נתאר את הכרזות – כיצד מתוארת הדמות המרכזית, מה מופיע כרקע? (החייל היהודי דורך על צפון אפריקה ומשם צועד לארץ המגן – איטליה – מושיט את ידו לאירופה)

בספר נשאלת השאלה מהן שתי המטרות ללחימה בגרמנים ע"פ הכרזות? (לנצח את הגרמנים / להציל יהודים)

כרזה נוספת:

(<http://lib.cet.ac.il/pages/imgviewl.asp?item=23463>)

"יהודים רוצים להילחם כיהודים".

- מצאו עוד מטרה לגיוס לצבא הבריטי.

היישוב היהודי מנצל את הבריגדה למנף את כוחו הצבאי והלאומי. אם נשווה את הכרזות שיש בספר לכרזה הזו, נראה את הדילמה של היישוב – מהי דרך התגובה הטובה יותר לנוכח השואה? על שאלה זו נרחיב יותר בספר הבא.

6. נושאים מרכזיים לדיון

כשלומדים את הפרק קשה שלא לחוש את חוסר האונים של יהודי העולם אל מול זוועות. ניתן להוביל את הדיון לאפיק לאומי או אוניברסאלי:

מדריך למורה – חורבן וגבורה (נאציזם ושואה)

- קיומה של מדינת ישראל כמקור חוסן שלא יאפשר עוד פגיעה ביהודי באשר הוא. (מבצע אנטבה/עליית יהודי אתיופיה/פעולות המוסד נגד טרור). האם אנחנו, שגדלנו במדינה ריבונית, מסוגלים להבין ולהעריך את זקיפות הקומה?
- העולם מלא בטרגדיות ועוולות, כיצד אנו פועלים (כיחידים וכאומה) מול טרגדיות של עמים אחרים. (מלחמות, אסונות טבע, טרור עולמי).

7. לתלמידים מתקשים (וגם לאלה שלא)

א. יודעים אבל לא מודעים

המורה יכול להכתיב / לסכם את הפסקה הבאה:

היהודים בעולם החופשי קיבלו מידע על ההשמדה באירופה באמצעות מכתבים מקרובי משפחה, ניצולים שהגיעו לארץ, והיהודים שחזרו בחילופי השבויים בנובמבר 1942. ובכל זאת הם לא הבינו שהנאצים משמידים את עמם: כי לא רצו ולא יכלו להאמין לשמועות, וחשבו או קיוו שמדובר בהגזמה.

ניתן גם להקריא בקול את העדות של מינה פורטגנג מעמ' 236-237, על התור לקולנוע בזמן השואה, ולפתח דיון באמצעותה.

המורה יכול לשאול את התלמידים אם גם הם חוו פער שכזה - שקיבלו בשורה טובה או חס וחלילה רעה והתקשו להאמין לה.

הקישור לחוויות התלמידים יקל עליהם להזדהות עם שלב הכחשת המידע עד לשלב המודעות.

ב. יהדות ארה"ב והישוב היהודי בארץ ישראל

דף עבודה.

במשימה ההבאה נעקוב אחרי ניסיונות יהודי העולם החופשי לעזור ליהודי אירופה הכבושה. **התחלקו לזוגות והשלימו את החסר.** (המספרים בסוגריים מסמנים את העמודים בספר בהם ניתן למצוא את התשובות)

ליהודי ארה"ב היה קשה לפעול לטובת אחיהם באירופה, וזאת מכמה סיבות: (עמ' 230)

- יהודי ארה"ב לא היו _____ ולכן התקשו לפעול יחד ביעילות.
- יהודי ארה"ב חששו מ_____
- יהודי ארה"ב בעלי ההשפעה ראו את עצמם קודם כ_____ ורק אח"כ כ_____, ולא רצו לערער את מעמדם.

• הסיבה העיקרית לחוסר ההשפעה של יהודי ארה"ב הייתה שהם היו רק למרות הקשיים התארגנו יהודי ארה"ב לפעולה דרך קבוצות שונות. רשמו דוגמאות לפעולות הארגונים הבאים : (עמ' 231-234) • הג'וינט – ארגון עזרה יהודי אמריקאי.	1.
	2.
	3.
• קבוצת ברגסון – קבוצה קטנה פעילה בתחום הפוליטי תקשורתי תעמולתי.	1.
	2.
וכמובן יש לציין את 500,000 היהודים ששרתו בצבא האמריקני ולחמו בנאצים. - אישים בעלי השפעה מקרב יהודי ארצות הברית ניסו להשפיע על מדיניות ממשלתם ביחס למתרחש באירופה. א. לו הייתם בין הנועדים עם נשיא ארה"ב במטרה לדרבן אותו לפעול למען היהודים באירופה מה הייתם אומרים לו? ב. אילו תחושות עלו לדעתכם בקרב האנשים שנכחו באירוע? ג. תארו מציאות בחיינו בה אנחנו עשויים להיפגש בסיטואציה דומה. איזה ערך ינחה/מנחה אתכם בפעולה שתנקטו? היישוב בארץ גם כן רצה לעזור ליהודי אירופה אך הוא היה קטן מכדי להשפיע על מהלכים פוליטיים בעולם, והוא לא היה עצמאי לפעול כי הוא היה תחת המנדט הבריטי. ולמרות זאת גם יהודי ארץ ישראל נקטו יוזמות שונות כדי לפעול: רשמו לפחות 5 פעולות שלהם למען יהודי אירופה: (עמ' 239-236)	1.
	2.
	3.
	4.

לסיכום:

בדף זה למדתם על הקשיים של יהודי העולם החופשי לפעול למען יהודי אירופה הכבושה. ערכתם רשימה של כ-10 פעולות שנעשו בארה"ב ובא"י.

לסיום המשימה נא סמנו במרקר את כל הפעולות שהצליחו או שהיו משמעותיות.

כמה פעולות סימנתם? ואם כך מה ניתן ללמוד על תרומת יהודי העולם החופשי?

8. אתגר לתלמידים מתעניינים

בעמודים 240-241 מובא סיכום קצר על לחימת יהודים בצבאות בריטניה, ארה"ב והצבא האדום במלחמת העולם השנייה. על הלחימה המאורגנת כגדוד יהודי (הבריגדה) נדון בהרחבה בהמשך הסעיף, ובספר הבא. יש להדגיש בעמודים אלו את מלחמתם של יהודים כיחידים למען אחיהם. המספרים מראים שרוב היהודים התגייסו כיחידים ולא במסגרת הבריגדה היהודית. קראו את המקורות בעמודים אלו ורשמו את היתרונות ללחימה כפרט בצבא ע"פ מקורות אלה. מהם היתרונות, לעומת זאת, ללחימה במסגרת הבריגדה היהודית? ענו על בסיס הנלמד בעמ' 241-243.

9. הערות

ערכיות:

- המורה יכוון את הלומדים לטפח חוש ביקורת בריא, לא כאמצעי להאשים דמויות היסטוריות ("אל תדון את חברך עד שתגיע למקומו"), אלא כדי להפיק לקחים איך להתמודד בעצמנו נכון יותר עם האתגרים העומדים בפנינו.
- ניתן לעזור לתלמידים לכוון את התסכול כלפי חוסר האונים ויכולת העשייה הממשית לעבר המציאות שלהם. כיצד יוכלו לפעול יותר לתיקון עוולות המתרחשות בעולם.

10. פעילות סיכום

ננסה ליצור הזדהות עם התקופה תוך שימוש בידע ההיסטורי שצברנו.

מדריך למורה – חורבן וגבורה (נאציזם ושואה)

נכין כרטיסיות עם דמויות (ע"פ מספר התלמידים) ונתחלק לקבוצות. כל קבוצה תבחר דמות אחת ותכתוב בשמה מכתב לבן הדוד שבפולין.

כתבו את המכתב כאילו אתם נמצאים בקיץ 1942. מטרת המכתב היא להבהיר לבן הדוד שהמצב בפולין ידוע לכם, ולתאר כיצד החלטתם לעזור/לפעול.

שימו לב: בכל מכתב צריכים להופיע לפחות חמש עובדות היסטוריות, **אותם תדגישו במרקר**.

בתום הפעילות ניתן להקריא את המכתבים או לתלות אותם על קיר הכיתה לעיון התלמידים.

הדמויות:

- דן אבן (אפשטיין) – עלה מגרמניה בשנת 1934 לישראל, התנדב לשרת כמפקד בצבא הבריטי בפלוגת החפרים 609.
- חוה גרזון – יהודיה מארץ ישראל ששרתה בATS, אחיות יהודיות מארץ ישראל בצבא הבריטי.
- משה שרת – מיוזמי הבריגדה היהודית.
- הלל קוק (יו"ר משלחת אצ"ל בארה"ב, קבוצת ברגסון).
- דינה אייזנברג – אם יהודיה בארה"ב. חברה בארגון ג'וינט JDC. ארגון צדקה יהודי אמריקני.
- אליהו רוזנברג – יהודי מארה"ב שגויס לצבא האמריקני, שם שרת כעוזר לרב צבאי.
- גרגורי דונאייבסקי – יהודי מברה"מ ששירת בצבא האדום עד לכיבוש ברלין.
(ניתן כמובן לבחור בדמויות אחרות)

11. ביבליוגרפיה

- דינה פורת ויחיעם ויץ [עורכים], **בין מגן דויד לטלאי צהוב**, ירושלים תשס"ב.
- דינה פורת, **קפה הבוקר בריח העשן: מפגשם של היישוב והחברה הישראלית עם השואה וניצוליה**, תל אביב תשע"א.
- חיים שלם, **עת לעשות להצלת ישראל: אגודת ישראל בארץ ישראל לנוכח השואה - 1945-1942**, שדה בוקר תשס"ז.
- יואב גלבר, "הבריגדה כגולת הכותרת של פרשת ההתנדבות לצבא הבריטי בתקופת מלחמת-העולם השנייה", סקירה חודשית 27, 6 (1980), עמ' 14-3.
- יצחק ארד, **בצל הדגל האדום**, ישראל תשס"ח.

- סרט תיעודי (2 חלקים) שמלווה חמישה לוחמים יהודים במלחמת העולם השנייה (בצבאות שונים):

<https://www.youtube.com/watch?v=IVX-HJ6xxsg>

<https://www.youtube.com/watch?v=huvKYAJMZiM>

- עוד על קבוצת ברגסון -מרכז המידע של יד ושם:

http://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%20777.pdf

- מאמר מקיף, אך לא זמין ברשת
פיינגולד, "האם עשתה יהדות ארה"ב די בימי השואה?" **גשר**, 115 (חורף תשמ"ז), 21-36.

- **משואה י' (1982)** ישנו פרק המוקדש לחלקם של יהודי ברית המועצות בניצחון הצבא האדום על גרמניה הנאצית. מומלץ לקרוא את מאמרו של דב לויך "**עובדות והערות על היהודים בצבא האדום במלחמת העולם השנייה**" בעמוד 79, ואת מאמרו של יהושע גלבוע "**בעל-הברית הנשכח**" בעמוד 106. שני המאמרים ניתנים לקריאה מקוונת באתר משואה:

<http://www.massuah.org.il/hebrew/ProductsList.aspx?Category=11&SubCategory=12>

[y=12](#)

פרק 9: שארית הפליטה

1. תכנית הלימודים

מוקד ההוראה בהתאם לתכנית הלימודים: שארית הפליטה, מחנות העקורים, ניסיונות השיקום בארצות המוצא, הגירה ותנועת הבריחה.

שעות הוראה מומלצות – 3 שעות הוראה

פרק בחירה (במקום פרק 10)

עמודים בספר: 251-272.

2. הטרמה – הצעה לפעילות מקדימה

בפרק זה נלמד להכיר את עולמם של שארית הפליטה, אחרי השואה. מלחמת העולם השנייה בחזית האירופאית הסתיימה עם כניעת גרמניה. עבור הניצולים החלה אז מלחמה נוספת – כדי לחזור לחיים.

רגע השחרור בברגן בלזן הוא אחד מסמלי נפילת הנאצים ושחרור היהודים. את המחנה שחררו הבריטים ביום ראשון ה-15 באפריל 1945. במחנה שהו אז 60 אלף איש. שליש מהם גוועו בשבועיים הראשונים לשחרור. ביום שישי הגיע אל המחנה הרב הצבאי הבריטי, וריכוז סביבו אסירים משוחררים לשירת התקווה וקבלת שבת. השירה הוקלטה ושודרה ב-BBC.

נשמע את שירת התקווה ואת קולו הנרגש של השדרן:

http://www.youtube.com/watch?v=iHg9vcRM_00#t=41

השירה עצמה מתחילה ב-2:42, שימו לב לנוסח הישן של התקווה: התקווה הנושנה... עיר בה דוד חנה.

(מורים יקרים – נראה שלא כדאי להשתמש במצגת שמלווה את ההקלטה ביוטיוב – היא מלאה תמונות זוועה, והדגש הפעם הוא על התקווה שביום שאחרי).

נשאל בכיתה מה הם שומעים בהקלטה. איזה תחושות עולות מקולות הניצולים? מה אנחנו יכולים ללמוד מכך שהניצולים בחרו לשיר לעולם את 'התקווה'?

3. תאריכון

ציר זמן מופיע במבוא לחטיבה.

פרק זה עוסק בתקופה שאחרי המלחמה - מאי 1945-1950. יש להדגיש שהמחנות בהם שהו ניצולי השואה לא נעלמו בין לילה. התהליך היה קשה וארוך ורוב מחנות העקורים נסגרו רק בשנת 1950, המחנה האחרון (פרנוואלד) פעל עד 1957(!).

4. ניתוח מושגים מרכזיים

שארית הפליטה – כל כינוי הוא בעל משמעות ערכית ופוליטית – האם לקרוא להם **ניצולי שואה** (שם זה אינו כולל לכאורה מי שלא היה בשואה ממש אלא ברח או הסתתר) ואולי להשתמש בכינוי **שארית הפליטה** (ע"פ הפסוק מישעיהו (לז, לב): "כי מירושלם תצא שארית ופליטה מהר ציון קנאת ה' צבאות תעשה זאת" – שם בעל משמעות לאומית של גאולה מתוך האסון) או כפי שכינו על ידי בעלות הברית - **עקורים** (DP : displaced people) כינוי נייטרלי, שלא מבטא את השואה שעבר העם היהודי אלא מעמיד אותם לצד עמים אחרים שנאלצו לעזוב את ביתם כחלק מקטסטרופה כללית של אירופה כולה. המושג המקובל כיום הינו "ניצולי שואה". בעבר השתמשו בכינויים ותארים נוספים: אודים מוצלים מאש, פליטים, עקורים, שארית הפליטה. ניתן לפתח דיון בכיתה בהגדרות ומשמעותן לגבי המגדיר והמוגדר.

מחנות עקורים – התלמידים כבר למדו על גטאות, מחנות ריכוז, מחנות עבודה ומחנות השמדה. בהמשך ילמדו גם על מחנות מעצר של הבריטים. כל אחד מהמושגים הנ"ל מסמל תקופה. גם מחנות העקורים מלמדים על תקופה חדשה בתולדות ישראל, תקופה של שיקום. מחנות העקורים עברו שינויים עם הזמן- בחודשים הראשונים הם דמו למחנות ריכוז. רק אחרי דו"ח הריסון ("הצבא האמריקני מתייחס ליהודים בדיוק כפי שהתייחסו אליהם הנאצים פרט לכך שאינו משמיד אותם") שגרר התערבות אזרחית מצד ארה"ב, שופרו התנאים ושוכני המחנות היהודים זכו למגורים נפרדים מאסירים גרמנים, לבגדים אזרחיים וניתנה להם אפשרות לעבוד לפרנסתם.

פוגרום קיילצה – חשוב להדגיש שהפוגרום בקיילצה לא היה האירוע האנטישמי הראשון, וגם לא האחרון שחוו ניצולי השואה. את פרסומו הוא קיבל כי הוא היה **לנקודת מפנה**. (כמו יום החרם הכללי, כמו ליל הבדולח). לאיזה שינוי היסטורי גרם הפוגרום? החל מהשחרור ועד לפוגרום הייתה נדידה שהלכה וגדלה בהתמדה מברה"מ לפולין. (במאי 1945 היו בפולין כ-42,000 יהודים. **הרפטיאציה** הביאה לגידול במספר היהודים, וביוני 1946 כבר היו 240,000 יהודים בפולין). בעקבות הפוגרום התנועה היהודית שינתה כיוון. ו'הבריחה' הפכה לנתיב הנדידה המרכזי.

הבריחה – ניתן להיעזר בערך 'הבריחה' במרכז המידע של יד ושם:

http://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%20789.pdf

"אקסודוס" – אחד משיאי ההעפלה. מדגיש את השימוש בהעפלה ככלי פוליטי-תעמולתי להשגת דעת קהל (ולא רק כאמצעי לגידול דמוגרפי של היישוב או שיקום ניצולי השואה)

5. מקורות חזותיים

הצעה למשימת כיתה –

דפדפו בפרק והתבוננו בתמונות.

עמוד 254 – חייל אמריקני מציע סיגריה לניצול.

עמוד 256 – צילום דף גמרא שהודפס במחנות העקורים.

עמוד 258 – תמונת העגלות במחנה עקורים.

עמוד 260 – הפגנה של שארית הפליטה.

עמוד 262 – חיפוש קרובים.

עמוד 266 – ילדים יהודים בדרך לארה"ב.

עמוד 267 – הצגת ילדים במחנה העקורים ברגן בלזן.

עמוד 269 – המעפילים בהרי האלפים המושלגים.

ערכו במחברת רשימה של פעולות המבטאות את השחרור והחזרה לחיים של שארית הפליטה.

- ניתן במסגרת זו להדגיש את האפיקים הרבים של השיקום (משפחתי, דתי, לאומי, תרבותי, פיזי)
- ניתן לבקש מתלמידים לשתף את הכיתה ולהסביר 'מהי תמונה שהכי מסמלת לדעתך את החזרה לחיים'?

- התבוננו בתמונה בעמ' 260, **חג החנוכה במחנה העקורים**. השוו אותה לתמונה בעמ' 52 – **חג החנוכה בגרמניה הנאצית (1933-1939)**, ולתמונה בעמ' 187 – **חג החנוכה במחנה וסטרבוק שבהולנד, 1944**.

א. מה מבטאות תמונות אלו? איזה רעיון שוזר את שלושתן?

ב. במה שונה התמונה שבעמ' 260 מהשתיים האחרות? הסבירו.

6. נושאים מרכזיים לדיון

- מי "זכאי" להיכלל בקטגוריה 'ניצול שואה'? האם מי שעבר את מחנות ההשמדה? מי שחי ביערות כפרטיזן? מה לגבי מי שהתחבא עד לסוף המלחמה? מי שחי בזהות בדויה בצד הארי? מי שהספיק לברוח לצד הרוסי ועבר שם את ימי המלחמה?
- גם היום הדים של השאלה הזו עוד מהדהדים בקרב תלמידי י"א שמחפשים ניצולי שואה לפרויקט 'חמד ועד'. תלמידים רבים נשמעים מתלוננים שהעד שלהם הוא לא באמת ניצול שואה כי אין לו מספר על היד...
- בשנים שאחרי השחרור שיקמו הניצולים את עצמם בדרכים שונות. היו שבחרו לשוב אל ארץ המוצא שלהם, ולבנות שם מחדש את חייהם ולפעמים גם את הקהילה במקום. היו

מדריך למורה – חורבן וגבורה (נאציזם ושואה)

שבחרו להגר למערב – לארצות הברית, לארגנטינה, ולאוסטרליה. והיו שבחרו לעלות לישראל.

האם אנחנו יכולים להסביר את הנימוקים לכל בחירה? (התלמידים באים מנקודת מבט ציונית ושיפוטית. מטרת הדיון היא להעלות את המודעות על אידיאולוגיות וצרכים אחרים)

- ניתן לעורר דיון בנוגע לסוגיית הילדים שהוסתרו אצל גויים. במסגרת מבצע איתור הילדים שהוסתרו בבתי גויים, היו מקרים שהילדים הוצאו מבתי מצליהם בניגוד לרצונם. חוו דעתכם: האם הפעילות הזו הייתה מוסרית, גם אם היא נעשתה בניגוד לרצון הילדים? הסבירו דעתכם.

7. לתלמידים מתקשים (וגם לאלו שלא)

ניתן להגיש בפני התלמידים תרשים זרימה שיסכם את הפרק, אותו ימלאו התלמידים (בראשי פרקים, במקומן של המשבצות המודגשות), תוך התבססות על ספר הלימוד.

שיקום שארית הפליטה

הקשיים של שארית הפליטה	הגורמים הלוקחים חלק בשיקום	ביטויים ראשוניים לשיקום
המצב הפיזי של הניצולים	העקורים עצמם	חינוך
המצב הנפשי של הניצולים	חיילי הבריגדה	הקמת משפחות
התנאים הפיזיים לשיקום	הגוינט	חיפוש קרובים
יחס הסביבה	רבנים צבאיים	חיי תרבות - הצגות, עיתונים
		התארגנות בוועדים

נמשיך את התרשים עם השאלה היכן כדאי להתמקם מחדש?

נפצל את התרשים לשלושה כיוונים – תוך כדי דו-שיח עם התלמידים – ניתן להם למלא את כל המשבצות המודגשות

שארית הפליטה – לאן?

עלייה לישראל

מטרות	קשיים וסיכונים
תשובה לאנטישמיות	מכסות עלייה מצומצמות
אין ברירה	סכנות בדרך – העפלה
תודעה ציונית	

הגירה לארצות הברית

מטרות	קשיים וסיכונים
התחלה חדשה	מכסות הגירה
ביטחון	

שיבה לארצות המוצא

מטרות	קשיים וסיכונים
לחדש קהילות	אנטישמיות
להחזיר רכוש	
לחכות לקרובים	

תנועת הבריחה – לחלק לכיתה את מפת הבריחה (מאתר עמותת "מורשת הבריחה") ולכתוב תיאור מילולי שעוקב אחר החיצים. (יהודים רבים עברו דרך היבשה מברח"מ לאירופה. ע"פ כיווני הנדידה באירופה ניתן לראות שהיהודים נדדו לצפון אירופה, שם שכנו במחנות שונים, אך לבסוף התרכזו על שפת ים תיכון (איטליה וצרפת) ומשם המשיכו דרך הים לחופי ישראל.

- בתום השואה נאספו ניצולים רבים במחנות עקורים ברחבי אירופה.

א. הגדירו והסבירו מהם מחנות העקורים, והציגו שתי פעולות שיקום שנעשו במחנות אלו.

ב. אילו ערכים לדעתכם עמדו לנגד עיני הניצולים בפעולות אלו? הסבירו כיצד ערכים אלו באים לידי ביטוי בשתי פעולות השיקום שהצגתם.

8. אתגר לתלמידים מתעניינים

"העשירי למניין" - סיפור קצר מתוך הספר "כל הסיפורים" מאת אידה פינק, שדן כולו בחזרה לפולין.

http://www.yadvashem.org/yv/he/education/newsletter/28/tenth_man.asp

(אידה פינק היא סופרת יהודיה מגליציה המזרחית, עברה את המלחמה בצד הארי וחזרה אח"כ לפולין. עלתה לארץ ב-1957 וכתבה רק על השואה ובשפה הפולנית)

נקרא יחד את הסיפור ונדון בו: כיצד מתוארים פני החוזרים? לאן הם חוזרים? מהי הציפייה ומהי מסמלת?

הם חוזרים חסרי פנים – "חיים מתים".

הם חוזרים עד סף הבית – היא לא מכניסה אותם פנימה כי הבית ריק.

העשירי למניין – לא תתחדש שם קהילה. תיאור שבר קולקטיבי ואינדיבידואלי.

9. הערות

פדגוגיות

1. שימו לב וחלקו את סל השעות ללימוד השואה בצורה נכונה, כך שישאר זמן ללמד את הפרק הזה. למרות שהוא מופיע בסוף, הוא מהווה חוליה חשובה מאוד בהבנת שיקום הניצולים, ובהבנת חלקם במאבק להקמת המדינה.

2. את נושא הבריחה אפשר וחשוב לקשר תודעתית למושגים שכבר נלמדו – המשטר הקומוניסטי בברח"מ, ירידת מסך הברזל והמלחמה הקרה שמתפתחת.

1. ההיסטוריוגרפיה נכתבה ע"י אנשי הממסד, ופעמים רבות קולות הניצולים משמשים רקע לפעילותם ההרואית של אנשי הבריגדה, המוסד, הפלמ"ח וכו'. בפרק הזה ראוי להדגיש את כוחם של הניצולים. הם ששרדו וחזרו לחיים והם אלה שהחליטו לבחור באופציה הציונית. הם החלו את הבריחה חצי שנה לפני שהצטרפו אליה אנשי היישוב. הם האמיצים שהיו על סיפון "אקסודוס" וניהלו מאבק עיקש למרות התנאים הקשים.

10. פעילות סיכום

בנושא זה, העוסק בהשתקמותם של ניצולי השואה, כדאי להביא כסיכום עדות של ניצול שואה על שעבר עליו (מה שיכול לסייע בסיכום החומר כולו), ועל השתקמותו והקשיים שליוו אותו. על בסיס עדות זו ניתן לבנות לתלמידים דף סיכום, שבו ייכתבו שאלות רבות ככל האפשר המקשרות בין העדות לחומר הנלמד.

כדאי לנסות ולהביא ניצול שידבר בפני התלמידים, מכיוון שהאפשרות שיפגשו ניצול שואה פנים אל פנים הולכת ומצטמצמת בכל שנה ושנה; בפגישה פנים אל פנים יש משום חיזוק ההיבט הרגשי והאישי בסיפור השואה, שלעתים נותר כוללני בעיני התלמידים ("שישה מיליון"). במקרה שבו הדבר בלתי אפשרי, ניתן להביא בפני הילדים עדות מצולמת, וכאפשרות אחרונה – עדות כתובה (שכמוה יש רבות בין דפי הספר, על כן עדיף שלא לבחור באפשרות זו).

להלן הצעה לפעילות המסייעת למורה לחזור בצורה קלילה על החומר, מכיוון שמדובר בפרק שילמד קרוב יחסית לבחינות הבגרות. מובן שניתן להשתמש בפעילות המוצעת גם לסיכום חלקים אחרים של החומר.

פעילות משחק לסיכום החומר – טורניר מושגים על הלוח:

הכינו על פתקים קטנים רשימת מושגים שלמדנו בפרק.

לדוגמה: שואה, שארית הפליטה, מחנות עקורים, פוגרום קיילצה, הבריחה, אקסודוס, העפלה, המוסד לעלייה ב', חיילי הבריגדה, פולין, גרמניה, ארץ ישראל, ארצות הברית, שיקום, הגירה, חיפוש קרובים, ילדי המנזרים, גיונט, אירופה, תכנית המאה אלף, אנטישמיות, מכסות הגירה, מלחמת העולם השנייה.

הזמינו אל הלוח זוגות תלמידים. בהינתן האות, אחד התלמידים ירים שני פתקים, ויקריא אותם בקול. התלמידים שנבחרו צריכים לכתוב משפט בעל משמעות הקושר בין שני המושגים. הראשון שיכתוב משפט נכון הוא המנצח.

לדוגמה: צמד המילים מחנות עקורים והמוסד לעלייה ב'.

משפט תקין – המוסד לעלייה ב' פעל גם במחנות העקורים כדי לגייס ולהכין את היהודים לעלייה לארץ/ יהודים ממחנות העקורים עלו לארץ בעזרת המוסד לעלייה ב'.

משפט שאינו תקין – המוסד לעלייה ב' הקים את מחנות העקורים.

הערה – המשחק מתאים לסיכום נושאי לימוד. הוא קל מאוד להכנה אך מכיל בתוכו הרבה יופי – הוא מגוון את ההוראה, מרענן ידע, ומחייב חשיבה גבוהה יותר ושימוש נרחב במגוון הקשרים: הכללה והפשטה, תהליכים, מסקנות, השוואה וניגוד, ציר זמן ועוד ועוד. המשחק מתאים גם לכיתות אתגר, מב"ר, וכדומה.

11. ביבליוגרפיה

- זאב מנקוביץ', **בין זיכרון לתקווה: ניצולי השואה בגרמניה הכבושה**, ירושלים תשס"ו.
- חגית לבסקי, **לקראת חיים חדשים: ניצולים ועקורים בברגן-בלזן ובאזור הכיבוש הבריטי בגרמניה 1945-1950**, ירושלים תשס"ו.
- עדה שיין, "הפעילות החינוכית במחנות העקורים", **בשביל הזיכרון**, 22 (תשנ"ז), עמ' 31-19.
- דוד ויינברג, "שיקומה והשתקמותה של יהדות מערב אירופה לאחר מלחמת העולם השנייה: סוגיות מרכזיות", **בשביל הזיכרון – סדרה חדשה**, 3 (תשס"ט), עמ' 12-21.
- אשר בר-נתן ודוד שיף (עורכים), **אלבום הבריחה: תנועת הבריחה מאירופה לארץ ישראל 1945-1948**, תל-אביב 1998.
- יהודה באואר, **הבריחה**, תל-אביב 1974.
- **"ברחים של שתיקה 2000"** בעריכת יואל רפל: קובץ כ"ח של משואה מוקדש כולו ליצולי השואה במחנות העקורים, ולתנועת הבריחה. הקובץ כולו נגיש לקריאה מקוונת. מומלץ ביותר!

http://www.massuah.org.il/upload/Downloads/PdtFile_116.pdf

- ישנו בקובץ (עמוד 73) מאמר מעניין העוסק בשיקום הדתי של שארית הפליטה במחנות העקורים בגרמניה 1945-1949 מאת יהודית תידור באומל.
- הספר "מאה ילדים שלי" וההמשך "המאה לגבולם" מאת לנה קיכלר-זילברמן. ספר קריאה מומלץ לתלמידים ומורים כאחד.
- באתר עמותת "מורשת הבריחה", <http://www.habricha.org.il>, תחת הקטגוריה סרטים, ישנה מצגת פשוטה ובהירה המציגה בתמונות, מפת עולם, קטעי מידע ועדויות של תנועת הבריחה. ועוד חומרים רבים בנושא הבריחה.

<http://www.slideshare.net/RuthKritchman/1945-23711313>

- עמוד האש פרק 15 "המאה אלף". החל מהדקה ה-13 עד הדקה ה-19. ובהמשך מהדקה ה-39 (פוגרום קיילצה) עד הסוף. בסרט משולבים קטעים מקוריים הממחישים את הקשיים בנתיבי הבריחה.

https://www.youtube.com/watch?v=bY_xxYsTqNw

פרק 10: זיכרון השואה והכחשת השואה

1. תכנית הלימודים

מוקד ההוראה בהתאם לתכנית הלימודים: הצורך בזיכרון, משמעות הזיכרון, בין שואה לרצח עם. מגוון דפוסי הזיכרון. הכחשת השואה: היקף, טיעונים ותפוצה.

שעות הוראה מומלצות: 3 שעות הוראה

פרק בחירה (במקום פרק 9)

עמודים בספר: 273-295.

2. הטרימה – הצעה לפעילות מקדימה

נקרא בכיתה קטע מהמבוא לספר 'שנה בטרבלינקה' של יעקב ויינריק (מצוטט בעמוד 294 בספר).

"יום אחד כל זה יבוא אל קיצו והרשע ימוגר. יום יבוא ועל חורבות ערים נשמות יבנו בתים חדשים, תינוקות שוב ייוולדו וילדים ישחקו בשולי הדרכים. החיים יזרמו כי זו דרך העולם, השמש תזרח, הכל שוב ישגשג ואיש אולי לא יזכור. אני רועד למחשבה שאיש לא ידע ועוד יותר אני פוחד שאיש לא יאמין... דור יעבור מן העולם; את עיני אחרוני העדים יכסו רגבי עפר ויחד איתם יגיע קץ הזיכרון..."

הזיכרון – כמה הוא חשוב.

בפרק זה נבחן את אחת הסוגיות הטעונות ביותר בנושא השואה והיא שימור וזיכרון.

נקדים ונברר בסבב בין התלמידים – לפני שנעסוק בשאלות מה זוכרים ואיך זוכרים, קודם נשאל את עצמנו, כל אחד באופן אישי – לשם מה אנחנו זוכרים?

3. תאריכון

ציר זמן – נמצא במבוא לחטיבה.

אפשר לחלק את דפוסי ההנצחה לתקופות מרכזיות.

מדריך למורה – חורבן וגבורה (נאציזם ושואה)

בזמן השואה – היהודים שחוו את אימי השואה ניסו להנציח אותה – בכתובת יומנים, ע"י תיעוד (ארכיון רינגלבלום), באומנות, במכתבים.

בשנים שלאחר השואה – קול הסיפור האישי השתק. החלו בפעולות הנצחה עממיות (ספרי יזכור, הקדשת ספרי תורה, קריאת שמות על שם הנספים, וכד'), והנצחה ממלכתית.

1949-1951, 1959 - קביעת ימי זיכרון לשואה ע"י הרבנות הראשית וע"י הממשלה.

1953 - חוק יד ושם.

אחרי משפט אייכמן 1960-1961 – בעקבות העדויות שנשמעו במשפט התרחב העיסוק בשואה מנקודת מבט של הפרט.

4. ניתוח מושגים מרכזיים

רצח עם – מעניין וחשוב לקרוא את המקור על הטבח ברואנדה, בעמוד 275. וכן ללמוד על טבח הארמנים במלחה"ע הראשונה. החשיפה לאסונות אלה יכולה להדגיש את ייחודה של השואה, שהייתה הרבה מעבר לרצח עם.

יום הזיכרון לשואה לגבורה – נוסח החוק שהתקבל:

https://www.knesset.gov.il/review/data/heb/law/kns3_shoah_memorialday.pdf

מה ניתן ללמוד מכותרת היום הזה, ומהתאריך שנבחר לציין אותו, על יחס החברה הישראלית דאז לשואה? (קושי להכיל את השואה ומתוך כך רצון להתמקד בגבורה, במרד גטו ורשה)

יד ושם: כדאי לערוך היכרות עם המקום המרכזי של המוסד הזה בזכרון השואה. רובם שמעו על מוזיאון יד ושם, וכדאי להכיר להם את המקום המרכזי של המוסד הזה בתיעוד, בחינוך ובמחקר.

הכחשת השואה – נושא מרתק ורלוונטי. אפשר לדון בשאלה מה הסכנה הטמונה בהכחשת השואה? האם התלמידים נתקלו בתופעה זו באופן אישי?

5. מקורות חזותיים

אפשרות א': השוואת תמונות:

בעמוד 286-287 מופיעות שלוש אנדרטאות לזכר קורבנות השואה:

- אנדרטת זיכרון בדרום אפריקה, 1959.

- 'אנדרטת הנעליים' בהונגריה, 2005 (כדאי לקרוא [על האנדרטה בויקיפדיה](#). [סרטון של 2 דק' ביוטיוב](#))
- אנדרטת 'אבני נגף' על המדרכות בגרמניה, החל מ-1994.

שלוש האנדרטאות מעלות את זכר הנספים בשואה.

- מה רואים בכל תמונה – ממה מורכבת האנדרטה? (מספר המומנטים, גודלם, מיקום האנדרטה)
- מה מנסים להנציח בכל אחת מהן? (ציבור או פרטים)
- ניתן לשים לב לשנת ההקמה של כל אחת מהאנדרטאות. האם רוח האנדרטה תואמת את תפיסת השואה בשנת הקמתה?

אפשרות ב': השוואת שירים:

נשמיע לתלמידים שני שירים. ([אחותי חיה](#) ו[שיר הפרטיזנים](#). המילים מצורפות בנספח)

השירים מייצגים שני דפוסי זיכרון –

האחד ממלכתי, מהתקופה שקדמה למשפט אייכמן (מקצב צבאי, לשון רבים, עברית, מופנה לעתיד, מסר לאומי).

השני אישי, מהתקופה שלאחר המשפט (ניגון, לשון יחיד, יידיש, סיפור העבר, מסר אישי).

- איזה מסר מעביר כל שיר?
- אילו תחושות עולות בנו בעקבות כל אחד מהשירים?
- בעקבות לימוד פרק זה, איזה שיר הייתם משמיעים בטקס יום הזיכרון בבית הספר? מדוע?

6. נושאים מרכזיים לדיון

- מהם מטרות המסע לפולין, האם המסע מוצדק? עמודים 283-285 בספר.
- השימוש בסרטים להנחלת השואה: באיזה סרטים צפו התלמידים בכיתה? (סקר שנערך ב-2011 מראה שמעל ל-70% מהתלמידים מעידים שהסרטים היו כלי מרכזי בלימוד השואה). האם התלמידים מודעים לבעייתיות שיש בצפייה בסרטי שואה?
"מה אפשר לעשות בסרט? להרעיב את השחקנים עד מוות? ואיך אפשר להעביר אל המסך בצורה מציאותית את אוירת המוות ששררה בגטאות ובמחנות, את ההתעללויות, המראות המזוויעים, בלי לגרום לצופים לצאת מדעתם או לברוח מהאולם?" (עמ' 290 בספר)

7. לתלמידים מתקשים (וגם לאלה שלא)

סעיף א': בין שואה לרצח עם

בניית טבלה המשווה בין השואה לבין רצח עם, על פי עמודים 274-276.

את הטבלה ניתן לבנות עם התלמידים על הלוח תוך כדי דיון, או לחלק אותה כשהיא ריקה למחצה, להשלמה אישית.

כדאי להשאיר מקום להוספת הבדלים נוספים שהתלמידים יעלו תוך כדי עיסוק בסוגיה.

שואה	רצח עם	
היקף	תקופת ממושכת	תקופה קצרה יחסית
ארגון	מתוכנן בקפידה	ספונטני
מבצעים	כל שכבות העם וכל הקבוצות באוכלוסייה תוך שת"פ של בני לאומים שונים.	קבוצה מאופינת
מניע	האידיאולוגיה הנאצית	סביב סכסוך קרקע, ניגוד אינטרסים, רצון לשמר שליטה, למנוע עצמאות
ההיבט התרבותי	ההשמדה בשואה כוונה גם כנגד התרבות היהודית, כפי שהתבטא למשל בשריפת הספרים היהודיים. עקירת הרוח היהודית מהעולם	הלחימה היא נגד הקבוצה, ולא נגד תרבותה

סעיף ג': דפוסי זיכרון

נרכז את דפוסי הזיכרון השונים תוך הגדרת התחומים השונים ומציאת דוגמאות לתחומים אלה.

תחום- קטגוריה	דוגמאות
חינוך	שואה כחלק מתכנית הלימוד בתיכון, מסעות בני נוער לפולין
ממלכתיות	חוק יום הזיכרון לשואה ולגבורה, עשרה בטבת יום הקדיש הכללי

מדריך למורה – חורבן וגבורה (נאציזם ושואה)

מוזיאונים	יד ושם, לוחמי הגטאות
אנדרטאות	"נעליים על דנובה", בקעת הקהילות
תיעוד	ספרי מחקר, ארכיון יד ושם
אומנות	סרטים וספרים על השואה: הפסנתרן, רשימת שינדלר, האי ברחוב הציפורים
אוניברסאליות	יום הזיכרון הבינלאומי לשואה
הנצחה אישית	ספרי יזכור, לוחות זיכרון בבתי כנסת
דתית	קינות, תעניות

שימוש בטבלה:

אפשרות א- לחלק בנק מילים, לבקש מהתלמידים לשבץ את כל המילים בטבלה.

אפשרות ב' – לחלק טבלה ובה טור אחד מלא + בנק מילים להשלמת הטור השני.

אפשרות ג' – לחלק לתלמידים את טור הקטגוריות כשהוא מלא. התלמידים ישלימו את טור הדוגמאות ללא בנק מילים ע"פ ידע מוקדם/ דפדוף בספר.

סיכום: אפשרויות הזיכרון הן אינסופיות, העיסוק בנושא השואה רק מתגבר עם חלוף השנים.

יש לשים לב לכך שכל דפוס זיכרון משמר חלק קטן מסיפור השואה, ובלתי אפשרי להבין את התמונה כולה.

שאלות נוספות:

1. זיכרון השואה נעשה באמצעות דרכים שונות: מחקר, יצירה, ספרות וסרטי קולנוע.

א. בחרו שני סוגי הנצחה. הציגו והדגימו את שני סוגי ההנצחה שבחרתם. עם איזה סוג הנצחה אתם מזדהים? נמקו את תשובתכם.

ב. ויכוחים רבים עולים סביב שאלת הייצוג הראוי והמכבד את זכר השואה וקורבנותיה. הציגו שתי עמדות שונות בסוגיה זו. כיצד לדעתכם יש לנהוג בסוגיה זו? נמקו.

2. למרות ריבוי העדויות והממצאים שנותרו מהשואה קיימת תופעה של הכחשת שואה.

א. תארו את תופעת הכחשת השואה והסבירו את הגורמים לתופעה זו. אילו רגשות מתעוררים בכם כאשר אתם נתקלים בתופעה כזו בחייכם? תארו שתי רגשות.

ב. מהי התגובה הראויה שיש לנקוט בה לדעתכם כלפי תופעה זו? הסבירו.

8. אתגר לתלמידים מתעניינים

אפשרות א: סרטי שואה

"יש הטוענים שסרטי השואה מעוותים את זיכרון השואה".

כתבו שני טיעונים התומכים בהיגד זה ושני טיעונים השוללים אותו. חוו את דעתכם על האופן הראוי לשימוש בסרטים אלה.

אפשרות ב: הכחשת השואה

צפו בסרטון הקצר 'הכחשת השואה' (6 דק'). כולל ראיון חלקי עם מכחיש שואה.

<https://www.youtube.com/watch?v=k6clr4F1jo0>

בעקבות הצפייה בסרט – מהם הנימוקים העיקריים בהם משתמש מכחיש השואה זונדל? נסחו מכתב תגובה לזונדל בו אתם מתעמתים עם שתיים מטענותיו.

9. הערות

ערכיות:

- יש קושי אמיתי בהגדרת תשובה מילולית לשאלה "לשם מה זוכרים את השואה?". לרוב התלמידים יש אינסטינקט בסיסי המדגיש את חשיבות הזיכרון, גם אם הם לא יודעים לנסח מדוע. רצוי שלא לפגוע בגרעין הזה תוך כדי עיסוק בשאלה החשובה 'לשם מה'.
- הפרק מפתח חשיבה ביקורתית כלפי דרכי ההנצחה השונות. נכון שלכל סגנון יש את החסרונות שלו ושנחנו צריכים להיות מודעים לחסרונות אלה, אך אסור שהדבר ירפה את ידינו מלעסוק בהנצחת השואה.
- איך איפשר הקב"ה רצח המוני של חפים מפשע בשואה? כדי להרחיב בנושא זה ניתן לתאם עם רב המוסד החינוכי או המורה למחשבת ישראל, וכך ליצור תיאום ושיתוף בין תחומי הלימוד השונים.

פדגוגיות:

- הפרק הזה חשוב מאוד כסיכום לימוד נושא השואה. סוגיית הזיכרון אינה כללית אלא נוגעת בכולנו כתלמידים. מה עושים עם אוסף המידע והחוויית שרכשנו השנה בנושא השואה? האם אנחנו יכולים להבין מדוע הקדשנו כל כך הרבה זמן ואנרגיה בהפנמת הנושא? לאן לוקחים את כל מה שלמדנו? (האם זה כבוד לנספים, בסיס לציונות, הכחשת השואה, לקח מוסרי אוניברסאלי)
- לפי תכנית הלימודים, ניתן לבחור בין פרק תשיעי לפרק עשירי. אם הרמה הלימודית בכיתה לא גבוהה במיוחד רצוי שלא לבחור בפרק זה, שכן הוא דן בנושאים תיאורטיים יותר, דבר המקשה על חלק מהתלמידים.
- מומלץ להראות לתלמידים מתאימים את הסרט "שואה". ייחודו של הסרט שהוא עוסק בעדויות בלבד, ומבחינה זאת, לא "מוריד" את השואה לרמת הקולנוע.

10. פעילות סיכום

לסיכום הפרק שעוסק בזיכרון השואה ניתן להקריא את הקטע הבא שכתבה דוניה רוזן בת ה-12 ביומנה ב-23 ביולי 1943: [מצבה של מעשים טובים](#) (מופיע בסיכום היחידה השנייה):

רצוני שבני האדם יזכירו תקופת זוועות זו כסיוט שחלף.

אינני יודעת מתי יהיה הדבר, אך מובטחתני שיום כזה יבוא, יבוא הניצחון. יבואו ימים טובים מאלה.

וזו שאיפתי שדווקא באותם ימים ידובבו המלים שלי, שלאחר שנים רבות, כשחיים טובים יותר יטשטשו את זכר התקופה האכזרית, כשתלמיד בבית ספר לא יידע עוד להשיב לשאלה האם להיטלר היה שפם או זקן - שאז יחזירו אתכם המילים שלי אחורנית - בכמה וכמה שנים. מאמינה אני, שזיכרונות אלו ילמדו אתכם לאהוב את הידידים ולשנוא את האויבים. ילמדו אתכם לנקות ולהלחם באויבי האנושות, אויבי החופש, הצדק והמשפט"

..."רוצה אני לבקשכם שלא תשכחו את המתים. רוצה אני להתחנן לפניכם ולבקשכם בכל לשון של בקשה שתנקמו את נקמתנו, שתיקחו נקם באותם הפושעים שידם האכזרית הוציאה אותנו מהחיים. **רוצה אני שתקימו יד לנו – מצבה שתגיע עד השמיים. ציון שייראה אותו העולם כולו, פסל לא משיש ולא מאבן אלא מעשים טובים.**

כי מאמינה אני באמונה שלימה, שרק מצבה כזו עשויה להבטיח לכם ולילדכם עתיד טוב יותר, ואז לא ישוב אותו רשע שהשתלט על העולם והפך את החיים לגהנום."

מתוך: דוניה רוזן, ידידי היער, יד ושם, עמ' 93-94.

על בסיס קטע זה כדאי לערוך דיון מסכם: מהי תכלית הזיכרון? לאן ניקח את כל מה שלמדנו במהלך השנה הזאת? איך הלימוד על השואה הפך אותנו לאנשים טובים יותר, מבינים יותר?

11. הצעות לספרות עזר למורה

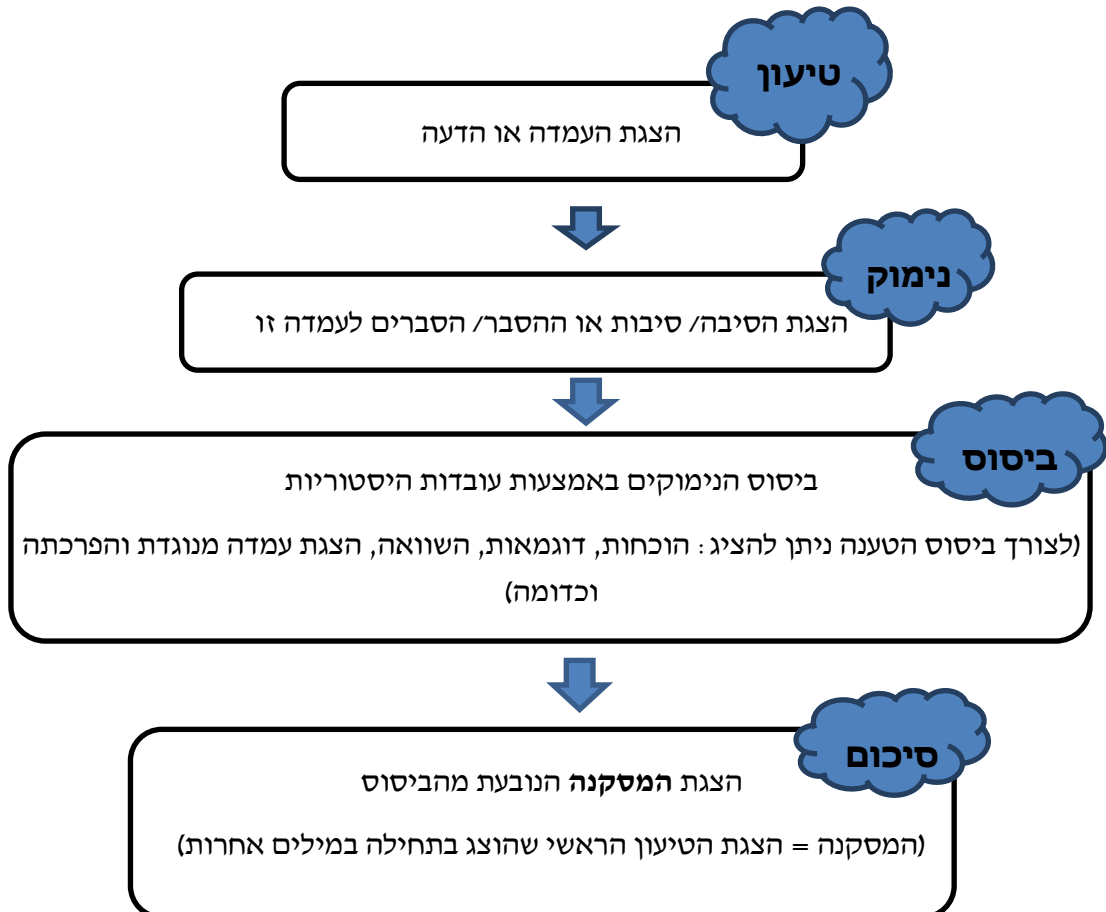
- דן מכמן, "מה היתה 'השואה'? עיון מושגי היסטוריוגרפי והיסטורי", **בשביל הזיכרון – סדרה חדשה**, 18 (תמוז תשע"ד), עמ' 2-9.
- אפרים קיי, "'הכחשת השואה' תופעה שולית או סכנה של ממש", **ילקוט מורשת**, סג (תשנ"ז), עמ' 15-47.
- מאמר של בתיה בורטין "על מזבח העם והמולדת: אנדרטות משותפות להנצחת 'השואה והגבורה' ולנופלים במערכות ישראל". המאמר דן באנדרטאות שונות שהוקמו בארץ לאורך השנים, ואשר מצביע על המגמה להנציח את הגבורה שבשואה, ולקשר את השואה עם תקומת המדינה.
http://humanities.tau.ac.il/zionism/templates/ol_similu/files/israel4/Israel4brutin.pdf
- פעילות של מכון משואה בנושא "במה משמרים זיכרון?" (פעילות מספר 5 מעמוד 19 ואילך) הצגת נושא האנדרטאות בשילוב הצגת שפע אנדרטאות מהעולם וסדנה ליצירת אנדרטה:
http://www.massuah.org.il/upload/Downloads/PdtFile_959.pdf
- ביוטיוב תמצאו סרט תיעודי בשם "אנטישמיות לא מה שחשבת" (2 חלקים) של הבימאי נפתלי גליקסברג. סרט קצת איטי (ולכן לא מומלץ לתלמידים) אבל פוגש פנים בפנים דמויות נאו-נאציות פעילות. ניתן להתרשם מ-3 הדקות הראשונות.
- אפרים קיי, מנהל מגמת השתלמויות בין-לאומיות למורים בביה"ס המרכזי להוראת השואה ביד ושם בהרצאה קצרה (20 דק') בנושא התמודדות עם הכחשת השואה. "כיצד מתמודדים עם תופעת הכחשת השואה":
<https://www.youtube.com/watch?v=MMKPLzHxMh8>

נספח

כרטיס ניווט לכתיבת טיעון היסטורי

טענה היא נקיטת עמדה בנושא שיש לגביו דעות שונות ואף מנוגדות. כותב הטענה מנסה לשכנע את הקורא בצדקתה באמצעות ביסוס טענתו.

מבנה כתיבת טיעון היסטורי:

נספח:

חיה אחותי - בינעם הלער

מיין שוועסטער חיה, מיט די גרינע אויגן, אחותי חיה, עיניה היו ירוקות
מיין שוועסטער חיה מיט די שוואַרצע צעפ. אחותי חיה, צמותיה היו שחורות
די שוועסטער חיה וואָס האָט מיך דערצויגן, אחותי חיה, הייתה זו שגידלה אותי
אויף סמאָטשע גאַס, אין הויז מיט קרומע טרעפ. בבית, ברחוב סמוצ'ה, עם גרם המדרגות הרעוע

די מאַמע איז אַוועק פֿון שטוב באַגינען, אמא הייתה עוזבת את הבית עם שחר
ווען אויפֿן הימל האָט ערשט קוים געהעלט. כשהשמים רק החלו להתבהר
זי איז אַוועק אין קרוים ארמין פֿאַרדינען, הלכה לחנות, להרויח
דאָס בידנע דראָבנע גראַשנדיקע געלט. את המעות, מעט הכסף העלוב,

און חיה איז געבליבן מיט די ברידער, וחיה נותרה בבית עם הילדים,
און זי האָט זיי געקאָרמעט און געהיט. האכילה אותם ושמרה עליהם.
און זי פֿלעגט זינגען זיי די שינע לידער, ובערב, כשילדים קטנים מתחילים להתעייף
פֿאַר נאַכט, ווען קליינע קינדער ווערן מיד. הייתה שרה להם שירים יפים.

מיין שוועסטער חיה מיט די גרינע אויגן, אחותי חיה, עם עיניים ירוקות
מיין שוועסטער חיה מיט די לאַנגע האָר. אחותי חיה, עם שיערה הארוך
די שוועסטער חיה וואָס האָט מיך דערצויגן, אחותי חיה, שאותי גידלה
איז נאָך נישט אַלט געווען קיין צענדלינג יאָר. עוד לא מלאו לה עשר שנים.

זי האָט גערוימט, געקאָכט דערלאַנגט דאָס עסן, היא הייתה מנקה, מבשלת, מגישה את האוכל
זי האָט געצוואָגן אונדז די קליינע קעפ. היא הייתה חופפת לנו את הראשים הקטנים
נאָר שפילן זיך מיט אונדז האָט זי פֿאַרגעסן, רק לשחק אתנו שכחה
די שוועסטער חיה מיט די שוואַרצע צעפ. אחותי חיה, עם הצמות השחורות.

מיין שוועסטער חיה מיט די אויגן גרינע, אחותי חיה, עיניה היו ירוקות
אַ דײַטש האָט אין טרעבלינקאַ זי פֿאַרברענט. בטרבלינקא גרמני שרף אותה
און איד בין אין דער ײִדישער מדינה, ואני עכשיו, פה במדינת היהודים,
דער סאַמע לעצטער, וואָס האָט זי געקענט. האחרון שהכיר אותה.

פֿאַר איר שרייב אידך אויף ײִדיש, מײַנע לידער, עברה אני כותב את שירי ביידיש
אין טעג די שרעקלעכע פֿון אונדזער צײַט. על הימים הנוראים האלה של זמננו
בײַ גאָט אַליין איז זי אַ בת-יחידה, אצל אלוקים היא בת יחידה
אין הימל זיצט זי בײַ זײַן רעכטער זײַט. בשמים היא יושבת מימינו.

שיר הפרטיזנים היהודים

מילים: הירש גליק; לחן: דמיטרי ודניאל פוקרס

אל-נא תאמר: הנה דרכי האחרונה,
את אור היום הסתירו שמי העננה!
זה יום נכספנו לו עוד יעל ויבוא
ומצעדנו עוד ירעים: אנחנו פה!

מארץ-התמר עד ירכתי-כפורים
אנחנו פה - במכאובות וייסורים,
ובאשר טיפת דמנו שם ניגרה,
הלא ינוב עוד עוז-רוחנו בגבורה.

עמוד-השחר על יומנו אור יהל,
עם הצורר יחלוף תמולנו כמו צל,
אך אם, חלילה, יאחר לבוא האור -
כמו ססמה יהא השיר מדור לדור.

בכתב הדם והעופרת הוא נכתב,
הוא לא שירת ציפור הדרור והמרחב,
כי בין קירות נופלים שרוהו כל העם,
יחדיו שרוהו ונאגאנים בידם.

על כן אל-נא תאמר: "הנה דרכי האחרונה,
את אור היום הסתירו שמי העננה!"
זה יום נכספנו לו עוד יעל ויבוא
ומצעדנו עוד ירעים: אנחנו פה!

תרגום לעברית: אברהם שלונסקי

המנון המחתרת הלוחמת בגטו וילנה; חובר באביב 1943, לאחר שקבוצת פרטיזנים יהודים יצאה את הגטו ואיבדה בקרב ראשון חמישה עשר מחבריה. באותו זמן הגיעו לגטו הידיעות הראשונות על המרד בגטו ורשה. הפך לשיר לאומי המושר ברחבי העולם היהודי.
הירש גליק (1922 – 1944) יליד וילנה, משורר ופרטיזן. נכלא במחנות עבודה באסטוניה משם ברח ב-1944. הצטרף לשורות הפרטיזנים ונהרג בידי הגרמנים. שירו "אנחנו פה" היה להמנון הפרטיזנים מוילנה.

[illegible]